Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor
Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links
Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Lolland-Falsters historiske Samfund

Aarbog V

1917

Lolland-Falsters historiske Samfunds

ÅRBOG

for

MCMXVII

Indhold.

Fhv. Kantor *Viggo Holm:* Side

Nykøbing Kirke og dens Omgivelser II 1

Seminarielærer *Karl Rasmussen:*

Krongodserne paa Lolland-Falster 29

Fhv. Viceskoleinspektør *P. Petersen:*

Fra Saxkøbing Fortid 74

Postmester *C. Klitgaard:*

En gammel Bryllupsvise 82

Frøken *Helene Strange:*

Mordsagen fra Gunslev Præstegaard 85

Fhv. Overlærer *Th. J. Hansen:*

Træk af dagligt Liv i en lollandsk Landsby II 106

Fhv. Overlærer *Hans Rasmussen:*

Et Par Minder om Leonora Christina Ulfeldt 126

Lærer *Balthasar Christensen:*

Træk fra den lollandske Grammatik 131

Mindre Meddelelser:

Digt om Biskop Balle, ved Sognepræst *W. Steen* 135

Dorte Skov endnu en Gang, ved *V. H.* 136

I Anledning af Ole Villumsen, ved fhv. Viceinspektør *P. Petersen* 137

Fra Sjællandske Tegnelser, ved Dr. phil. *A. Garboe* 139

Kagstrygningspælen, ved Kustode *Olsen* 139

Soldaterbrev fra 1811, ved Frk. *Helene Strange* 139

Spillekarens Vals, ved Gaardejer *Jens Stub* 140

Lolland-Falsters Part i Københavns Befæstning, ved *A. Hk.* 141

Fra Bogverdenen:

(*A. Hk.*: J. Aldal: „Redaktør H. J. Jacobsen" — P. B. Grandjean: Familien Glahn. — Slægten Wilhjelm. — Henrik Pedersen: „Hovedgaardsdriften i 17. Aarh." — M. Mackeprang i „Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie". — Maribo Amts økonomiske Selskabs Aarbog m. v.

A. G.: A. Huhnhäuser, Rostocks Seehandel von 1635—48. — A. Garboe, Enhjørningen, især i Natur- og Lægevidenskabens Historie) 142

Aarsberetning 148

Medlemsliste 150

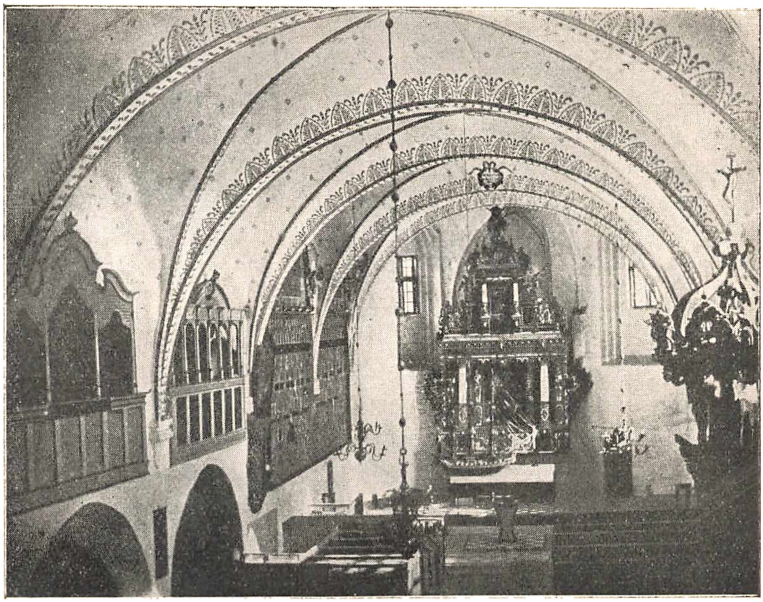

Nykøbing Kirke og dens Omgivelser.

Af *Viggo Holm.*

II.

P. Rhode skriver i Samlinger til Laalands og Falsters Historie II 47, at den ældre *Sognekirke* var indviet til St. Nikolaj, Søfolkets Værnehelgen; deri tager han fejl. Havde han derimod udtalt Formodningen om, at St. Nikolaj *Kapel* var den første Bygning, der var opført til Gudstjeneste for de Søfolk og Fiskere, som færdedes her paa Guldborgsund, før der fandtes en egentlig By, mens den tidlig opførte Borg, Slottet, trængte til alskens Tilførsel ad Søvejen, var han vel kommen nærmere til det rigtige.

Byen kan tænkes opstaaet ved, at flere og flere søfarende har taget fast Ophold i deres Træboder ved Stranden, Handels- og Haandværksfolk er fulgt efter, og saaledes er der opvokset en ny Køb̊ing paa Falster, som til Forskel fra den

ældre (Stubbekøbing) fik Navnet Nykøbing, der i Erik af af Pommerns Gavebrev kaldtes *Vor Købsted.* Men Byen var i denne Konges Tid for længst vokset fra St. Nikolaj Kapel og havde faaet sin rummeligere Sognekirke, helliget Vor Frue, ɔ: Jomfruen Maria. Ogsaa paa anden Maade var den vokset fra Kapellet: Indbyggerne havde under Bebyggelsen foretrukket at rykke Nord paa for at komme nærmere til Slottet, som gav Værn i Ufredstid, og Kapellet kom saaledes til at ligge ensomt Syd for Byen, hvorfra kun en Spids skød sig mod Syd langs med Stranden. Det havde vel henstaaet øde og unyttet, efter at Frue Kirke var forsynet med et Alter for St. Nikolaj, hvis Kongen ikke havde givet det til Graabrødrene, som derved friedes for at begynde paa helt bar Bund, da det gjaldt for dem at finde et Sted, hvor de foreløbig kunde optage deres Prædikevirksomhed.

Ingen drømte dengang om, at Munkene snart paa Kapellets Tomt skulde rejse Mure til den nuværende Sognekirke.

V. Lorenzen nævner S. 135 „Nykøbing Franciskanerkirke fra Midten af det 15. Aarh.", Side 80 siges derimod, at Kirken maa antages at være opført ca. 1500. Uoverensstemmelsen er vel mere tilsyneladende, for saa vidt som der ofte fra Plan til Fuldførelse er en lang Vej, og man har Eksempler nok paa, at det har taget Aarrækker at opføre middelalderlige Kirker. Dette gælder dog nærmest anseligere Bygninger; i dette Tilfælde kunde der vel nok være Føje til tvivlende at spørge, om Franciskanerne, ivrige Folk som de var, virkelig skulde have ladet hengaa et Par Menneskealdre, inden de naaede at fuldføre en Kirke, fuldt ud tjenlig til deres Formaal, noget de sikkerlig har higet efter lige fra 1419, da Klostret stiftedes.

Historikeren Paludan Müller siger om Kirken: „ . . den har tidligere haft fladt Bjælkeloft, det kan ikke betvivles", en Udtalelse som har mødt afgjort Modsigelse hos Fagfolk, der har gjort gældende, at et saadant Loft hører den romanske Tid til, men her: en Kirke i gotisk Stil — oprindelige Stræbepiller til Støtte for Hvælvinger — umuligt — Pal.-Müller har sikkert taget fejl! Dette sidste er nu ogsaa ret

usandsynligt, for vel var denne lærde Mand ikke særlig Bygningsgransker, men saa godt hjemme i det rent elementære vedrørende det romanske og gotiske Byggesæt var han sikkerlig, at han ikke havde vovet en saa „utrolig Paastand" uden saa at sige at have haft Syn for Sagn, og det *havde* han virkelig, hvad der fremgaar af Præstearkivets Kirkesynsprotokol, hvor Sognepræsten 1862 skrev: „I tidligere Tid har Kirken kun haft et simpelt Loft, hvoraf Rudera endnu er til Stede". Disse Rudera (Levninger af Træloftet) har altsaa endnu, mens Pal.-Müller var Rektor i Nykøbing, ikke været til at tage fejl af. Det underlige i at han ikke med et Ord begrunder sin Paastand bortfalder, naar man erindrer, at den fremkom, ikke i en videnskabelig Afhandling, men i et Foredrag i Nykøbing Industri- og Haandværkerforening 1865 (Stiftstid. Nr. 270 og 271); Tilhørerne havde let ved at overbevise sig om Sagen ved Selvsyn.

At Munkene fra først af har haft i Sinde at overhvælve Kirken vidner Stræbepillerne i Forbandt med Sidemuren klart nok om, men formentlig maa de under et øjeblikkeligt Savn af Midler til Udførelsen have grebet til den Udvej midlertidig at nøjes med Træloftet for snarere at kunne tage Kirken i Brug, muligvis hjulpne ved fri Udvisning af Tømmer i en af Datidens rige Egeskove og maaske tillige ved at have faglærte Tømrere blandt Lægbrødrene. Maa man end vedgaa, at de Nykøbing Brødre ikke har forhastet sig med at opføre en ny Kirke, tyder dog et saadant Loft paa, at de har — hastet.

Franciskanernes Kapitelmøde i Nykøbing 1482 afgiver et historisk Holdepunkt. At der har været indvarslet til et saadant Stævne med sin store Tilstrømning uden andet Lokale end det gamle, rimeligvis trange og tarvelige St. Nikolaj Kapel og uden andre Værelser til Indkvartering end „de Rum", Munkene i Begyndelsen maatte nøjes med, er meget tvivlsomt. Snarere skulde man tro, at Klosterbygningerne var saa vidt fremskredne, at der kunde ydes Gæstfrihed baade i Spise- og Sovesal, og at den nye Kirke har staaet fuldført til at rumme en talrig Tilhørerskare; men i saa Fald

maa Tiden for dens Opførelse rykkes et godt Stykke tilbage før c. 1500.

Tre middelalderlige Kirkeklokker haves i Behold. Har de fra først af haft Plads i Klostret, maa Bygningernes Opførelsestid føres et endnu længere Skridt tilbage. Ældst er den omtalte Ave Maria-Klokke, som næppe er støbt senere end 1450. Den næstældste maa henføres til Syvtierne og kunde fra Taarnet have kaldt til Gudstjeneste 1482. Den bærer i een Linje ved øverste Rand følgende Indskrift i Minuskler:

ihs̄ . avtē . transiēs̄ . per . medivm . illorvm . ibat . ora . pro . nob̄ . bt̄a . virgo . maria . amen.

Uden Forkortelser staar der:

ihesvs . avtem . transiens . per . medivm . illorvm . ibat . ora . pro . nobis . beata . virgo . maria . amen.

Oversat: „Men Jesus gik igennem midt iblandt dem og drog bort. Bed for os salige Jomfru Maria, Amen!" Den første Del af Indskriften er det kendte Skriftsted (Luk. 4. 30), og den maa være sjælden, da den ikke er funden paa nogen anden Klokke i Danmark. Støberens Navn er ukendt, men da det ene af de to her forekommende Støbermærker findes paa den store Klokke i Kallehave Kirke, og da der paa denne læses Aarstallet 1477, er Klokkens Alder omtrentlig tidsfæstet.

Dens Nabo, yngst af de tre, regner selv sin Alder fra 1493. Imellem dens øverste Rand og en smuk sengotisk Frise læses:

O rex glorie ihū xp̄e veni cū pace am̄e an̄o dn̄i m cccc xciii help got vn̄ fv̄te anna svlf drvdde.

Oversat: „O, Ærens Konge, Jesus Christus, kom med Fred, Amen! I Herrens Aar 1493. Hjælp Gud og sancta Anna selv tredje"! I Danmark findes 3 Klokker af den udmærket duelige, men ellers ukendte Mester, som har støbt Klokken, og i Mecklenborg-Schwerin flere, hvilket tillige med Indskriftens plattyske Slutning viser hen til Nordtyskland som hans Virkekreds (F. Uldall, Danmarks middelalderlige Kirkeklokker, og sammes Art. i Stiftstid. 1894 $^{13}/_{11}$).

Et sikkert Skøn om Bygningernes Ælde kan der jo ikke bygges paa Klokkernes Alder, men saa længe Vished fattes, bør dette tages med.

Paa Kirkens Sydside ses til venstre for den næstsidste Stræbepille mod Vest Kendetegn paa, at Byggearbejdet har

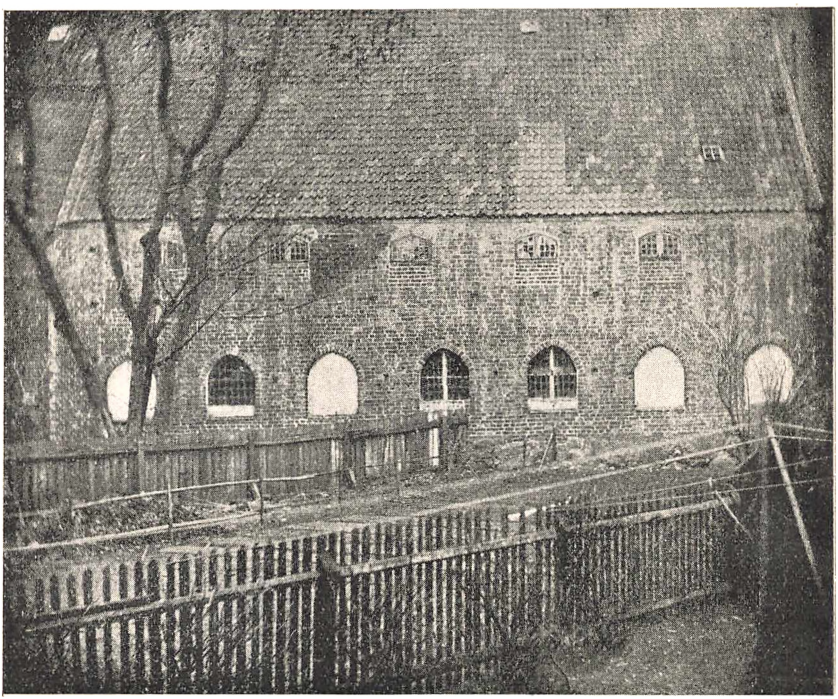

Afb. 1. Sideskibets Yderside indtil 1874.

været standset her en kort Tid; det samme kendes tydeligere i Nordmuren, set oppe fra. Dette kan lede til Formodning om, at det mindre vestlige Afsnit betegner Stedet, hvor St. Nikolaj Kapel har ligget, og at Byggearbejdet, der efter Datidens Byggemaade skred frem fra Øst, har været afbrudt paa dette Sted, indtil Kapellet fuldstændig var fjernet, ja, det synes næsten, som om Glæden over at være naaet saa vidt har givet sig Udslag i en lidt pynteligere Pro-

filering af Vinduerne her, særlig det store Vindue i Vestgavlen.

Spor af højtsiddende Vinduer i Kirkens Nordmur viser, at dennes øverste Del, før de tilstødende Bygninger har naaet deres senere Højde, har vendt ud til det fri.

De øverste Vinduer i søndre Korsgangsfløj er i sin Tid blevet betydelig formindskede ved Tilmuring forneden (Afb. 1), det samme ses paa Vestfløjen (Afb. 2; her er de tillige blevet lidt forstørrede foroven ved Ellipsebuer i St. f. ældre fladere Segmentbuer). Dette kunde tyde paa, at der ogsaa i Korsgangene oprindelig har været fladt Loft, og at man ved senere at indbygge Hvælvinger har maattet hæve Gulvene i 2. Stokværk og samtidig formindsket Vinduerne nedefra. De tilsvarende Vinduer paa Vestfløjens Forside har ogsaa, som det ses paa Billedet i Aarbog 1916 S. 16, naaet 4 Murskifter længere ned ligesom paa Østsiden (Afb. 2).

Nogle mener, at Taarnet er ældre, andre at det er yngre end de tilstødende Klosterbygninger; jeg tror, at de sidste har Ret, Samtidighed kan der saa vist ikke være Tale om. At det overhovedet med den Beliggenhed, det har faaet, er taget med i en oprindelig Plan er tvivlsomt; næst efter Kirken maatte der fornemlig tænkes paa de fornødne Klosterbygninger, og et Taarn, som det, der her forefindes, hørte jo strengt taget heller ikke med til en Franciskanerkirke. Selv for en flygtig Betragtning frembyder Taarnet noget afstikkende, sammenlignet med det omgivende Murværk: det er ikke i Forbandt med dette, dets lidt tyndere Mursten er af en anden Støbning, og dets Fundament er ikke til Syne, mens den raa Kamp under de tilstødende Bygninger rager højt op. Rimeligvis er der gaaet en god Tid efter Kirkens Opførelse, ligesom Klosterbygningerne maa have naaet deres fulde Højde, inden Brødrene har turdet tænke paa at rejse Taarnet, hvori de omsider har set et Middel til at højne Munkelavets Anseelse. Lettest vilde man maaske slippe til en Forklaring af dets underlige Beliggenhed ved at antage, at Munkene, endelig forsynede med Midler, har valgt at indbygge det der, hvor vestre og søndre Korsgang støder sam-

men, ved at nedbryde en ringe Del af det derværende Murværk; herved opnaaede de den Fordel at kunne sætte dets Sydmur oven paa Kirkens Nordmur, hvad der tydeligt nok ses oppe i Kirkens Tagrum, hvor Taarnmuren tillige udviser Pladser for et ældre Kirketags Sparreværk. I god Overens-

Afb. 2. Vestfløjens Østside indtil 1874.

stemmelse med denne Gisning synes Taarnets indre Skalmur forneden at bestaa af Sten af samme Størrelse som Korsgangens og saaledes kunde have hørt til det nedbrudte Materiale, der er udnyttet, saa vidt det strakte til; først længere oppe ses samme Stenstørrelse som i Taarnets Ydersider. Taarnet fik dog ikke et knejsende Spir, men et simpelt Sadeltag, som man ser paa de fleste Landsbykirker.

1507 havde Nykøbing et større Fremmedbesøg i Anledning af det her sluttede Forlig med Hansestæderne (den

Nykøbingske Reces), og maaske har de høje Sendeherrer efter vel fuldført Værk betænkt „de fattige Brødre" med en større Gave; vist er det i alt Fald, at Munkene i de Dage havde rigelig Mønt, som de i deres Forpligtelse til Fattigdom ikke havde Lov til at gemme hen, hvorfor Guardianen ifølge Dronning Christines Hofholdningsregnskaber overgav en Sum paa 100 Mark til hendes Regnskabsfører, og skulde Klostret „have Mursten igen" fra Dronningens Teglværk paa Tranekær. Det var et godt Aktiv at have ved Haanden, og der kunde for denne Sum efter Tidens Pris faas en 50,000 eller, regnet med stort Tusind, 60,000 Sten. Hvis denne Beholdning skulde bruges til Nybygning, ligger det unægtelig nær at tænke paa Taarnet; men dette var dog vist ældre. Der kunde vel ogsaa være Tale om Ombygning af et ældre „Hus", som kunde ønskes afløst af en rummeligere grundmuret Bygning. Ses der hen til, at det yngre Franciskanerkloster i Køge, hvoraf nu kun Kirkegaarden er tilbage, udelukkende bestod af Bindingsværksbygninger, kunde vel det samme have været Tilfældet med Nord- og Østfløjen her; maaske har den ene af disse været det store Træhus, som 1532 skænkedes af Kongen til Knud Pedersen (Gyldenstjerne); det har næppe været af den ældre Træhustype, siden der nævnes dets Tømmer og *Sten*. Mærker af Østfløjen paa Kirkens Nordmur ved Koret viser, at denne Fløj har været kendelig smallere end den endnu staaende Vestfløj. — Som en anden Mulighed kan nævnes, at man i Stedet for en mindre fuldkommen Indhegning af Klostergrunden kan have ønsket at opføre en solidere Mur. Billedet i Aarbog 1916 S. 16 viser, at en god Del af den oprindelige Højde endnu var bevaret i det lille Murstykke fra Kirkegaardens Indgangsport (her gjorde Muren et Knæk) til Raadhusfløjens Vestside, som endnu bærer Mærke af Sammenstødet lidt til højre for den nordre Dør.

Er min Gisning om Klostergrundens Omfang rigtig, maatte der — Strækningen til Hospitalsgrunden fraregnet — have været en Murlængde af 500 Alen eller mere, og regnes der med den almindelige Højde, henved 5 Alen, vilde der ikke blive meget tilovers af den omtalte Stenmængde. Min For-

modning om en langt betydeligere Højde af Kirkegaardsmuren, end den havde til sidst, har jeg fundet bekræftet ved en Meddelelse i Stiftstid. 1861, hvori berettes, at Borgerrepræsentanterne $^{12}/_{8}$ og $^{19}/_{8}$ drøftede et Forslag om at nedbringe Højden til $2^{1}/_{4}$ Alen, *for at Kirken og dens Omgivelser* kunde komme mere til Syne. Muren har altsaa endnu dengang været saa høj, at kun den øvre Del af Kirken kunde ses ude fra; men en saadan Hindring frembød den ingenlunde i sin sidste Tilværelse.

Endnu skal, vedrørende det ydre, nævnes den afkortede søndre Korsgangsfløj, som sikkerlig i sin Tid stod i Forbindelse med Østfløjen. Da denne nedbrødes, henlaa den til ingen Nytte uden for Kirken, og først efter at dennes Nordmur var gennembrudt, fik den sin nuværende Betydning som Udvidelse af Kirkerummet. En Del af dens østre Ende, som vel havde lidt mest under Vanrøgt, er bleven nedbrudt og dens Østgavl opmuret med Mursten af Størrelse $28 \times 13^{1}/_{2} \times 7$ cm, i Krydsforbandt.

Da Graabrødrekirken 1532 blev Byens Sognekirke, havde dens Indre et helt andet Udseende end i vore Dage: der var ingen Hvælvinger, Nordmuren var ikke gennembrudt som nu, kun ved en Dør i Koret og en anden i den modsatte Ende stod den i Forbindelse med Klosterbygningerne. I Vest ses rigtignok *to* Døre, den ene ind til Vestfløjen, svagt kendelig inde fra Kirken ved Bueslaget foroven, og en anden, meget iøjnefaldende, der førte gennem Taarnet; men rimeligvis er den førstnævnte allerede tilmuret, da den sidste toges i Brug. Efter at alt, hvad der mindede for meget om Romerkirkens Lære var fjernet, har der vist kun været det tarveligste Udstyr tilbage. Et godt udført Krucifiks, som nu ses over Prædikestolens Lydhimmel, er maaske en Levning fra Munketiden, i saa Fald den eneste, der er i Behold.

Et utvivlsomt Minde fra den katolske Tid bevaredes indtil 1874, nemlig en Indskrift, opslaaet *under* Lydhimmelen: ante ego tempora sum, duranteqve tempore fio, sum qvod eram, nec eram qvod sum, mira arte seqvester. Efter at have givet

en ordret Oversættelse tydede Pal.-Müller Indskriften saaledes: „Før Verdens Skabelse *var* jeg (det er Christus, som taler; jfr. Joh. 8, 58), og saa længe Tiden varer (ɔ: saa længe Verden staar) bliver jeg til (nemlig ved Brødforandringen i Messeofret); jeg er, hvad jeg var (nemlig Menneskens Søn, der nu som Guds Søn sidder ved Faderens højre Haand), og var ikke, hvad jeg (nu) er (her, nemlig det transsubstante Brød, som efter Consecreationen gemmes paa dette Sted); Midleren er jeg (baade som den historiske Christus og som den mystiske, det consecrerede), skabt ved den indviende Præsts Underkunst".

Det foregaaende er taget efter en Afskrift i Kirkesynsprotokollen. Ved Henvendelse til Hr. Professor Gertz har jeg haft den Glæde at modtage følgende Oplysninger:

Indskriftens Ord danner to Heksametre og skulde egentlig skrives

ANTE EGO TEMPORA SVM . DVRANTEQVE TEMPORE FIO.
SVM QVOD ERAM . NEC ERAM QVOD SVM . MIRA ARTE SEQVESTER.

Det er et af de mange kendte *Gaadevers* fra Middelalderen, og Gaadens Løsning er *Jesus Christus,* idet der tænkes paa, *at han i sig forener og formidler den guddommelige og den menneskelige Natur.* Det hele er simplere, end hvad Pal.-Müller lægger i sin Forklaring, og maa rettere tolkes saaledes:

„*Jeg er før Tiderne* (som Gud); *og dog bliver jeg til, medens Tiden varer* (ɔ: forløber, nemlig som Menneske). *Jeg er, hvad jeg var* (fordi jeg *altid* er Gud); *og dog var jeg* (engang) *ikke hvad jeg er* (fordi han nemlig *ikke altid* har været Menneske); *med forunderlig Kunst formidlende* (begge Dele)".

Sammenlignet hermed maa Pal.-M.s Tydning forekomme kunstlet (skønt tillige anset som snildrig); hvad der har bidraget hertil, er hans Formening om, at Træværket med Indskriften har tjent som Dække over en Monstrans, ɔ: Gemme, som indeholder Hostien, der efter Pavekirkens Lære ved Præstens Indvielse er forvandlet til Christi *virkelige* Legeme. Det maa betones, at Pal.-M. selv vilde have sin Forklaring betragtet som en Gætning.

Om der paa en eller anden Maade har været Forbindelse mellem fornævnte Krucifiks og Indskriften, siden de begge fik Plads paa Lydhimmelen, kan ikke siges. Uden Interesse er det ikke, at et saadant Gaadevers ogsaa har fundet Vej til Klostret i Nykøbing; men det maa beklages, at man i 1874 har ment, at Pligten var opfyldt ved den tagne Afskrift i Stedet for at bevare Træværket med Indskriften eller i det mindste at tage et Billede deraf.

Som omtalt var Kirkens Indtægter for knappe til at dække Omkostningerne ved de forskellige Bygningers Vedligeholdelse, og endnu mindre var der vel Raad til at skaffe et bedre Udstyr. Lensmanden Hack Ulfstand paa Aalholm fik 1578 Paalæg om at yde Kirkeværgerne 1 Læst Korn til dens Istandsættelse, da den var meget bygfalden, men senere, c. 1590 hedder det dog, at den vår „temmelig ved Magt, uden den vil skelles overalt og hjælpes med Tag". Dens visse Indkomst sattes til 11 Pund Byg (ɔ: 44 Tdr.), men den skyldte Værgerne 113 Sld., „og hun haver tvende Præstegaarde at holde ved Magt, hvad Raad kan dertil haves"? Om den værste Brøstfældighed er afhjulpen bl. a. ved Korntilskuddet fra Aalholm, eller om Dronning Sofie, som i den Tid tiltraadte sit Enkegods, tidlig har grebet ind, vides ikke.

Kirken var nu bleven Dronningens Sognekirke, og man kan vel formode, at hun har fundet, at Savnet af Hvælvinger snarest burde afhjælpes. Med en Sikkerhed, som om paagældende Regnskaber har været ved Haanden, siger Pal.-Müller, at det var hende, som lod Kirken overhvælve, og tilføjer: „maaske hende", som lod Nordmuren gennembryde. Hvælvingerne vidner ikke om den omhyggeligste Udførelse; Kapperne, som er ualmindelig dybe, maa være opmurede paa fri Haand og er ikke alle lige vellykkede. Der er intet til Hinder for at antage, at de brugte Mursten baade her og i vestre Korsgangs Hvælvinger stammer fra samme Teglværk, som leverede Sten til det nye Slot, der i den Tid var under Opførelse; Størrelsen er nøjagtig den samme, hvad man kan overbevise sig om ved Sammenlignlng med Murstensmaterialet i den nuværende Rektorbolig, som er opført

af Mursten fra det nedbrudte Slot. Nordmurens Gennembrydning maa være sket med den mindst mulige Bekostning, og man maa næsten vægre sig ved at tro, at Dronningen har billiget den Maade, hvorpaa den blev udført (Afb. S. 1). Billedet viser tillige, hvorledes de raa Aabninger foroven i Tidens Løb er dækkede ved Forvægge af Snedkerarbejde.

Det er forstaaeligt, at Dronningen kunde ønske Kirkerummet udvidet; det var ingen ringe Forøgelse af Kirkegæster, hun tilførte Gudstjenesten, især ved den talrige underordnede Betjening, boende i og uden for Slottet, som Hofholdningen udkrævede, og som næppe stod sig ved mod Dronningens Ønske at udeblive fra Byens Kirke, hvor man vist ogsaa ofte saa hende selv med Følge. Som Bevis paa hendes Iver for at fremme Gudsfrygt i sine Omgivelser tjener det første Punkt i hendes Hofordning (Udkast? her oversat): „Først og fremmest ville Vi af kristelig Andagt og Nidkærhed have enhver formanet at gaa flittigere i Kirke, end hidtil er sket, og afholde sig fra Drukkenskab og alt, hvad Christi Fjende, der søger at drage ham bort fra Guds Ord, vil friste ham til at fortabe sig i, fremfor at sørge for Sjælens Frelse. Heller ikke maa det glemmes ved Maaltidets Begyndelse og Slutning at gøre Bøn og Taksigelse til Gud den Almægtige". Sine Hofpræster lønnede hun højt, men de var ogsaa pligtige til at prædike 3 Gange om Ugen i Slotskirken og følge hende paa Rejser. Den sidste af dem, Nikolal Wismar, som holdt Ligprædiken ved hendes Bisættelse i Roskilde 1631 $^{14}/_{11}$, mistede under Opholdet i Nykøbing sin 1. Hustru Maria Finke, over hvem han lod sætte et Epitafium her i Kirken.

Dronningens Interesse for Kirken svækkedes ikke i den lange Aarrække, hun boede paa Slottet. I „Bidrag til dansk Kunsthistorie" S. 155 meddeler F. R. Friis, at Borgerne i Skrivelse af 1615 $^{13}/_{10}$ takkede hende for stor Hjælp til Kirkens Opbyggelse; men samtidig gav de rigtignok til Kende, at de ikke vidste Raad til at faa fuldført, hvad der fattedes, og hun gav da yderligere 500 Rdl.

Den skønne Altertavle skriver sig omtrent fra den Tid[1]), og der næres ingen Tvivl om, at den er skænket af Dronning Sofie, men naar der siges, at det ogsaa „upaatvivlelig" var hende, som gav den smukke Prædikestol, er der dog noget, der kan vække Tvivl herom, nemlig tre Sæt Navnebogstaver med ens Vaaben, malede paa Ydersiden af Trapperækværket op til Prædikestolen. Set oppe fra staar der HNS - AND - ONS, hvilket sikkerlig skal læses som Hans Nickelsen - Anna Nickelsdatter - Oluf Nickelsen, ɔ: Navnene paa 3 Søskende, rige Folk i højt ansete Stillinger, og underligt vilde det være, om Efterverdenen paa dette Sted skulde mindes om deres Navn og Vaaben, dersom de kun havde givet den bitte Trappeopgang. Deres Fader, Borgmester i Nykøbing, Nickel (Nikolaj) Hansen Lundt, havde haft en betroet Stilling som Slotsskriver hos Dronning Sofie. Efter at denne virksomme Dame fra 1597 hjalp sig uden Lensmand paa Falster, har Lundt vel varetaget det nødvendige som en Slags Forvalter, og stort mere har nok hendes Lensmænd paa Aalholm og Halsted vist heller ikke haft at sige. Han testamenterede ved sin Død 1630 to Vaaninger i Store Kirkestræde ved Hjørnet af nuværende Raadhusstræde til Bolig for Rektor og en Hører ved Latinskolen — dengang den hele Lærerstand —, og den arme Kirke fik saaledes to „Residenser" mere at holde ved Magt. Af hans 3 nævnte efterladte Børn blev Sønnen Hans 1638 udnævnt til Borgmester i København, hvis Borgere i ham saa en dygtig Fører ved Siden af Hans Nansen; han døde 1654, 52 Aar gl.[2]) — Søsteren Anna blev 1621 gift med Enkedronningens Kansler, Daniel Faber († 1626), 1632 ægtede hun Dr. med. Henning Arnisæus, Christian IV's Livlæge († 1636), og endelig holdt hun 1647 Bryllup med Universitetsprofessor Dr. theol. Georg Witzleben († 1676); hun døde 1685. — Den yngste Broder, Oluf, døde allerede 1638 som Raadmand i Nykøbing.

Af større Interesse er det, at man nu kender Navnet paa den dygtige Mester, som har udført Snitværket paa Prædike-

[1]) Noterne til denne Afhandling findes Side 26.

stolen. Magister Chr. Axel Jensen har i sit Værk „Danmarks Snedkere og Billedsnidere i Tiden 1536—1660" oplyst, at det er Jørgen Ringnis, samt at der foreløbig (1911) kendes 13 Prædikestole og 8 Altertavler m. m. i Loll.-Falsterske Kirker fra hans Værksted i Nakskov 1630—43. Han holdt sig for Prædikestolenes Vedkommende til to Typer: de fire Evangelister, for det meste med deres Attributter i Smaanicher paa Hjørnerne som i Nykøbing og Stubbekøbing eller til bibelske Relieffer som i Nakskov.

Omsider fandt Dronningen sig saa tilfreds med Kirken, at hun besluttede at give den et kostbart Minde om sig selv i den ofte nævnte Mecklenborgske Stamtavle paa Nordvæggen i Koret, hvor den fylder to Hvælvingsfag. 1622 akkorderedes der med Antoni Clement fra Odense om at male en billedprydet Stamtavle, og han paabegyndte Arbejdet, som imidlertid efter den første Plan viste sig at fylde for lidt, hvorfor der næste Aar $^{31}/_{5}$ sluttedes en ny Kontrakt med ham om at udføre den Tavle, som nu findes, for hvilken han 1624 fik udbetalt 500 Dl. cour. Han havde været saa forsigtig at tage det Forbehold, at Betalingen ikke skulde omfatte, hvad der muligvis senere kunde ønskes udført paa Vægpladsen over, under eller ved Siden af Rammen, hvad der var ret klogt, for to Aar efter lod Dronningen Billedsnider Frans Krag forfærdige de Buer („zweene Schweigbogen . . . mit allerhand Laubwerk"), som omgiver Indskriften over Rammen. For dette Arbejde fik Krag 60 Sld., og Clement modtog Aaret efter 160 Rdl. cour. for Malerarbejdet. Hvem Snitværket paa selve Tavlen skyldes, vides ikke; Frisen foroven staar især fint. Tavlens nederste Billedrække er malet efter Portrætter, som Dronningen har bragt til Veje, men ved Afbildningen af de ældste af hendes 32 Aner har Maleren taget Fantasien til Hjælp. Ret ejendommelige er de anbragte Skjoldholdere især ved Vaabenskjoldet under Dronningens Billede. Dette anses som vel udført, men Originalbillede er det næppe, saa ung saa hun vist ikke ud midt i Treserne. Uden paa sin mørke Dragt ses hun at have baaret et kosteligt diamantprydet Bryst-

smykke med det kendte sammenslyngede FS (Frederik og Sofie), som ogsaa ses paa Altertavlen. Hun synes at have været særlig tilfreds med sin Faders, Hertug Ulrichs, Billede, og lod tage en Kopi deraf, som hun betalte med 10 Rdl.

Dronningen var ikke ene om at pryde Kirken. Familien Lundts Medvirkning er omtalt, og i de samme Aaringer viste Borgmester Jakob Christensen sin Offervillighed, da der rejstes et højt Gitterværk mellem Kirken og Koret. Herom fortæller Rhode (II 48f): „Paa Forhøjningen over Kordøren er afskildret Jerusalems Stad som en Afbildning af den himmelske, og derunder læses: Min Agt er snarlig at bo i denne skønne Stad; bagpaa læses: Anno 1640 i Juli Maaned haver ærlig og velfornemme Mand Jakob Christensen, Borgmester her i Nykøbing og Slotsskriver, med sin kære Hustro, ærlig, dydig og gudfrygtig Matrone Magdalene Jensdatter paa egen Bekostning og fri Godvillighed forfærdiget i alle Maader dette Kor til Guds Tjenestes Beprydelse, taknemmeligen for det hellige Kristendoms Kald og store Naade i Jesu Christo, hvis Sovekammer er her udenfor 9 Alen fra Korridoren . . . Jeg finder ellers i en gammel Protokol, skreven af Præsten i Nykøbing, Mag. Laurids Thura, disse Ord: Anno 1638 blev af Billedhugger Jørgen Ringnis opsat Skrankeværket mellem Kirken og Koret, hvorom var akkorderet med ham af begge Borgmestre, Laurids Mortensen og Jakob Christensen, for 200 Sld., og skulde da sættes 1) en Salvator oven paa Fordachningen med to Apostler næst under, 2) Prinsens og Prinsessens Vaaben med Kroner og Navne, 3) imellem Fordachningen de andre 10 Apostler og 4) indeni de seks Fordachninger seks Dyder; men derudi maa altsaa være sket Forandring". Rimeligvis er det kun den senere ændrede Kontrakt og ikke Skranken, der er opsat 1638. Da det kom til Stykket, har Kirken næppe haft Raad til at rejse den paa „egen Bekostning", som der staar i den nye Udgave af Rhode (II 10), Æren derfor tilkommer nok „i alle Maader" den velstillede Slotsskriver, som med en vis Ret kan siges at have „forfærdiget dette Kor", thi før den Tid (ligesom nu) var der ingen egentlig Adskillelse mel-

lem Kor og Skib, idet Bygningen har samme Bredde helt igennem lige til Afslutningen i Øst.

Det kunde ligge nær at tænke sig, at de Levninger af Snitværk, der for Tiden findes oppe ved Orglet, skriver sig fra Korskranken, men dette er vist kun Tilfældet med Kronprinsparrets kronede Vaaben paa et Skjold, baaret af to trivelige Englebørn, Resten synes at have hørt til et større Epitafium, som maaske har været flankeret af de to store Figurer, der nu findes nede i Hjørnerne mod Vest ved Indgangen. Mindre sandsynligt er det, at disse skulde have staaet ved Skrankens Portal. Den ene af de levnede Smaafigurer, 33 cm høj, holder med den endnu bevarede venstre Haand et Skjold, hvorpaa ses et Bomærke med Bogstaverne A R, der tydeligt nok minder om det ene Bomærke med de samme Bogstaver, som findes paa Lysekronen nærmest Orgelpulpituret, og som 1625 gaves til Kirken af Jørgen (George) Robert og Hustru Birgitte Andersdatter, som før havde været gift med Albert Ritz, og saaledes viser disse Bogstaver afgjort bort fra enhver Forbindelse med Korskranken[3]).

Efter at den kirkeligsindede Jakob Christensen havde indrettet Koret, fandt en meget maalbevidst Dame, Karen Andersdatter Skytte, som havde indgaaet nyt Ægteskab med Prinsens Vinskænk, at det var paa Tide at indfri det Løfte, hendes i 1638 afdøde Mand, den fornævnte Raadmand Oluf Lundt, i levende Live havde gjort, at bekoste en pragtfuld Udstyrelse af Daabspladsen inden for Kirkens Hovedindgang. Der blev 1646 $^{27}/_{2}$ „bevilget dennem en Plads udi Kirken, strækkende sig fra Kirkens Fundament og Grund neden til, og opad Kirken 9 Alen lang og udi Bredden 5 Alen ved den nordre Side for fri Ejendom uden nogen Afgift til Kirken og deri en muret Grav at maa lade udi Jorden opmure saa og deres Tavle derover Huller i Muren lade oprette og forfærdige . . . Hvorimod de med det allerførste haver lovet paa deres egen Bekostning at ville lade opsætte en ny Font af Messing, baade Fonten i sig selv og Bækkenet, dertil ogsaa et overhængende Dække af Træværk, saa vel som og Skrankeværk rundt omkring af Billedsniderarbejde, smuk

sirlig oven og under, uden og inden samt Malerstaffering, som bekvemmelig tilhører . . .". Denne Beskrivelse er givet i det vidtløftig affattede Adkomstbrev, indført i Tingbogen 1718 $^{18}/_{7}$, da Karens Dattersøn, Præsten Knud Leonhard Schritzmeier i Errindlev lod det tinglæse, og den stemmer med Beskrivelsen hos Pontoppidan (Danske Atlas VI 527 f) og Rhode (II 52 f). Begge omtaler, at dobbelte Døre førte gennem Tralværket ind i Daabsrummet, hvor der var Indskrifter med Navnene paa dem, der skulde ihukommes, og som var afskildrede paa de to Familiebilleder, der endnu er i Behold, ophængte paa hver sin Side af Kirkens Indgang. Inde i Aflukket har de hængt tættere sammen, kun skilte ved det godt udførte Krucifiks, som nu ses paa Nordvæggen over for Prædikestolen. Det ene af disse Billeder frembyder særlig Interesse ved at indeholde Portrættet af en af Danmarks berømteste Læger paa den Tid, Dr. med. Anders Nielsen Skytte, der i den Grad — ogsaa udenlands — var kendt som en dygtig Øjenlæge og Kirurg, at Ole Worm kalder ham den danske Machaon[4]). Baade han og Hustruen Gertrud Henriksdatter døde i Nykøbing af Pest i Oktober 1631. Sammen med Ægteparret er afbildet deres to Døtre, hvoraf den ældste, den førnævnte Karen Andersdatter Skytte genfindes som Hovedpersonen paa det andet Billede med sine to første Mænd og 6 Børn, hvoraf de to — kendelige paa Blomsterkrans om Haaret — døde som smaa 1635 og 38 (Latinskolebogen); Sønnerne Anders og Oluf blev voksne, men døde i en ung Alder, formodentlig ugifte; af de to Døtre blev Gertrud gift med Daniel Pfeif, Prof. theol. og Præst ved St. Petri Kirke i København, mens Maria Knudsdatter Bentzen (af andet Gifte) først ægtede Ditmarskeren Dr. med. Henrik Schritzmeier, Provinsialmedikus for Lolland-Falster, og derefter Sekretær Jakob Becher i København. — Karen Skytte var 4 Gange gift: 1. Gang med den kendte Raadmand O. Lundt († 1638), 2. Gang 1640 $^{12}/_{5}$ med Vinskænk Knud Bentzen († 1660), 3. Gang 1662 med Forvalter over Møen („ i Amtmands Sted") Alexander Pedersen Rumohr († s. A.)[5]) og 4. Gang 1673 (Kongebrev $^{18}/_{2}$) med Tolder Kasper Wich-

man († 1696). — Hun døde 1697 $^{2}/_{3}$ i den kendte Gaard „Czar Peters Hus", hvor hun og Tolderen havde drevet Vinhandel og holdt Vinstue. Fra Vinskænkens Tid havde hun vidst at bevare det indbringende Privilegium som Vinhandler, men samme Ret havde Tolderen faaet, og efter at de en halv Snes Aar med god Vilje havde gjort hinanden Indpas i Næringen, blev de enige om at undgaa denne ubehagelige Fejde ved at gifte sig med hinanden. Det engang saa rige Bo kunde til sidst ikke fuldt ud svare Hvermand sit.

Billederne er malet 1649 af Bartolomæus Paprocsky, af hvem der ogsaa findes et omhyggelig udført Arbejde i Fakse Kirke. Da Billedet af Dr. Skytte og Hustru er blevet til 18 Aar efter deres Død, maa Kunstneren have støttet sig til efterladte Portrætter[6]).

Endnu paa et tredje Sted mindes man om Skyttes Datter. Paa Døbefonten, nu i Koret foran Altret, staar langs Randen foroven: „Olle Nichels Karen Ande[r]sd[atter] Knvd Bents hafver ladet bekoste denne Font til Gvds Ære 1648". Fonten er signeret: Antony Wiese me fecit in Lubeck (ɔ: A. W. støbte mig i L.). Kirken havde nogle Aar før faaet et nyt Daabsfad, som nu bruges i Væggerløse Kirke; det bærer Indskriften „Dette Becken haffver ieg Moritz Denisen Bvsk Kapetain og Borger i Nyekiøfving med min salig Høstrve Mette Søfrensdater gifvet til Nyekiøfvings Kirke til en Ihukommelse R S 1639"[7]).

Den udvalgte Prins har aabenbart haft en god Vilje til at følge sin Farmoders Eksempel til Bedste for Kirken. Han gjorde en smuk Begyndelse 1634, da han tiltraadte Lenet, ved at hidkalde en Klokkestøber, som her i Byen, for at spare den møjsommelige Transport, støbte den største af Kirkens Klokker, hvorpaa læses:

DENNE ⊙ KLOKE ⊙ ER ⊙ STØBT ⊙ HÆR ⊙ I ⊙ NYKØPING ⊙ AAR ⊙ M ⊙ DCXXXIV ⊙ DER ⊙ P E L ⊙ HOLTE ⊙ HOF ⊙ HER ⊙ PALLE ⊙ ROSENKRANDTZ ⊙ RIDDER ⊙ SLOTZ ⊙ HER ⊙

I Stedet for Cirklerne findes paa Klokken Løvehoveder. *P* og *E L* betyder *Princeps Electus* (den udvalgte Prins). Den indkaldte Klokkestøber var formodentlig Mikkel Westfal fra Rostock, som har støbt mange Klokker til Danmark, særlig til Lolland-Falster (Uldall).

Sagnet om at Prinsen nærede det Forsæt at skaffe Kirken et anseligere Taarn er troligt nok, men de 20,000 Rdl., som Rhode omtaler, at der efter Sigende skulde være lagt til Side dertil, maa rettest henvises til Fantasiens Verden; *saa* mange Penge har han vist aldrig *opsparet*. Først 1670 har jeg fundet omtalt „tvende Stambøger, hvoraf kan fornemmes det brøstfældige Kirketaarns Midler". Bøgernes Indhold kendes ikke, men der nævnes tvende Skyldnere, som havde faaet hver en Del af „Taarnets Penge" til Laans. Den hele Sum udgjorde dog kun 800 Rdl., hvoraf 200 sidst udlaantes til Geheimeraad, Generalkrigskommissær Otto Pogwisch, og dermed var *de* uhjælpelig tabte; det hjalp kun lidt, at Kirken ved Indførsel fik Sikkerhed næst efter Frederiksborg Latinskole, for denne fik nok intet og Kirken endnu mindre. De øvrige 600 havde Prinsen laant sin Vinskænk Knud Bentzen. Denne, som 1657 fra Raadmandsstillingen havde rykket op til det ene Borgmesterembede, døde 1660 i de Dage, da Kirkeværgen Hans Lange skulde afslutte forrige Aars Regnskab, hvorved han syntes, at det var betimeligt blandt Inventariet at nævne K. Bentzens Haandskrift paa de 600 Rdl. Rimeligvis har Prinsen, som døde 1647, en halv Snes Aar i Forvejen laant Vinskænken Pengene og ladet bestemme, at de ved Udbetalingen skulde tilfalde Taarnbygningen. Vinskænken har vist aldrig betalt Renter. Vel kendes ikke Skifteforretningen efter ham, men man maa af Ytringer i Kirkeregnskaberne slutte, at det er de 600 Rdl., der med paaløbne Renter (de da sædvanlige 6 pCt.) er blevet til 1436 Rdl. 3 M. 12 Sk., som hans Dødsbo maatte udrede, og som omsat i Kronemønt til 1556 Rdl. 1 M. 12 Sk. (8 Sk. af hver Rdl. sp.) det lykkedes at faa udlaant til Herregaardsfolk paa Lolland mod god Sikkerhed i Bøndergaarde, og til 5 pCt.; herom senere.

En anden Pengesum er ogsaa sat i Forbindelse med Prinsens Plan om Taarnet. 1645 $^{24}/_{5}$ havde han ved Lensmanden „ladet annamme i sit eget Kammer" 1050 Rdl. sp. af Nykøbing *Lens* Kirker, og mere er vel senere annammet, for da de stedlige befuldmægtigede endelig fik undersøgt Sagen, fandtes Gælden at være 1635 Rdl., hvoraf der i 5 Aar efter Prinsens Død ikke var svaret Renter, saa Beløbet var steget til 2125½ Rdl. Frederik III overtog denne sin Broders Gæld og bestemte i et lige til vor Tid oftere omtalt Gældsbrev af 1652 $^{19}/_{3}$, at Pengene skulde bruges til Nykøbing Kirkes Istandsættelse; men da Kirken havde ondt ved at vente, bød Kongen Dagen efter, at der skulde udtages 1000 Sld. af Kirkernes Beholdning paa Lolland og Falster, for derved at komme den til Hjælp; af Reskriptet fremgaar dog ikke, at de 1000 Sld. skulde tjene som Afdrag i Gældsbrevet fra den foregaaende Dag.

Meget var der gjort for Kirkens indvendige Udstyrelse, men med selve Bygningen maa det have staaet ilde til; thi i Tiden 1651—53 var der tillige tillagt Kirken 3 Rdl. af hver Kirke i Fyns Stift, 4 Rdl. af hver Kirke i Sjællands Stift og 1 Rdl. af de enkelte Kirker i Nørrejylland; og endda var den arme Kirke ikke bragt ud af sin Vaande, men maatte 1669 minde Kongen om hans Gældsbrev, hvorefter følgende Skrivelse 1669 $^{9}/_{12}$ afgik til Kammerkollegiet: „Hvad for os paa Nykøbing Kirkes Vegne udi Vort Land Falster allerunderdanigst er blevet andraget anbelangendes Kirken der sammesteds samt Klokketaarnets store Brøstfældighed, saa vel som hvis Fordring samme Kirke hos Os berettes at have, kan I af hosføjede Supplikation se og fornemme; thi er Vor allernaadigste Vilje og Befaling, at I om samme Andragendes Beskaffenhed Os eders allerunderdanigste Relation med forderligste indstiller, paa det bemeldte Nykøbing Kirke og Klokketaarns Brøstfældighed i Tide kunde hjælpes og videre Skade forekommes . . ." 1671 $^{28}/_{3}$ svarede Kollegiet, at det intet kunde foretage, efterdi til saadan Gæld ej nogen Midler havdes, men al Indkomst efter Reglementet til anden Brug var destineret og fornøden. Kongen vedføjede da, at man

skulde formaa Dronning Sofie Amalies Forvalter, Hans Hansen (Otten), til „at gøre Fordring til Kirkens og Taarnets Reparation, og betaler ham saa efterhaanden". Der kunde jo ikke uden videre skikkes Paabud til den myndige Dronnings Embedsmand, men H. Hansen har nok ladet sig „overtale", i alt Fald gav han sig til ihærdigt at inddrive gamle Gældskrav i Nykøbing. Magistraten maatte saaledes rykke ud med 50 Rdl., som Apoteker Krf. Heerfort (den ældre) havde givet til Kirken, et Beløb, han havde haft til Gode siden 1657 for en Bartskærkiste, han havde udredet for Byen. Hos en forhenværende Kirkeværge Ns. Bram skulde inddrives en Restance paa 112 Sld., men det var haabløst, Bram var helt forarmet. H. Hansen maa dog have vidst at skaffe Midler, thi der henrandt et Par Menneskealdre, inden der atter hørtes Nødraab fra Kirken[8]).

Her som andensteds kan iagttages en iøjnefaldende Forskel mellem første og anden Halvdel af 1600-Tallet i Henseende til Kirkens Forsyning med Arbejder i Kunsthaandværk. I førstnævnte Tidsrum var der endnu Evne og Vilje til at smykke Kirkerne paa den Maade; helt anderledes blev det efter den uheldsvangre Krig, som Danmark paabegyndte med Sverrig midt i Hundredaaret, og som bragte langvarig økonomisk Nedgang.

Om det end kan synes mindre tiltalende, at de, der skænkede det smukke Kirkeudstyr, var saa omhyggelige for at faa deres Navne opskrevne, har Forfængelighed næppe altid været Drivfjederen, en og anden from Giver har upaatvivlelig navngivet sig for at bekende sin Taknemmelighed for det Livsindhold, han havde fundet i Kirken. Forfængelighed og Æresyge forsvandt nu heller ikke, da Omslaget kom, kun var der ringere Midler til at gøre sligt gældende. Saaledes befalede de Nykøbing Borgmestre og Raadmænd 1669, at deres Stolestader *paa Kirkens Bekostning* skulde „forhøjes" med stafferet Tralværk. Det skete — og Eksemplet smittede. Aaret efter $^{9}/_{5}$ fremstod paa Bytinget Byfoged Rs. Jespersen, Kirkeværge Ns. Bram og Borger Henr. Bødker og klagede bitter-

lig over Magistraten, der — oven i Købet paa en Bededag — ved Bysvenden havde givet dem Tilhold om at nedrive alt, hvormed de havde smykket deres Stolestader, og at fjerne det inden anden Dags Aften, endog de af egen Lomme havde givet derfor „Thou Rigsdaler". De hævdede, at de „ligesom andre angeneme Folk" havde Ret til at pynte deres Stole med drejede Piller, Sprinkelværk o. l. „til Guds Ære (!) og Kirkens Be Prydelse", og til dem sluttede sig en halv Snes andre Borgere, som formodentlig havde Sæde i de samme Stole, hvor Ordførerne vel har beklædt „Højheden", ɔ: de yderste og dyreste Pladser. Der opnaaedes dog kun, at Misnøjen havde faaet Luft, Magistraten vilde ikke vide af slige Udskejelser af Folk paa et lavere Trin i Rangstigen.

Ogsaa Smaakaarsfolk nærede honnet Ambition. 1694 opstod der ved en Barnedaab Rangstrid mellem Kirsten Knippelkone og Birgitte Staldkarls om Hædersplads næst efter Bærekonen. Birgitte, som var bestilt til at give det lidet Barn Die, erobrede straks Pladsen, hvorefter Kirsten tog hende om Livet for at lempe hende længere ned; men Birgitte holdt sig fast i Stolen. I dette kritiske Øjeblik traadte den værdige Matrone Marie Thuesens til og fik Birgitte til at tage Plads i Stolen bagved. Denne fortrød dog straks sin Føjelighed, hun rejste sig og gav Kirsten et Slag i Hovedet, saa det „smack", idet hun udbrød: „Dette skalt du have, din Skændegæst!" Apotekersvenden Chr. Durup vidnede, at han fra Orgelværket havde set Birgitte rejse sig og slaa Kirsten i Hovedet „med sin Neffvue og inted videre", hvorimod Maren Soldaterkone bedyrede, at hun grangivelig havde hørt et Slag, „saa det skralded", da Præsten kom i Kordøren for at gaa paa Prædikestolen. I det hele var Vidnerne paa det rene med, at de „nuffede og stødte hinanden om *Højheden i Stolen*". Retssagen bortfaldt, da de to gæve Amazoner nogen Tid efter paa Tinge gav hinanden Haanden.

Hovedskibet kaldtes *den store Kirke* i Modsætning til Sideskibet, der hed *den liden Kirke*. Vejen til det herværende øverste Stokværk gik oprindelig ind ad en høj Dør

fra Taarnet (jfr. V. Lorenzen S. 83). Dørhøjden tyder unægtelig paa, at et Loft saa lavtliggende som nu ikke kan have været her fra først af. Skyr man ikke den brydsomme Vej fra Taarnet gennem den endnu aabne Del af Dørlysningen foroven, kommer man op i et snævert Rum under det skiferdækkede Halvtag; her ser man, — hvis man da har Lys

Afb. 3. Levning af en Indskrift oven over Loftet i Sideskibets 2. Stokværk.

med — at et ældre Loft maa have ligget c. $2^1/_4$ Alen højere, hvad der fremgaar af den her bevarede Vægpuds, hvis øverste Rand er skarpt afskaaren i denne Højde. Besynderligt nok strækker denne Puds sig kun c. $5^1/_4$ Alen mod Øst paa Kirkens Nordmur, hvilket kunde tyde paa, at dette Rum har haft sin særlige Udstyrelse. Forneden ses paa Pudsen en halvt udslettet Indskrift (Afb. 3), der ved sin Form kunde vise hen til 1. Halvdel af 1600-Tallet. En tysktalende Kirkegænger, maaske en højere stillet Person, kan have haft sin lukkede Stol her. Senere, 1673 $^{30}/_{7}$, ses Kirkeværgen af Husfoged Peder Jakobsen at have faaet 9 Sld. i Indfæstning for „den

indelukte Stol" paa Pulpituret, som Abel Katrine, sal. Amtsforvalters, tilforn beklædte. Hun var jo paa en Maade i sin Tid Stiftamtmandinde (jfr. Note 8), og muligvis har hun med sin Aaret forud afdøde Mand haft Stolestade her. Indfæstningen er enestaaende høj. Fra en smal Gang langs Ydermuren maa der have været Indgange til de enkelte Stole, og i den østre Ende af denne Gang har Indgangen været til Orglet, som havde sin Plads her; et Bueslag med et Par Alens Spændevidde, der hæver sig en 16 Tommer over Gulvet i det omtalte snævre Rum, viser, at der har været en større Aabning i Kirkens Nordmur, for at Orgeltonerne kunde naa ind i „den store Kirke".

1680 hedder det: „. . ladet giøre en ny Trappe fra den liden Kirke fra Gullet op Till Paapel Turet, dertil kiøbt Materialier af Casper Tolder . ." Den samlede Udgift, 14 Sld. 1 M. 10 Sk., tilvejebragtes ved Sammenskud, Amtmand Simon Klaus Schwarts gav 1 Sld. 2 M., Landsdommer Poul Mathiesen 2 Sld. osv. Mod Sædvane hentydes ikke til en ældre Trappes Brøstfældighed; men om Trappen har været ny ogsaa i den Forstand, at der ingen har været i Forvejen, er jo ikke dermed afgjort; først efter, at denne Opgang er indrettet, kan Døren fra Taarnet være bleven tilmuret. Dørens Tærskel synes at have ligget lavere end den nuværende Gulvhøjde, hvilket i saa Fald bekræfter den fremsatte Formodning om, at Gulvet er hævet, da der anbragtes Hvælvinger i Korsgangene.

Man maa *vel* huske, at alle disse Indretninger i søndre Korsgangsfløj er foretagne *efter* Fløjens Omdannelse til Sideskib; før den Tid kan der have været aaben Tagstol i øverste Stokværk, som paavist af V. Lorenzen.

Orglet var ikke et mindre Positiv, som man oftere hjalp sig med i ældre Tid, men et Værk af anselig Højde, hvad der fremgaar af, at der var opført en Udbygning gennem Taget for at skaffe Plads dertil, og solidt maa det have været bygget; thi om end Flagerne et Par Gange maatte fornyes, fandtes det saa brugbart, at det efter en grundig Istandsæt-

telse 1757 lod sig flytte til den nuværende Orgelplads, hvor det holdt ud i lang Tid. Det er rimeligvis anskaffet i Dronning Sofies eller senest i Prinsens Tid. I Orgelrummet var der Plads for Latinskolens flerstemmige Kor og dens Instrumentalmusik, som en Tid lang paa de store Højtider forstærkedes med Byens Instrumentist og „hans Collegie" (Musikantsvende).

Paa Orglet fandtes en Blok, hvori aarlig kunde samles en 2—3 Sld. til Løn for „den Knægt, som træder Bælgen", hvad der fattedes i 3 Sld., tilskødes af Kirken; dernæst et Kar med Gift for Rotterne, der trolig synes at have bevaret Traditionen om Klostret som et godt Madsted. Saaledes læses: „1659 $^{9}/_{1}$ leverede jeg Orgenisten til at kiøbe Mercurium for, som han for Røtterne vilde sætte paa Orge Vercket, 1 M.".

Heroppe, lige for Prædikestolen, var ogsaa Kirkens Urværk opstillet, saa Præsten ikke havde nødig at vende Timeglas til Forvisning om, at han ikke overskred den ene Time, der i Loven var sat som den længste Varighed for en Prædiken. Udenfor hjalp man sig med den Solskive (nu i Ustand), som findes paa Sydsiden af den sydvestre Pille. Først 1715 fik Kirken et Taarnur, foræret af Raadmand Lars Poulsen Vendelbo; den endnu bevarede Urskive maa have siddet i i Taarnets Vestgavl[9]).

Som det ses paa Afb. 1, fortsattes Kirkens nordre Tagflade ned over Korsfløjen, og den Del af Sparreværket, som ragede neden for det smalle, højereliggende Loft, maa have været brædeklædt indvendig, for ellers maatte der være lovlig koldt om Vinteren, især naar Blæsten havde bortført enkelte Tagsten. Det samme maa have været Tilfældet i Orglets Udbygning, hvor f. Eks. Peder Vægter mod Jul 1662 „med stor Umage" indsatte et Par Tagsten; Umagen behøvede jo ikke at være stor, hvis han kunde komme til indvendig fra. Han slog ogsaa en Dele (Bræt) fast i Gavlen bag Bælgene, hvoraf vel kan sluttes, at Udbygningen har haft Brædegavl mod Nord. Ved samme Lejlighed indmurede Gert Murmester 2 Vinduer og opførte et Fyrsted i Indgangen til Orglet „at

lægge Kul paa om Vinteren", vel Kirkens første Varmeapparat. For disse Arbejder fik Peder 4 Sk. og Gert 12 Sk.

Læ maatte der skaffes til Nordsiden; ellers vilde Orgelmesterens Nodeblade til Tider komme i alt for livlig Bevægelse ved Gennemtræk. Overfor, paa Sydsiden, fattedes nemlig ofte en Del Smaaruder i Vinduet ved Prædikestolen; saaledes noteres 1663 $^{19}/_{10}$: „Nok ladet fli Vinduet ved Prædikestolen, at Lysene, som antændes ved Foprædiken, ikke skal blæse ud, givet Glarmesteren for 18 Ruder, som blev der isat, 1 M. 2 Sk."; ligeledes 1670 $^{3}/_{11}$: „. . betalt Jakob Glarmester for det Vindue ved Prædikestolen . ., hvorudi er indsat 40 Ruder à 1 Sk. = 2 M. 8 Sk.". Da Prisen pr. Rude kun var 1 Sk., kunde man ikke saa godt ulejlige Jakob med en enkelt Rude, men maatte tage et større Parti paa en Gang. Nævnte Vindue maatte endda hyppigst efterses for Lysenes Skyld, saa fik de øvrige at vente til en Istandsættelse i det store. 1675 $^{14}/_{12}$ hedder det: „Efter Provstens og Øvrigheds Befaling givet Jakob Glarmester for Kirkens Vinduer en Del ny at gøre og en Del gamle at flikke over den hele Kirke 40 Sld. 14 Sk.; Drengen i Drikkepenge 1 Sld.". Menigheden kunde da for en Gangs Skyld fejre Julen i Kirken med hele Ruder, mens den lyttede til sin gamle Sognepræsts, Provst Jes Jessens, sidste Juleprædiken; han døde 1676 $^{7}/_{5}$.

(Sluttes i næste Aarbog.)

Noter.

[1]) Aarstallet 1618, opgivet i Indberetning af 1755 og senere ofte gentaget, hidrører vist fra en Fejllæsning af utydeligc Cifre; muligvis har man ment, at den var fra samme Aar som Altertavlen i Stubbekøbing. Men mon den ikke skulde være lidt ældre? Nu kan man ikke paa Stedet efterforske, hvad der har staaet, thi al Maling afvaskedes 1874.

[2]) Jfr. Dr. O. Nielsen, Københavns Historie III 213, hvor der er indløbet et Par Smaafejl ved Faderens Navn og Stilling (selv har jeg i forrige Aarbog S. 5—6 begaaet den Fejl at skrive *Hans Nickelsen* i St. for *Nickel Hansen*). Anna Pedersdatter, Enke efter Borgmester Hs. N. Lundt i København, gav et i sin Art udmærket Arbejde til Nykøbing Kirke, nemlig den dobbelte Lysearm ved Prædikestolen, som første

Gang toges i Brug ved Pinsehøjtiden 1674. Den enkelte Lysearm, der før var her, er nu tillige med to nye Efterligninger anbragt i vestre Korsgang.

[3]) Af Kalls Saml. 4° 377 i det kgl. Bibliotek ses, at Jørgen Robert og Hustru 1625 ogsaa har ladet opsætte et *Epitafium* over Byfoged og Tolder Jørgen . . (Efternavn mangler). Et saadant har jeg ikke andensteds set omtalt. — Den Caritas (Sindbillede paa Næstekærligheden, i Kunsten fremstillet som Moderen med Barnet), der siden 1901 med Rette har haft en iøjnefaldende Plads paa Kirkens Sydvæg, er *maaske* en af „de seks Dyder", der ifølge foranførte Kontrakt skulde fremstilles „indeni de seks Fordachninger" paa Korskranken. Der er en ejendommelig Ynde over denne Figur.

[4]) Machaon var Grækernes Læge i den Trojanske Krig og mentes at være Søn af Asklepios, Lægekunstens Gud. — A. N. Skytte fik Bestalling som Liv- og Hofmedikus hos Dronning Sofie 1612 „i den hellige Pintse" (velvillig meddelt af Hr. Kredslæge K. Carøe). I Nord. medicinsk Arkiv 1893 Nr. 7 har Stabslæge Gordon Norrie givet en udførligere Skildring af hans Levned og videnskabelige Fortjenester.

[5]) Maaske foregik Vielsen i Majbølle Kirke, hvis Alterkar ifølge Indskriften paa Kalken forædredes til Kirken 1662 af Ægteparret. Da Rumohr døde efter en halv Snes Maaneders Ægteskab, tillodes det Karen at beholde hans Forpagtning af Møen, indtil hun 1664 $^{20}/_{4}$ fik Ordre til at overlade Amtet til Gabriel Marselis. — Ved et sært Uheld er hun ved Udgivelsen af Christian IV's egenhændige Breve III 177 forvekslet med — denne Konges Frille, der ogsaa hed Karen Andersdatter. Efter at Fejlen var gentaget i Biografisk Leksikon I 216, blev den dog paa given Foranledning slettet (ssteds XIX 422). Jfr. Nykøbing Tingbog 1684 $^{28}/_{7}$ og F. R. Friis, Musse Herred II 159.

[6]) Ifølge en Beretning i Bircherods Antikviteter (1732) maa Paprocsky under sit Ophold paa Falster have mistet en Datter, Elisabet, begravet i Væggerløse (Ligsten i Kirken). Tilføjelsen om, at han var en Polak, som „lod" forgylde og male Prædikestolen, hvorfor Barnet blev begravet her, maa stamme fra en mindre nøjagtig mundtlig Overlevering (Ny kgl. Saml. Fol. 409 i det kgl. Bibl.).

[7]) M. D. Busk, der var med til at stifte Borger- eller Købmandslavet i Nykøbing 1632, døde som Stadsmajor 1661, samme Aar som hans sidste Hustru, Mette Pedersdatter. Han var rimeligvis Søn af Raadmand Dynes Mouritzen ssteds († 1628).

[8]) Hans Hansen (Osten) havde en helt mærkelig Løbebane, der kortelig kan tegnes saaledes: bondefødt — Lakaj — Køkkenskriver — Proviantskriver — stor næringsdrivende (Brygger og Møller) — endnu større Godsejer med langt over 1000 Tdr. Hartkorn — og endelig betroet en Stiftamtmands Stilling ved Dronning Sofie Amalies Brev af 1661 $^{19}/_{7}$, hvorved han udnævntes til „Inspektør og Forvalter over hds.

Majestæts Insulaer Lolland og Falster". Han døde 1672 $^{3}/_{4}$. Om ham kan kan man vel i dobbelt Forstand sige, at han har vidst, hvordan Madposen skulde skæres, men om han, hvad der er hentydet til, ligesom adskillige andre har faaet sin Del af Krongodset lidt for billigt for de Penge, han laante Kongen, kan ikke afgjort siges, da man først en Snes Aar efter hans Død naaede til Revision af hans Regnskaber. Det lidet, jeg har set om hans Embedsførelse her paa Øerne, synes at vidne om en dygtig, bestemt og ualmindelig virksom Mand. Hans Hustru, Abel Katrine (von der Wisch Wolfsdatter), som døde Nytaarsdag 1676, stod meget højt i Enkedronningens Gunst. Faa Dage før sin Død testamenterede hun 20,000 Rdl. til Oprettelsen af Abel Katrines Boder i København. — Hvorfra Ægteparrets fine Slægtsnavne skriver sig — her anførte efter det kostbare Gravminde med deres Billeder i Holmens Kirke — er der nok ingen, der rigtig ved.

[9]) L. P. Vendelbo († 1719) var if. Imm. Barfod, Falst. Gejstl. I 21 Farbroder til den kendte Statsmand Poul (Vendelbo) Løvenørn og var gift med Anna Hansdatter Bergeshagen († 1729), der i to af sine fire Ægteskaber blev Stammoder til de senere Adelsslægter Flint (Flindt) og Wichfeld, som maa regne den gamle, anselige Gaard paa Sydhjørnet af Store Kirkestræde og Frisegade blandt deres ældste Slægtehjem. Stamfaderen til Slægten Flint, Henrik F., var født i Rostock og tog 1678 $^{11}/_{1}$ Borgerskab i Nykøbing som Skipper og Købmand; men *Raadmand*, som han er kaldt, har han ikke været.

Krongodserne paa Lolland-Falster.

Et Bidrag til deres Historie.

Af *Karl Rasmussen.*

Enkedronning Sofie.
Efter Maleri paa Rosenborg.

Af Valdemar Sejrs Jordebog fremgaar det, at Kronen allerede 1231 ejede godt en Fjerdedel af Falsters Jord, mens en anden Fjerdedel tilhørte større Grundejere og kun godt 4 pCt. Selvejerbønder. I Tidens Løb blev Kronens Andel stadig større, og efter at den i Frederik den Andens Tid havde erhvervet Ulfelternes gamle Herregaard Bønnet og 1603—04 de to store Ejendomme Korselitze og Skørringe med noget over 100 Bøndergaarde, ejede Kronen praktisk talt hele Øen, idet Selvejerne var saa godt som forsvundne.

Ogsaa paa Lolland var der fra gammel Tid betydelige Krongodser, og disse fik en stor Udvidelse efter Reformationen, idet de to store Klostre i Maribo og Halsted da blev Kronens Eje. Disse store, sammenhængende Godsstrækninger paa de to frugtbare Øer blev gentagne Gange brugt til Enkesæde eller Livgeding, som det hed, for vore Enkedronninger,

af hvilke navnlig Frederik den II's Dronning, *Sofie,* havde en lang Regeringstid, fra 1588 til 1631.

Hun residerede i Nykøbing, hvor der endnu findes mange Minder fra hendes Tid, og det har været almindeligt at fremhæve hendes Styrelse som særlig velsignelsesrig for Falster. Sikkert er det ogsaa, at hun var en dygtig og energisk Godsstyrer, som det baade lykkedes at gøre Godserne større og at forøge deres Indtægter; men denne Indtægtsforøgelse blev gennemført uden meget Hensyn til Befolkningens Tarv.

Af Bøndergodset var der ikke meget mere at faa ud, thi den aarlige Afgift, Landgilden, var allerede saa stor, som den kunde bæres[1]). Det maatte da blive Hovedgaardenes Indtægt, der blev Hovedsagen, og denne blev ogsaa drevet op, dels ved et forbedret Landbrug efter tysk Mønster og ved at lade rydde, udtørre og opbryde ny Agerjord, dels ved, ogsaa efter tysk Mønster, at lade Bøndergaarde og Byer „ødelægge", d. v. s. lægge ind under Hovedgaardene, i hvilken Retning hun var en Foregangsmand herhjemme. Og for de øvrige Bønders Vedkommende fik denne Udvidelse af Hovedgaardene den skæbnesvangre Følge, at Hoveriet voksede stærkt; Antallet af Ugedagstjenere gik stærkt op, og de øvrige Kronens Bønder, „saavel jordegne som Skattebønder", fik paalagt at møde, uden Hensyn til Skik og Vedtægt, „naar Eder Tilsigendes vorder". Det var med andre Ord Hoveriet i dets uhyggeligste Form, det ubestemte grænseløse Hoveri, som Dronning Sofie indførte.

Det nye System blev gennemført med frastødende Haardhed. Da Horbelev Sognemænd klagede over, at de foruden deres Hoveri til Korselitze har faaet to øde Gaarde at drive, faar de det barske Svar: „De klager og ved ikke hvorfor; de skal pløje, eller man skal vide dem noget andet, men naar de to øde Gaarde atter bliver besat, da har de ej mere at pløje end forhen, og de er nok til det". Og til de mest rørende Bønner fra Folk, som skal sættes fra Gaarden, svarer Dronningen regelmæssig paa sit Tysk: Ist abgeschlagen.

---

[1]) Noterne til denne Afhandling findes Side 73.

Paa den anden Side kunde Dronningen tage sine Bønder kraftigt i Forsvar, naar Herremænd eller Betjente gik dem for nær, og der mangler ikke Udtalelser om, at Tilstanden i hendes Tid var forholdsvis god. Saaledes siger Arent Berntsen 1655, „at der næppelig over det ganske Land (Falster) den ringeste øde Gaard skal fornemmes", eftersom der ikke findes adelige Sædegaarde paa Øen, hvorfor Bønderne „ikke med saa meget stort Trældom, Arbejde og mange Rejser at gøre besværes". Men Arent Berntsen har vistnok, som den yderst loyale Mand, han var, ydet den højsalige Dronning al den Ære, hende tilkom, og lidt til, og i alt Fald gaar det ikke an, som man undertiden har gjort, at lade hans sollyse Billede af Falsters Tilstand gælde for hele Livgedingstiden, og der er vist ingen særlig Grund til at prise de falsterske Bønder lykkelige, fordi de blev Herremændene kvit.

Der er nylig foretaget en Sammentælling[2]) af, hvor mange Gaarde der i Matriklen af 1688 findes angivet som øde. For hele Landet er det 4,8 pCt. af Gaardene, men der er betydelig Forskel paa Landsdelene, og her ser man det mærkelige, at der paa Falster er ikke mindre end 11,2 pCt. Ødegaarde, mens der paa Lolland kun er 3,6 pCt. Nu er den Elendighed, som disse Tal bærer Vidne om, først og fremmest en Følge af Svenskekrigen; men naar det viser sig, at Falster og Lolland i 1662 havde været lige ødelagte, og at i de 20 forløbne Aar Ødegaardenes Tal paa Lolland var formindsket til en Tredjedel, mens det paa Falster var næsten uforandret, saa betyder dette, at Lolland, som til Dels var i Herremændenes Eje, er kommet hurtigere til Kræfter end Falster, som udelukkende var Krongods.

Naturligvis er det ikke paa Forhaand givet, at dette er Styrelsens Skyld, saa lidt som det er sikkert, at Elendigheden ligefrem kan maales ved Procenten af Ødegaarde. Men der er andre Oplysninger, som peger i samme Retning; saaledes har Prof. Erslev[3]) sammentalt Udsædstallene i Matriklen for 1664 og fundet, at Udsæden paa Falster kun var 12,300 Tdr. Korn, mens han mener at kunne beregne Udsæden paa Valdemarstiden til ca. 25,000 Tdr., altsaa det

dobbelte. Imidlertid har andre villet hævde, at Tallene fra 1664 er alt for lave, eller i alt Fald kun har passet under de rent unormale Forhold lige efter Krigen, og at Bønderne endda sagtens har opgivet deres Udsæd for lavt af Frygt for at blive sat op i Skat. Og man har da søgt at skaffe mere paalidelige Oplysninger om Landbrugets Tilstand, navnlig ved Hjælp af Arealopgivelserne i Forarbejderne til Kristian V's Matrikel[4]).

Der har nu flere Gange været Tale om de to *Matrikler,* saa maaske nogle Oplysninger om dem kan være paa sin Plads, navnlig da jeg hyppig i det følgende vil komme til at tale om Begrebet „Tønde Hartkorn". Det er en af Enevældens Fortjenester, at den skabte Orden og Enhed i Statsstyrelsen eller i alt Fald forsøgte derpaa, og navnlig fik det Betydning, at den skabte et ensartet Grundlag for Skatteligningen.

Det første Forsøg herpaa, *Frederik III's Matrikel af 1664,* er imidlertid ikke særlig vellykket. Man søgte Oplysning om, hvor meget hver Gaard betalte i Landgilde, og naar en Gaard betalte f. Eks. 1 Td. Rug, 7 Tdr. Byg, 2 Tdr. Havre, 1 Lam, 1 Gaas, 2 Høns, saa sattes den til 9 Tdr. 2 Skpr. Hartkorn, idet Rug og Byg kaldtes for „hart" Korn, 2 Tdr. Havre regnedes lig 1 Td. Hartkorn, 1 Lam lig 1 Skp., 2 Gæs lig 1 Lam og 2 Høns lig 1 Gaas. Og Skatten paalignedes saa med et vist Beløb pr. Td. Hartkorn. Nu var der ikke altid det bedste Forhold mellem Landgilden og Gaardens Værdi, og det var jo ikke ganske retfærdigt, at den Mand, som havde en særlig høj Landgilde, fik tilsvarende høj Skat. Det havde da ogsaa været Meningen at bruge et andet Udgangspunkt, idet man tillige havde forlangt Oplysninger om Udsæden. Men da det kom til Stykket, opgav man alligevel at tage Hensyn hertil, saa Hartkornet blev fastsat alene efter Landgilden.

Denne Ordning var dog kun ment som rent foreløbig, og 20 Aar efter blev Spørgsmaalet taget op fra Grunden af, idet man søgte at beregne Størrelsen og Godheden af den

Jord, hver Mand i Landet var Bruger af. Dette var med Datidens Dyrkningsforhold et saare møjsomt Arbejde; hver Landsby havde sine Jorder liggende delt i maaske 2—3000 Agre, og man maatte opmaale hver af disse Strimler for sig og udregne Arealet i Tønder Land, et Begreb, som dengang blev opfundet og sat til 14,000 □-Alen. Jorden blev saa af udnævnte Bønder vurderet efter sin Godhed og delt i 4 Sorter, af hvilke der regnedes et forskelligt Tøndetal pr. Td. Hartkorn. Grundreglen var, at saa megen Middeljord, som der aarlig kunde saas 3 Tdr. Byg i, skulde regnes for 1 Td. Hartk., Hartkornet er altsaa i *Kristian V's Matrikel* et helt nyt Begreb, som kun har Navnet til fælles med det gamle Landgildehartkorn. Planen til dette Kæmpearbejde, som en saadan Opmaaling var, var omhyggeligt lagt, og Mark- og Modelbøgerne paa Matrikelsarkivet vidner om, at Beregninger og Sammentællinger blev omhyggelig udført. Men selve Opmaalingen blev desværre overladt til lidet dygtige og paalidelige Folk, for det meste tyske Officerer og Underofficerer, som var afdankede efter den skaanske Krig. De var udstyret med Kæder af Staal, hvori der for hvert Kvarter sad en Ring af Messing; men dette kunde jo ikke hjælpe, hvis, som Herredsfoged Søren Thestrup paastaar, Størstedelen af de 400 Personer, som, fordelt i adskillige „Komplotter", berejste Landet 1683, var nogle „liderlige Idioter", som var aldeles ukyndige i Geometrien. „Jeg har omkring i Landet eftermaalt dem, men aldrig fundet ringeste Akkuratesse eller Rigtighed; man skulde tænke, at de Ting, de havde opmaalt, fandtes ikke paa Jorden, men i Maanen. Ellers er noksom bekendt, at deres Idræt mest bestod i at lade sig traktere i Byerne, at drikke og h . . ., som det er mig vist fortalt, at da et Komplot laa i Nyborg og skrev deres Forretning ren, da gjorde sammesteds 47 H . . . . . ., og er det endnu noksom bekendt, at hvilken By, som ej fyldte dem med stærk Drik efter Ønske, den blev højt ansat, som endnu svier til mange denne Dag".

Imidlertid kræves der ikke megen Kendskab til Geometrien for at maale Længden og Bredden af en Ager, og store Fejl

har der næppe kunnet opstaa, selv om de, som Thestrup antyder, ikke har brugt at udstikke vinkelrette Linier. Og da smaa tilfældige Fejl plejer at ophæve hinanden, kan Helhedsresultatet godt være væsentlig rigtigt, selv om der er mange Fejl i det enkelte.

Det dyrkede Areal paa Falster 1683.

Tingsted	Sogn	1654	Tdr.	Ld.	Aastrup	Sogn	1903	Tdr.	Ld.
Ønslev	„	1071	„	„	Horbelev	„	1826	„	„
Stadager	„	841	„	„	Falkerslev	„	769	„	„
Nr. Kirkeby	„	837	„	„	Horreby	„	740	„	„
Brarup	„	1257	„	„	Karleby	„	676	„	„
Kippinge	„	1083	„	„	Nr. Ørslev	„	882	„	„
Vaalse	„	1496	„	„	Sdr. Kirkeby	„	581	„	„
Nr. Vedby	„	1901	„	„	Sdr. Alslev	„	739	„	„
Nr. Alslev	„	1262	„	„	Systofte	„	1005	„	„
Torkildstrup	„	1772	„	„	Idestrup	„	2855	„	„
Gunslev	„	2014	„	„	Væggerløse	„	1775	„	„
Lillebrænde	„	699	„	„	Skelby	„	1283	„	„
Maglebrænde	„	895	„	„	Gedesby	„	771	„	„
Eskildstrup	„	987	„	„					
Bogø	„	762	„	„					
Nørre Herred		18,531	Tdr.	Ld.	Sdr. Herred		15,805	Tdr.	Ld.

Tilsammen 34,336 Tdr. Ld.

Paa ovenstaaende Liste er afskrevet det dyrkede Areal paa Falster ifølge en Sammentælling, som er foretaget af Matematikeren Morville. Man vil se, at de ifølge Markbøgerne i Aaret 1683 var ca. 34,000 Tdr. Land under Plov, og da man regner, at der normalt saaedes i $^2/_3$ af Arealet aarlig, skulde Udsæden efter dette være ca. 22,000 Tdr. Paa Grundlag af dette mente man at kunne bevise, at Erslevs Tal var alt for lave, selv om man regnede med nogen Fremgang i de 21 Aar. Men betænkeligt var det dog, at endnu 1718, da Fremgangen maatte være endnu større, opgives Udsæden kun til 16,000 Tdr. Og jeg har nu fundet nogle Tal fra 1685, der er lavere end alle andre, som hidtil er fremdragne. Disse Tal har følgende Forhistorie: 20. Febr. 1685 døde Frederik III's Dronning *Sofie Amalie,* som siden

1671 havde haft Kronens Gods paa Lolland-Falster i Livgeding samt en aarlig Sum paa 50,000 Rdl. Fra Leonore Christines Jammersminde eller fra Zahrtmanns Maleri vil man kende de uhyggelige Forhold, hvorunder hun døde: hun havde allerede tabt Mælet, da hendes Søn, Kongen, kom til, og kæmpede forgæves for at faa Ordene frem, skønt hun havde noget at betro ham og derfor havde forlangt at være ene med ham. Hvad hun vilde meddelt var vel navnlig, at hun efterlod sig et hemmeligt Testamente, hvis Indhold ikke kunde være Kongen behageligt, og som gav Anledning til en hæftig Arvestrid inden for Kongehuset, indtil Kristian V gjorde Ende paa Striden ved et Magtsprog og ved at anmelde en Fordring i Dronningens Bo paa 243,751[5]) Rdl. som Erstatning for den Værdiforringelse, Livgedinget havde lidt i Dronningens Besiddelsestid. Summen er meget stor, thi 1 Td. Hartkorn kunde paa denne Tid købes for 40 Rdl., og man skulde jo egentlig mene, at Landet, da Dronningen overtog det, 10 Aar efter Svenskekrigen, var saa ødelagt, som det kunde blive. Maaske har Kongen ogsaa i sin Harme regnet lidt rigeligt; men han har dog haft noget at gaa ud fra, thi han havde i de sidste Aar ladet Tilstanden paa Livgedinget undersøge ved hele to Kommissioner, den ene 1682—83, den anden efter Dronningens Død. — Paa dette Tidspunkt var Forholdene saadan, at der var Fare for Hungersnød, hvis der ikke kom øjeblikkelig Hjælp, og denne Er-

Sofie Amalie.
Efter Maleri paa Rosenborg.

kendelse fik de 4 Kommissærer — Arensdorff, Bjelke, Mathiesen og Grote — til at afslutte deres Arbejde med en Hurtighed, som kunde tjene alle andre Kommissioner til Forbillede. De fik deres Ordre 7. April og indtraf paa Falster 13. April; allerede 25. April indsender de en udførlig Relation om Aarsagerne til den slette Tilstand og Midlerne derimod, og 4. Maj har de undertegnet de renskrevne Protokoller, som indeholder Oplysninger om hver Gaard i hele Landet undtagen paa Fejø og Femø, hvorfra Rapporter ikke var indkommet formedelst kontrarig Vind og Vejrlig. Paa Lolland havde Arbejdet været overladt til Amtsskriverne, Herreds- og Sognefogederne med Bistand af de to fornuftigste Bønder i hver By; men paa Falster havde Kommissærerne selv rejst rundt, havde sammenkaldt Bønderne paa Stævne og talt med hver enkelt af de forsamlede.

Overalt havde man søgt Oplysning om Gaardenes Tilstand, om Bygningernes Brøstfældighed, om Antallet af Heste, Køer og mindre Fæmonde, samt endelig hvor megen Vintersæd der sidste Efteraar var saaet eller skulde være saaet, og hvor megen Vaarsæd der kunde saas, hvis Sæden kunde skaffes til Veje. For de lollandske Gaarde mangler desværre Oplysninger om Udsæden, og der er ogsaa adskillige Huller i Tabellerne fra Falster. Først mangler alt det gejstlige Gods i videste Forstand, dernæst nogle Gaarde, som „giver Gæsteripenge" eller er „fri bevilget" — og endelig enkelte Gaarde, som er lagt ind under Hovedgaardene, eller om hvilke det hedder, at de „staar i Matriklen, men findes hverken i Byen eller Marken", og som altsaa er sporløst forsvundne.

Fuldstændige Oplysninger er der for 1181 Gaarde af Falsters ca. 1500, og af disses Hartkorn siges 16 pCt. at være øde, 62 pCt. forarmet, 18 pCt. „nogenlunde ved Magt" og kun 4 pCt „ved Magt". At Antallet af Ødegaarde er saa meget større end i Matriklen, forklares ved, at der i flere Aar havde været smitsom Syge med saa stor Dødelighed, at der i eet Aar siges at være bortdød 2—4—6 Bønder i hver By.

Bygningernes Brøstfældighed angaaende, da er der 5524

Fag Hus, „som af nyt vil opbygges", og at reparere Resten anslaas til en Bekostning af 16,648 Rdl. 2 Mrk. Aarsagen til denne store Mangel siges at være, at Skovene var aldeles tillukket for Bønderne, saa de hverken kunde faa Tømmer, Brændsel eller Gærdsel — ikke engang for Betaling, om de havde haft noget at betale med. Samtidig var det blevet forbudt at udskibe og handle ved Kysten, hvor Bønderne ellers for Korn kunde tilbyttet sig norsk Tømmer og andet, de havde Brug for; at komme til Byen var med de daarlige Veje og Mangelen paa Heste næsten umuligt; „og er Købstadmændene nuomstunder mest i den Stand, at de ej formaar formedelst Armod og Fattigdom Kornet at købe". „Og har en Del Skovbetjente tilføjet Bønderne ikke ringe Skade med Hug og Slag, Pantning og Penges Afpresselse, naar de sig i Skoven har indsneget at hugge en Smule Gærdsel, som dog til deres Gaardes Drift er uomgængelig fornøden". Og der siges rent ud, at de i 15 Aar ikke havde faaet andet Tømmer end det, de kunde stjæle. Husdyrenes Tal var 3085 Heste og Hopper, 1612 Stude, Køer og Kvier, 1478 Faar og 678 Svin. Dette var naturligvis langt under det normale; der havde lige siden den skaanske Krig været Pest blandt Heste og Køer, indslæbt ved Soldaternes „bedærvede" Bæster, og 1684 havde været rent Misvækstaar med stor Dødelighed blandt Kvæget. Derimod havde man vist ogsaa under normale Forhold dobbelt saa mange Heste som Køer; 4 Heste var det mindste, en Gaard kunde hjælpe sig med, og paa Gaardene under Fuglsang, der siges at være nogenlunde ved Magt, er der da ogsaa godt 4 Heste pr. Gaard, men kun 2 Køer. Selv paa den lille Bogø, hvor man dog ikke skulde køre Langægter, var der flere Heste end Køer. Det lave Tal paa Svinene hænger vel sammen med daarlige Oldenaar; men der siges ogsaa, at Skovbetjentene i gode Oldenaar afpresser Bønderne „en Hoben Oldengæld og Skriverpenge ud over det sædvanlige, som er for hvert Svin 29 Sk. danske".

Udsæden er paa ovenstaaende Liste angivet sognevis til Sammenligning med Arealet efter Matriklen. 1684 havde der

Sognene	Vintersæd Er saaet Rug og Hvede Td.	Skp.	Fdk.	Fattes Rug og Hvede Td.	Skp.	Fdk.	Vaarsæd, som fattes og kan saas. Ærter Td.	Skp.	Havre Td.	Skp.	Byg Td.	Skp.
Tingsted	108	2		47	3		9	3	40		129	
Stadager	54	3		32	1		4	2	21	3	52	3
Ønslev	78	5	1	15	2		17	5	47	4	127	7
Nr. Kirkeby	32	4	2	54			4	3	28		84	3
Brarup	54			92			11	½	48	4	133	
Kippinge	38	5		61	3		5	3	18		70	
Vaalse	83			59	2		1	5	19		160	
Nr. Vedby	100	4	½	47	5	2	4	6	32	4	136	2
Nr. Alslev	57	4	2	59			5	3	34	3	100	
Torkildstrup	70	4		87	4		4	6	24	4	89	
Lillebrænde	50	5		19	3		4		22	4	49	4
Maglebrænde	79	1		58	1		3	2	30		63	
Eskildstrup	44	5		88			6	3	32		81	
Bogø	33	2							13	4	32	7
Aastrup	115	2		96	1		5	5	51	4	154	
Horbelev	134	4	1	55	1		12		62		170	3
Karleby	45	1		25			1	1	25		74	
Falkerslev	51	1	2	38	3		6	1	21		84	
Horreby	75	3		17			2	3	11		45	
Nr. Ørslev	47	5	1	50	1		6		30		77	
Sdr. Alslev	32	4		22	2		3	6	17		42	4
Sdr. Kirkeby	30	2		35	2		4	2	22		63	3
Systofte	58	5	2	27	5		4	5	78		73	
Idestrup	71	5	2	55	4		9	2	56		158	
Væggerløse	70	½		43	1		4	5	38	4	177	
Skelby	51	3		59	2		5	7	39	4	141	
Gedesby	40	5		30			1		23		103	
Tilsammen	1834	4¾		1343	1½	149	6½		391	2	2821	6

været saa stor Misvækst, at Bønderne næppe havde faaet Udsæden igen; det er da forstaaeligt, at de kun havde tilsaaet godt Halvdelen af Vintersædsmarken og nu behøvede fuld Forstrækning med Vaarsæd; hvad der allerede var tilstaaet dem, var ikke ⅔ af det fornødne. De skulde ogsaa forsynes med Fødekorn Sommeren over; hvad der var lovet dem, var ikke paa mange Hundrede Tdr. tilstrækkeligt. „Saafremt Bønderne ikke skal hungre død, da maa der i Tide

mere ordineres". Videre hedder det i Kommissionens Rapport: „Bøndernes Bjæring angaaende, da er den første Part til deres Oprejsning Vaarsæden, som de nu er i Værk med, at den saa fuldkommen bliver skaffet til Veje, at der intet bliver beliggende. Thi omendskønt deres Vilkaar er for Gud og Kongelig Majestæt saa slette og elendige, som før er sagt, ja værre om man maatte sige det, saa er det dog utroligt uden for os, som har set det, hvorledes de fattige Mennesker har sat alting hen for at faa Jorderne pløjet og tillavet til at besaa, alt i den Forhaabning at blive undsat med Kornet, som de intet haver af". Og bliver de skuffet i deres Haab, saa vil de ikke et andet Aar gøre ligesaa. „Det var ogsaa nødvendigt at skaffe Bæster til Avlingen, men som dette vilde løbe for dybt i Pungen, saa vil vi gaa dette forbi og haaber paa, at de selv indbyrdes vil hjælpe de svageste". Og endelig skulde der udvises Tømmer til Husenes Opbygning. Men, hedder det, „den 5te Post beror alle de forrige udi, at dette og mere, som forbigaas, til Bøndernes Vedligeholdelse betros udi deres Hænder, som har Vilje og Forstand til at sætte det i Værk, for saa meget som Bonden kan taale med Maneer og Forstand, saa lidet kan han taale, naar han til Upligt og Utide angribes, saa dersom dette Land skal paa Fode, da vil der vel forandres noget i den Husholdning, hidindtil med Bønderne er holdet". — Hvor meget der end tales om Bøndernes slette Tilstand, saa er det dog næsten utroligt, at Udsæden paa Kronens Gaarde kun skulde være 7040 Tdr., paa hele Falster vel altsaa ikke 10,000 Tdr. Men Kommissionen, der dømmer efter Selvsyn, vil dog netop oplyse, hvormeget der „udkræves, da Jorden skal fuldkommen besaas".

Det er nok muligt, at Bøndernes Opgivelser er det absolutte Minimum; det var vel sagtens Meningen, at det Korn, de fik, skulde tilbagebetales en anden Gang. Og Kommissionen antyder, at de i de trange Tider lod Saakornet strække til til det mest mulige. „Tilmed har de arme Mennesker forstrøt saa vidtløftig i Jorden, hvad lidet de til Sæden har bekommet, at det ved Opvæksten er overgroet med onde Urter

og Klinte, hvorved Kornet ikke ringe er formindsket". Men selv med den tyndest tænkelige Udsæd kan man umulig have tilsaaet 22,000 Tdr. Land aarlig, som det efter Matriklen skulde synes.

For at faa en absolut sikker Sammenligning har jeg beregnet Arealet for de 20 Gaarde i Nr. Ørslev; de skal 1683 have haft et dyrket Areal af ca. 25 Tdr. i Gennemsnit. Men 1685 opgives der kun en gennemsnitlig Udsæd af $7^1/_2$ Td., altsaa kun 40 pCt. af de $16^2/_3$ Td., man skulde ventet under Forudsætning af, at $^2/_3$ af Arealet blev tilsaaet. Men det blev det heller næppe; den daarligste Jord fik hyppig Lov at ligge hen et Sædskifte over. Og ved Fællesskabet gik megen Jord til Spilde i Forpløjninger, Markveje, Gangstier, dybe, fugtige Reener, store Sten, man pløjede udenom, vaade Pletter, som man ikke smed Udsæd i. Jeg er da tilbøjelig til at tro, at Udsæden paa Falster i Aarene 1660—90 ikke har været over en 10—12,000 Tdr. aarlig.

Hvor meget der saa høstedes, har jeg ingen Oplysninger om. Et Hundrede Aar senere regner Morville med en gennemsnitlig Høst for hele Landet af 5 Fold, men for Falster 6 Fold; men saa højt kan man næppe engang regne 1683. Det siges udtrykkelig, at Falsters Jord er temmelig daarlig, sur og vanddrukken; i Misvækstaar fik man ikke altid Udsæden igen, og Misvækst siges at være hyppig, „formedelst Guds Vejrlig, saa og ilde Dyrkning".

Af disse to Grunde var den sidste nok den egentlige; naar Jorden overalt bliver ringere, jo længere man kommer fra Landsbyen, saa skyldes dette naturligvis Mangel paa Dyrkning og Gødning. Som Grund til, at Landbruget paa Falster staar lavere end paa Lolland, anføres, at der paa Falster mangler Enge, hvoraf følger Mangel paa Ungkvæg og Gødning. Og det er vist rigtigt nok, at et Landbrug paa et vist primitivt Standpunkt ikke kan undvære naturlige Græsgange; i Nutidens Rusland er Husdyrholdet gaaet tilbage siden Livegenskabets Ophævelse, og Grunden skal blandt andet være den, at Bønderne ved samme Lejlighed mistede Græsningsretten i Skove og Enge, ganske som

Bønderne i Datidens Danmark ved Skovenes gennemførte Tillukning.

Da der blev Laas for Skoven sat
og Bonden blev lukt ude,
da blev han og forbuden, at
han maatte holde Stude.
Nu tar han Sværen af sin Eng
og Halmen af sin Lade,
dem brænder han saa hen i Flæng,
men gæt, hvo rammer Skade.

Saaledes synger Præsten Jørgen Sorterup, og det passer kun alt for godt hermed, hvad en Kommission 1707 beretter fra Falster: „De Bønder, som ikke kan tilvende sig noget af Skoven, maa i den haarde Vinter tage Foderet fra Kvæget, ja iblandt Halmen af Husene at brygge og bage ved, og dette foraarsager, at Kvæg og Bæster bortdø i strenge Vintre".

Naar til alt dette kommer, at Vildtet paa Falster aad 1/3 af den opvoksende Sæd, saa forstaar man knap, at Bønderne kunde høste til Landgildekorn og Skatter. Thi *Skattetrykket* var i disse Aar meget stort, som det fremgaar af en Opgørelse over, hvor meget Maribo Klosters 1381 Tdr. 1 Skp. Hartkorn betalte i Skat i Aarene 1676—81.

Højest er Skatten i 1677—78, da den for hvert Aar er tæt ved 3 1/2 Rdl. pr. Td. Hartkorn; for alle 6 Aar er den 2 1/2 Rdl. aarlig. For de foregaaende 6 Aar er den knap halvt saa stor; der blev paalagt store ekstraordinære Skatter i Anledning af den skaanske Krig.

For at anskueliggøre, hvad en saadan Skattebyrde betød, skal jeg anføre et Uddrag af et Skifteregnskab fra 9. Septbr. 1680. Gaarden var paa 9 Tdr. Hartkorn og betalte i Kvartalsskat, Prinsesseudstyr, Furageskat og Rytterskat 18 Rdl. I Landgilde udredtes 8 Tdr. Byg og 1 Td. Havre, samt Smaaredsel og Skriverskæppe, tilsammen vurderet til 3 Rdl., og endelig Hovpenge 4 Rdl. Da 1 Td. Korn og 1 Rdl. i Skatteregnskaberne regnes lige, og Gaardens Høst opgives til 40 Tdr. af alle Sædarter, vil det ses, at der ikke behøvedes

Skatter af Maribo Klosters Hartkorn 1676—81.

	Penge			Ærter			Rug			Byg			Havre		
	Rdl.	Mk.	Sk.	Tdr.	Skp.	Fdk.	Tdr.	Skp.	Fdk.	Tdr.	Skp.	Fdk.	Tdr.	Skp.	Fdk.
1676.															
Pengeskatten af hver Td. Hartk. maanedlig 12 Rdl. dansk, er af 1371 Tdr. 1 Skp. Hartk. for et helt Aar	2056	4	8												
Korn Skatten af hver Td. Hartk. 1/2 Skp. Rug og 1/2 Skp. Byg (Aaboe Maal) og 1 Fdk. Ærter				57	1		85	4	3/4	85	4	1/4			
Okse- og Flæskeskatten	68	3	6												
Havre Skat af hver 10 Tdr. Hartk. 3 Tdr.....													137	0	1 1/2
En halv Udskrivning, i Lolland 10 Soldater à 20 Rdl..	200														
1677.															
Pengeskatten à 2 Rdl. hver Td. Hartk.....	2742	2													
Ildsted og Kvæg Skat	600	2	8												
Korn Skat à 1 Aaboe Skp. Korn				171	2	3	171	2	3				171	2	3
Okse- og Flæske-Skat.....	68	3	6												
En hel Udskrivning 20 Mand a 9 Rdl.	180														
Furage til Studene for Febr. og Marts Maaneder 68 1/2 Læs Hø à 1 Rdl. = 68 Rdl. 3 Mk., 34 Læs Halm à 1 Rigsort = 8 Rdl. 3 Mk., 182 Sække Hakkelse à 4 Sk. = 7 Rdl. 3 Mk. 8 Sk., ialt	84	3	8												
Nok 137 Læs Hø og 137 Læs Halm	171	1	8												
Havre Skat og Furage Hø	228	3											171	2	3

1678.																
Pengeskat som forrige Aar	2742	2														
Korn-, Okse- og Flæske-Skat	68	3	6	171	2	3	257	1								
Korn- og Kvæg-Skat	808	2														
Furage Skat	428	1	8													
En halv Udskrivning à 20 Rdl.	200															
1679																
Penge Skatten	2742	2														
Korn-, Flæske- og Okse-Skat	68	3	6	171	2		85	4	1/4							
Furage Skat	57	1	2													
1680.																
Penge Skat hvert Kvartal 24 Sk. og for Soldater 8 Sk.	1806	5	12													
Korn-, Okse- og Flæske-Skat	68	3	6	85	4	1/4	171	2								
1681.																
Penge Skat	1806	5	12													
Korn-, Okse- og Flæske-Skat	68	3	6	85	4	1/4				85	4	1/4				
Summa Summarum...	11,270	3	0	742	4	3 1/2	771	2	1/2	171	2	1/2	479	5	3 1/2	

Ovenstaaende er Henrik Sørensen Ryes Regnskab over, hvad der er betalt i Skat af Maribo Klosters Hartkorn. Vil man kontrollere Udregningen, maa man huske, at 1 Skp. efter Aaboe Maal er 1/8 Td., mens den Skæppe, man fra gammel Tid regnede med Øst for Storebælt, var 1/6 Td. Da 1 Td. i Omregningen fra Korn til Penge sættes lig 1 Rdl., er 1 Skp. altsaa lig 1 Mk. For de foregaaende 6 Aar var Skatten efter H. Sørensens Opgivelse mindre end det halve; de ekstraordinære Skatter var under skaanske Krig uhyggelig høje.

stor Stigning, for at Skatter og Afgifter kunde beløbe sig til Høstens Værdi.

Det var ogsaa kun Maribo Klosters Jord, som evnede at betale Skatten med sit fulde Beløb; ellers maatte der aarlig eftergives en betydelig Del af den. Bønderne paa Livgedinget havde i flere Aar nydt Forskaansel for 2000 Tdr. Hartkorns Skat. Og endda var der store uerholdelige Restancer. Nogen Nedgang i Skatterne fulgte der med den nye Matrikel; der blev overalt færre Tdr. Hartkorn end efter den gamle, og Nedsættelsen var særlig stor paa Falster[6]). Endnu mere betød det dog, at Landet 1692 nogenlunde havde forvundet Krigens Følger, og at man ikke mere behøvede at paalægge ekstraordinære Skatter, de ordinære synes der at have været Evne til at bære.

For øvrigt havde Lolland-Falster ogsaa paa anden Maade end ved Skattens Stigning faaet at føle, at Landet var i Krig. Fjendens Tropper saa vi vel ikke noget til, men saa meget mere til vore egne, og de kunde være slemme nok. Krigen 1675—78 førtes til Dels i Nordtyskland, og dette havde medført „adskillige Durchmarcher og Indkvarteringer, ved hvilken fast ingen Orden er holden, da enhver dem haver afpresset, hvad han lystede. Majbølle Bønder og Rødby Borgere klager særlig over Indkvarteringen, saa Soldaterne har vel fulgt den naturlige Route Orehoved—Guldborg—Rødby—Femern. Da Soldaterne kom igen fra Tyskland, havde de Pesten med sig, som Følge af hvilken 70 af Rødby bedste Borgere var døde, og i Tilgift fik man Kvægpesten, som hærgede Beboernes Heste og Køer.

Imidlertid siger jo Kommissionen med rene Ord, at „den Husholdning, med Bønderne er holdet", har sin store Del i deres Elendighed, og som Prøve paa denne Husholdning er allerede nævnt Skovenes Tillukning, der blev gennemført saa strengt, at en Bonde bliver forfulgt med Proces, fordi han paa sin egen Gaards Grund har hugget en lille Bøg, hvori var 5 Hjulfjæl, som han højlig har fornøden til sin Vogn. Majbølle Bønder har i 6 Aar ikke faaet Hjultømmer og maa dog gøre Ægter for hver, der kommer, skønt mange

ikke har Vogn; Hjelms Bønder har i 4 Aar ikke faaet Hjultømmer og i 2 Aar ikke Brændsel og bliver nu oven i Købet pantet af Grænge Mænd, som paastaar, at de hugger paa deres Grund og freder deres eget, da der dog er Sten og Pæl imellem dem. Grænge Mænd siges at have Højesterets Dom for, at de Hjelms Mænd ikke maa hugge deres Part eller have deres Svin paa Sti, og de andrager om, at der maa rebes i Skoven, saa hver kan vide sin Part. 7 Ejendomsbønder i Thoreby klager over, at man forholder dem deres Skov, som de har ejet fra Arilds Tid, og eksekverer dem for Oldengæld, hvilket dog aldrig tilforn er givet af Ejendom, og overalt klages der, dels over forhøjet Oldengæld, dels over, at der brændes 3 Gange saa mange Svin paa Skoven, som der er Olden til, saa man faar dem lige saa magre hjem igen.

Naar Skovene frededes saa strengt, var det vist mest af Hensyn til *Vildtet,* som var saa talrigt, at det paa Falster kaldes den største af alle Plager. For dets Skyld var det forbudt Bønderne at hugge Gærdsel i Underskoven, hvoraf Vildtet skulde have sin Næring; mange Steder paa Falster var det Bønderne umuligt at hegne deres Ærtevænger, og de maatte derfor købe de Ærter, de skulde levere i Kornskat, paa Lolland og give 2—3 Tdr. af andet Korn for hver Tønde. Og saa maatte Bønderne selv under Misvækst høste Høet fra de øde Gaarde og strø det i Skoven til Føde for Dyrene, et af de mange Træk, der viser, at Falster mere var en Vildtbane end en Boplads for Mennesker.

Som Prøve paa Styrelsens Uforstand nævnes, at Bønder i Halsted Amt laa under Nykøbing Slot og andre paa Falster under Maribo Kloster, og at Bønderne fra Aalholm Amt skulde levere deres Skattekorn i Nakskov, hvilket med de daarlige Veje og Mangelen paa Heste var saa godt som umuligt. Da Kongen nu ejede det hele, kunde man lige saa godt lagt Gaardene under nærmeste Amtsskriver.

Bøndernes største Plage var ellers nok *Hoveriet,* som

var i støt og stadig Vækst. Der blev stadig lagt Bøndergaarde under Hovedgaardsjorden, saaledes havde Skørringe og Korselitze slugt en Snes Gaarde i de sidste Aar. Og der oprettedes nye Avlsgaarde og Hollændergaarde, som krævede ekstra Hoveri. Desuden var man kommet ind paa at lade de Bønder, der laa for langt af Vej til, at deres Arbejdskraft kunde udnyttes, give Hoveripenge og fordele alt Arbejdet paa de nærmestboende.

Imidlertid var de, som gav Hovpenge, ikke fri for alt Arbejde; saaledes maatte Grænge Bønder hver hugge 7½ Snes Humlestager til Aalholm Humlehave, desuden hugge 2 Favne Brænde, føre det først til Vedhaven og siden til Skibestedet, og endelig skulde hver 2 Mand i Grænge og Thoreby udskibe 100 Tdr. Korn om Foraaret. Og Holeby Mænd besværes „med Udskibning ved Nysted, med Gærder ved Slottet, med Favneved at hugge, med Vaaddræt om Vinteren, med Ægter af Øster og Vester, uanset de deres Hovpenge aarlig betaler".

Det var med andre Ord kun Avlingshoveriet, Afløsningen gjaldt, og Smaahoveriet var næsten det værste, da det kunde vokse og udvides i det uendelige. Frejlev Bymænd blev et Aar sat til at plukke Skovnødder til Nykøbing Slot; de nægtede det, da de aldrig havde gjort det før, og Ridefoged Gunder Gundersen lod dem da stævne til Tinge, hvor de blev frikendt af Dommeren. Men inden der gik Dom i Sagen, blev de pantet af Ridefogdens Tjener, hvilket kostede 19 Ddl., og disse Penge forlanger de nu at faa igen, idet de sender Frifindelsesdommen med som Bilag.

En stadig Kilde til Plagerier var de mange *øde Gaarde;* at blive sat til en saadan var omtrent det værste, der kunde overgaa en Mand. Præsten, Hr. Beyerholm i Herritslev, har af kristelig Kærlighed antaget en øde Gaard, andre var sat til, men kan for sit Embedes Skyld ikke blive ved og beder om, at de andre maa faa den igen. At de ikke skal fortryde derpaa, tilbyder han, foruden den Sæd, som er i Jorden, at pløje til Vinter, at opbygge 4 Spændrum Hus til Stue med

tilbørlige Vinduer og Døre og lade gøde 4 Skpr. Land. Men hvormeget Præsten end vilde gøre for at blive Ødegaarden kvit, saa var det dog intet imod, hvad Peder Rasmussen i Grænge maatte udrede, da hans fjortenaarige Søn blev sat til den øde Hamborggaard. Første Gang fik Ridefogden 4 Tdr. Hvede, og saa blev Hans Væver sat til Gaarden. Ham laante P. Rasmussen 12 Rdl. til at købe 2 Heste for, og da Hans Væver Aaret efter gik fra Gaarden, tog Ridefogden Hestene. Saa blev Sønnen atter sat til Gaarden ved to Mænd; denne Gang fik Ridefogden to Stude til 16 Rdl., i rede Penge 5 Sletdaler, Tjeneren 1 Rdl.; tilsammen havde det kostet ham 46 Dlr. 2 Mark. Nu var hans Gaard brændt; at bygge den op uden ringeste Hjælp kostede ham 100 Rdl., og han var en ruineret Mand.

Velstaaende Mænds Sønner var i det hele stærkt udsatte, og det var ikke altid, de kunde fri sig for Gaarden ved at punge ud til Ridefogden. Jørgen Puge i Majbølle havde en øde Gaard foruden sin egen; da hans Søn nægtede at tage en øde og ubygt Gaard, blev de begge sat i Fængsel paa Aalholm uden noget til Livets Ophold; de sultede i 3 Dage, og saa tog de Gaarden. Peter Christensen i Grønnegade var 4 Aar ved en øde Gaard i Musse; da den var nogenlunde flyet og hans Midler sat til, blev han sat til en anden øde Gaard i Grønnegade og fik kun to Aars Frihed for Skat. Saa flyede han paa den, det bedste han kunde; men nu har han faaet en Part af en øde Gaard til, hvorved han vil ganske ødelægges. „Jeg er født paa en fri Ejendomsgaard, og dog nødes og tvinges jeg saaledes". Formodentlig har han til sin egen Ulykke været en dygtig og driftig Mand. En ganske pudsig Skrivelse kommer der fra en Mand, som er grebet under Forsøg paa at rømme; han undskylder sig „i sin Enfoldighed", som der siges, med, at han var bange for at blive sat til Gaard, og tilbyder at overtage den første den bedste Ødegaard, naar han maa slippe for Bremerholm.

Rømningen var en Udvej, som adskillige, navnlig af Ungdommen, benyttede. Saadan var der en blind Mand i Vanthore,

som havde faaet en øde Jord, som han nogle Gange skattede af. Da han ikke kunde mere, blev han og hans Søn kastet i det allerværste Hul paa Taarnet, og da de var kommet ud, blev hans Kone kastet i det samme Hul; for hende maatte han give i Taarnpenge 1 Daler 4 Mrk. „Da min Søn fornam saadan Medfart, rømte han, og da de var borte, som skulde dyrke Jorden, blev den øde. Saa fik en anden Mand Gaarden med 6 Bæster og alt hvad som fandtes paa Boligen. Jeg havde givet min Datter og hendes Mand 2 Bæster, og dem tog de og fra de fattige Folk".

Og Maren, salig Erik Højs i Frejlev klager i en Skrivelse, som giver et kuriøst Indblik i Bøndernes indbyrdes Retspleje, over hendes Bymænd, Erik Bilde m. fl., at de har pantet hende for en ny Gryde og et Sengeklæde. Sengeklædet gav hun Erik Bilde 2 Mark for, men Gryden drak de op. Det skete under det Skin, at hun skulde forstukket sin Søn, da de vilde tage ham til Soldat; men han var uden hendes Vidende bortgangen.

For at faa de øde Jorder dyrkede var det 1682 forordnet, at de skulde deles mellem de Bønder, som var nogenlunde ved Magt, og herved havde man nærmest opnaaet at gøre Elendigheden almindelig. Det var vel ikke saa slemt for alle som for de Mænd i Vesterborg, der havde faaet Jord at dyrke i Rolykke og andetsteds flere Sogne borte; men en stor Byrde var det dog altid. To Mænd i Ulslev havde alt længe haft en øde Gaard i Fællig og havde nu faaet en til; den Mand, som sidst er gaaet fra der, sidder i Jern og Fængsel paa Klosteret; de tvende Mænd har budt, at de vil levere ham hver en Hest og Saakorn samt hjælpe ham med at lukke Gærder eller i andre Maader efter yderste Evne, om han maatte komme løs igen, men den Begæring er ikke bleven antagen. Og hans Brøde var dog sagtens kun, at han ikke kunde betale sine Skatter. Mads Lavritsen i Horslunde havde faaet to øde Gaarde foruden sin egen, og i Fjor døde hans Hustru, og da han ikke længer havde Kræfter at holde Gaardene, lod Skriveren ham føre til Klosteret og sætte i

Bolt og Jern som en Misdæder; 3 Uger sad han i Jern, og 3 Uger gik han løs paa Klosteret. Nu er hans Midler borte, og han begærer Vederlag fra dem, som har forurettet ham. Vel har de taget den ene øde Gaard fra ham, men han frygter, den lægges ham paa igen for dette Klagemaals Skyld.

Men trods Muligheden for nye Ubehageligheder møder han og mange Hundrede andre Bønder op med deres Klagemaal, nu, da som en af dem siger: „Gud og den naadige Hr. Konge har sendt Trøstere i Landet", d. v. s. sendt en Kommission derned, som skal høre paa Bøndernes Klager.

Det er der ellers ingen, der gør; København er langt borte og Vorherre sjældent hjemme. Og de *Fogder* og *Skrivere,* som øver Pengeafpresning ved Hjælp af de øde Gaarde, de er jo tillige den højeste Øvrighed, og de bærer ikke Lovens Sværd forgæves. De værner med Omhu Bondens Moral, navnlig ved høje Lejemaalsbøder, naar hans Hustru er kommet for tidlig i Barselseng, selv om det er sket „for Ungdoms og Svagheds Skyld", som en ung Ægtemand troskyldigt og lidt tvetydigt forsikrer, at det er. Særlig haard er Fogden mod en Tjenestekarl, som ganske vist ikke prøver paa at benægte „den store Forseelse, jeg af Køds og Blods Skrøbelighed har gjort mig skyldig i", men gør gældende, at han „straks har Qvindfolket til Ægte annammet", — og at han har tjent Fogden som Avlskarl i 7 samfulde Aar! Og endda har han maattet staa offentligt Skrifte og bøde 7 Rdl. 2 Mark, og nu trues han med Fængsel og Eksekution.

Den samme Øvrighed modvirker med Held Bøndernes Tilbøjelighed til at give knebent Kornmaal ved en Fremgangsmaade, som skildres mange Steder, men udførligst af Grænge og Thoreby Mænd: „Naar vi skal yde Landgilde Havre, saa skal vi først topmaale hver Tønde, mens der kan ligge noget paa, saa det løber over alle Bredder, saa rager Manden Toppen af, gør en krum Arm i Tønden og tager op med Armen saa meget han kan faa; siden støder han Armen i Tønden og knuger og ryster hende, og naar

alt dette er sket, synes Tønden ej at være halv, saa skal vi topmaale Tønden igen, saa det løber over alle Bredder".

De tog sig ogsaa med Iver af Bøndernes Dødsboer, navnlig de mere fede. Men begynder jeg først at citere Klager over Skifteforretninger, bliver denne Afhandling endeløs; det faar være nok til en Prøve, at en Mand, som i et Aar havde maattet begrave to Hustruer, havde givet 38 Rdl. i Salarium. Saa kneb det endda tit med at faa Boet sluttet og Skiftebrevet udstedt i en rimelig Tid; i eet Tilfælde havde det varet i 17 Aar. Klageren, Jens Bentsen i Majbølle, havde flere Gange været hos Ridefogden med to Vidner for at fordre sine 120 Dlr.; men han var med Hug og Slag drevet paa Døren.

Særlig lagde de dog Nidkærhed for Dagen, naar det gjaldt om at inddrive Penge hos Bønderne, saavel Kgl. Majestæts Skatter som deres eget private Tilgodehavende. De var endda mere nidkære, end Kommissionen fandt passende, og den stillede dem derfor følgende hvasse Spørgsmaal: „Eftersom formenes, at den aarlige Landgilde, som Bonden ikke saa hastig kan yde, samt Fæste- og Foged-Penge, ved Eksekution indfordres, saa behøves Forklaring, efter hvis Befaling sligt sker". Svaret lød, at det kun var en Paamindelse ved Skatternes Inddrivelse og gav mindre Besvær end Pantning og Dom; men den Forklaring tog Kommissionen ikke for gode Varer.

Den strængeste Anklage mod Betjentene gaar ud paa, at de misbruger *militærisk Eksekution* til Godsafgifters Inddrivelse, hvilket er en Hovedaarsag til Bøndernes slette Tilstand. Militærisk Eksekution bestod i, at een eller flere Ryttere blev lagt ind hos den i Forvejen forarmede Bonde, indtil det passede ham at betale; det var altsaa en Slags Dragonade efter de bedste franske Mønstre. Og saadan et Par Gæster skulde nok faa Bonden til at punge ud, hvis han havde noget. „Det ringe Armod, de høste, nødes de til at sælge for at blive af med Eksekvererne, af hvilke de ofte ilde medhandles", siger Kommissionen. Men naar Bonden

havde skrabet nogle Penge sammen og vilde betale, blev det ikke modtaget, med mindre han kunde betale det hele paa een Gang, og Udfaldet blev da gerne, at Pengene gik i Soldaterne og Skatten blev staaende i Restance med det fulde Beløb.

Engang imellem gik Soldaterne ogsaa paa egen Haand. Der er Klager over Soldater, som har overfaldet en Mand med dragne Kaarder og afpresset ham 1 Rdl., eller Polakker, som er kommet under Foregivende af Eksekution, har trukket og draget Folkene og plaget dem for Mad, som de forlangte bedre, end de selv havde, eller er trængt ind i Gaardene under Kirketid, mishandlet Koner og Tjenestefolk med Hug og Slag og til sidst forsvundet med nogle Lysestager og et Par levende Gæs, og i disse Tilfælde vidner Skriveren, at Soldaterne ikke var udsendt af ham.

Med saadanne Eksempler for Øje forstaar man, hvad det vil sige, at Aalholm og Nykøbing Amter endnu i det sidste Misvækstaar 1684 er plaget med meget stræng Eksekution af Livgarden „dog frugtesløst, uden for saa vidt som Bønderne ved de mange Eksekverpenges Betaling er blevet aldeles ruineret". Paa Falster havde de i stor Udstrækning taget Køerne for Landgilden, som dels var blevet slagtede paa Nørre Ladegaard, dels brugt som Besætning paa det nyoprettede Bøtø Hollænderi.

Dette er nogle Prøver paa „den Husholdning, med Bønderne er holdet"; holder Ordsproget Stik, at som Herren er, saa følger hans Svende, saa var Sofie Amalie ingen naadig Herre. I Modsætning til Dronning Sofie ser man hende aldrig selv gribe ind; hun levede i København og saa vist sjældent eller aldrig sine Bønder. Men det Ansvar har hun da, at hun, ødsel som hun var, har søgt at presse det mest mulige ud af Godserne og ladet Betjentene om, hvordan de fik Pengene ind. Og deres Fremfærd blev til sidst saa himmelraabende, at Regeringen maatte tage Affære og sende en Kommission derned under Ledelse af Gehejmeraad Vilh. Christen Skeel.

Denne Kommission afsluttede sit Arbejde 8. Marts 1683;

dens Rapport er gaaet tabt; men iblandt dens Papirer findes de fleste af de foranstaaende Klager fra Bønderne. Man vil lægge Mærke til, at alle de anførte er fra Lolland; det kommer simpelt hen af, at Klageskrifterne fra Nykøbing Len ikke findes mere. Der har været en Mængde; Kommissionen gaar endda ud fra, at Tilstanden er værst paa Falster; og den har sendt Kongen et Uddrag af Klagerne, men de er som sagt senere forsvundne. Fra Aalholm, Halsted og Maribo Klosters Amt findes derimod den Ekstrakt af Klagerne, som blev forelagt Kongen, og desuden en Del af de originale Skrivelser fra Bønderne, i alt godt 400.

Naar man har læst disse igennem og tænker paa, at deres Tal har været mindst 4 Gange saa stort, og at endda dem fra den haardest ramte Landsdel mangler helt — ja, saa ved man næsten ikke, hvem man skal ynke mest: Bønderne med deres enfoldige Tro paa, at naar „den naadige Hr. Konge" fik deres Nød at vide, skulde det nok hjælpe — eller den arme enevældige Konge, som man forlangte skulde tage sig af alt dette. Kristian V havde det omtrent som Sven Dufva: Et daarligt Hoved havde han, men Hjertet det var godt; han har sikkert kunnet føle den ærligste Harme over alle disse Nederdrægtigheder, hvis han da har kunnet overkomme at læse alt det igennem; men hvordan skulde han raade Bod paa det?

Hvad Bønderne angaar, da er der noget tiltalende ved deres sikre Tro paa, at der trods alt maa være Lov og Ret i Landet. Der har været en egen Art af Retssans i en Mand som den førnævnte Mads Lavridsen fra Horslunde eller i en anden Mand, der er blevet ulovligt eksekveret og har faaet det Bud fra Skriveren, at han kan faa sine Fæstepenge eftergivet som Erstatning, men som alligevel indsender sin Klage „at de skyldige for saadan uforsvarlig Haandtering kan faa deres Løn". Om Oplysningens Standpunkt giver de originale Klager ogsaa nogen Kendskab; i de talrige Klager, som en hel Bys Befolkning har underskrevet, er det gerne henved Halvdelen, som har underskrevet med Navn, mens Resten har nøjedes med at tegne deres Bomærke eller For-

bogstaver. Men der er adskillige Klager fra Enkeltmand, som er skrevet „med egen Haand", og som er saa velskrevne, baade hvad Sprog og Skrift angaar, at de afgjort tyder paa Skolegang. Der findes da ogsaa en Klage fra Anders Mortensen, som holder dansk Skole i Østofte, og hvori der tales om den Skattefrihed, der er tilstaaet Skoleholderne i Stokkemarke og flere nærliggende Sogne. Han siger ganske vist, at den største Del af Sognemændene formedelst Tidernes Besværligheder ikke kan holde deres Børn i Skole, saa han nu ikke har uden ganske faa Børn at undervise og undertiden det halve Aar slet ingen, og da han har Kone og 4 smaa Børn, har han svært ved at klare sig, hvorfor han beder om at fritages for Skat. Men der har altsaa i flere Sogne været Skoleholdere, som har kunnet leve af de Skolepenge, der blev betalt, selv om dette Friskolevæsen som alt andet har været i Tilbagegang.

Det tyder ogsaa paa forholdsvis Velstand nogle Aar tilbage, at der jævnlig er ret betydelige Summer af Dødsboerne, navnlig paa Vestlolland, og der er Spor af en vis Selvfølelse, navnlig hos Selvejerbønderne. Endnu 1662 havde Selvejerne siddet inde med 15 pCt. af Lollands Gaarde; men deres Tal var nu gaaet stærkt ned, og de sidste kæmpede for Livet. Der er en Klage fra Bønderne i Flintinge, som for nogle Aar siden ved et Mageskifte med Kongen var kommet ind under Fuglsang, der var Enkedronningens private Ejendom.

Der var allerede, da de var Kongens Bønder, 8 af dem, der var Fæstere, og de beder ydmygt, at de maatte blive lagt til Kronen igen, som de har været før; 3 andre var dengang Selvejere, men er for Armods Skyld blevet Fæstere, og de 10 Selvejere frygter, at de ogsaa skal miste deres Ejendomsret paa Grund af stærk Hovjord, de har at drive, og Gærder, de skal lukke baade paa Fuglsang og Priorskov. Deres Frygt har været kun alt for vel begrundet; Flintinge Bønder er vist alle blevet Fæstere inden ret længe.

Der har nu ogsaa været saa mange Lejligheder, hvor man kunde faa Haand i Hanke med Selvejerne; det var

ganske vist paabudt, at deres Hoveri kun maatte udgøre en Fjerdedel af Fæsternes; men det har Dronningen næppe taget stort Hensyn til. Deres Afgifter blev da stadig sat op, saaledes det „Husbondhold", som ved hvert Ejerskifte maatte betales til den, der ejede „Herligheden" af Gaarden, og som fra en Ubetydelighed var vokset til 10 Rdl., hvilket 8 Selvejere i Frejlev klager over. Saa gik det ellers særlig ud over Selvejernes Skove; man forbød dem at hugge deri og krævede Oldengæld af Svinene. Og gjorde Bønderne Modstand, var der straks Lejlighed til Processer, som kunde fortsættes, til Bonden blev forarmet og maatte gaa fra Gaarden. Og naar en Gaard havde staaet øde en Tid, blev en Fæster tvunget til at overtage den, saa var den for Fremtiden Fæstegods. De mest harmfulde Klager kommer fra saadanne forhenværende Selvejere.

Man vil maaske sige, at Bøndernes Klager var overdrevne. Ja, noget maa vel undertiden skrives paa Udtryksmaadens Regning; man anvendte dengang de mest rørende Udtryk baade i Tide og Utide, og enhver Mand, der androg Kongen om noget, forsikrede, at det vilde blive hans totale Undergang, om han ikke fik sit Ønske opfyldt. Men det maa dog bemærkes, at Kommissionens Indberetning helt igennem bekræfter Bøndernes Paastande, og at den paa den anden Side ytrer den kraftigste Tvivl om Betjentenes Redelighed. Den har forlangt Forklaring over, hvor de Mænds Midler er blevet af, som har boet paa de øde Gaarde, men ingen videre Underretning derom bekommet. Og den har heller ikke kunnet faa Oplysning om, hvilke Bønder der har nydt godt af den Fritagelse for 2000 Tdr. Hartkorns Skat, som Kongen i flere Aar havde tilstaaet Livgedinget; der fandtes kun Regnskab for et Aar, da hele Skattelettelsen skulde være fordelt paa Falster, og dette Regnskab var endda hverken undertegnet af Stiftamtmanden eller Amtsskriveren. Saa Kommissionen hælder nærmest til den Opfattelse, at Skattelettelsen kun er kommen Embedsmændene tilgode; de har stadig opkrævet, hvad de kunde faa, og Resten er opført som Restance.

Nu vilde det jo være af Interesse at høre, hvad den anklagede Part, Betjentene, havde at sige; det har Kommissionen da heller ikke forsømt at gøre. Den har sendt hver af Amtsskriverne en Ekstrakt af Klagerne fra hans Amt med Opfordring til at udtale sig om dem samt stillet ham bestemte Spørgsmaal, som der forlangtes Svar paa; men tilfældigvis har vi kun bevaret det Svar, der kom fra Henrik Sørensen Rye, som var Amtsskriver over Maribo Klosters Amt og tillige havde dets 1371 Tdr. 1 Skp. Hartkorn i Forpagtning for en aarlig Sum af 1800 Rdl. Maribo Klosters Gods var det mindst ødelagte i Landene; der siges udtrykkelig, at det for nogle Aar siden havde været vel ved Magt, og at der endnu her saavel som i Halsted Amt er en Del Bønder, som er bedre ved Magt end dem paa Falster. Sikkert er det, at det navnlig er her, man hører Tale om betydelige Summer i Dødsboerne, og der ses undertiden at have været givet en Indfæstning af 20—28—40 Rdl. for en Gaard, mens man sjældent hører om, at nogen er tvunget til en Gaard. Det er ogsaa enestaaende, at Skatten er betalt uden nogen Afkortning eller Restance før lige i de sidste Aar. Og Henrik Sørensen havde renere Mel i Posen end de fleste; han havde da ført ordentligt Regnskab, mens der siges om andre, at de hjalp sig med løse Lapper og Kvitteringer. I Spørgsmaalet om de 2000 Tdr. Hartkorns Skat var han sagesløs, da hans Gods ingen Eftergivelse havde nydt, og mod Klagerne over „Strængmaal" ved Kornets Levering gør han med god Virkning gældende, at han aarlig maa afharpe 40—50 Tdr. af det leverede Korn, før det bliver godt Købmandskorn. For øvrigt indrømmer han gerne, at Bøndernes Tilstand er slet og i hans Tid er blevet betydelig værre; men det giver han de høje Skatter Skylden for; de har i de 6 Aar, han har været Skriver, været mere end dobbelt saa høje som i hans Formands Tid. Alle de Bønder, som blot klager over de strænge Tider og deres slette Tilstand, giver han derfor Medhold og indstiller dem til de høje Herrers Naade, om de nogen Forskaansel maatte nyde. Han kan ogsaa godt tænke sig, at der er gjort Bønderne Uret i Skifter, vel at mærke

naar han selv ikke har været med, og saa er han nidkær i at hjælpe dem til Rette: „Det, som Fogden har bekommet, derom er mig intet bevidst, uden hvad jeg af denne Memorial haver set, og skal om dets Beskaffenhed erkyndiges og Fogden tilholdes at forskaffe, hvad han ikke med Rette tilkommer". Men naar Klagerne rettes mod ham selv, hvad desværre hyppig er Tilfældet, saa fyldes han af ædel Harme: „Saafremt Karen, Salig Rasmus Clemmesens, eller de andre Arvinger kan med god Samvittighed sige, at jeg selv eller ved andre lod begære enten lidet eller stort, erbyder jeg det dobbelt at betale. Men saasom hun tillige med samtlige Arvinger selv frivillig mig af Boet, som ellers var det bedste paa Godset med 700 Dalers Formue, en Diskretion tilbød, som jeg dog nu ikke kan egentlig erindre, hvad det var, blev saadan frivillig Erbydelse antagen". Det er det Svar, han giver paa alle Klager: han har aldrig forlangt noget, men kun modtaget frivillige Gaver. Og naar han tog mod Gaver, holdt han sig sagtens Bibelordet efterretteligt, at man ikke skal lade sin højre Haand vide, hvad den venstre gør. I eet Tilfælde er Klagen saa kraftig, at en blot Benægtelse ikke slaar til, og han indsender da hele Skifteregnskabet, hvoraf det fremgaar, at der slet intet blev tilovers, naar samtlige Restancer blev betalt. Men det Resultat er han kun naaet til ved et besynderligt Slags dobbelt Bogholderi. Der skyldtes af Gaarden bl. a. 8 Tdr. Landgildebyg; men da det var i September Maaned, skulde det jo synes lige til at lade Kornet tærske og tage de 8 Tdr. Men saadan gik det ikke til. Først blev alle Restancer omregnet i Penge, og de 8 Tdr. vurderedes til 10 Rdl. 4 Mark, altsaa pr. Td. 8 Mark eller 128 Sk. Dernæst blev der gjort Udlæg i Bondens Korn; men det vurderedes kun til 60 Sk. for en Td. Byg; d. v. s. at der blev gjort Udlæg i 17 Tdr. af Bondens Korn for at faa de 8 Tdr. dækket. Det er vel tilgiveligt, om Bønderne ikke forstod disse Finesser, men regnede det for simpelt Snyderi. Som før nævnt er det ellers en staaende Bemærkning i hans Forsvar: „Hvad jeg af Frivillighed har bekommet, kan ikke nu erindres"; kun engang imellem hedder det:

„Hvad min Tjener kan have faaet, er mig uvitterligt". Men Frivilligheden benægtes af alle Bønderne, og bemeldte Tjener Christian er heller ikke helt troværdig, hvor varmt end Henrik Sørensen tager ham i Forsvar: „Hvad mig paa dette Skifte er bevilget, kan jeg ikke nu erindre, ej heller er mig noget bevist om de Stude til min Tjener, men maa enten være usandfærdig, eller ogsaa har det muligt været Kalve, som efter nogle Aars Foder og Omkostninger nu kan være Stude". Tjeneren har sagtens lige saa lidt som hans Herre ført Bog over frivillige Gaver, siden det har været umuligt at faa oplyst, om de Stude virkelig var Kalve, eller om de var lutter Opspind. Eller maaske Henrik Sørensen har fundet det sikrest ikke at spørge ham ad. I et andet Tilfælde har han dog spurgt ham og faaet et Svar, hvormed i alt Fald han er tilfreds. Der er en Bonde, som bl. a. skriver: „Tilmed saa var bemeldte Christian efter min Qvinde med en Pistol og vilde skyde hende, hvorover hun faldt i Svaghed". Hertil svarer H. S.: „At min Tjener skal have været efter hans Qvinde med en Pistol benægter han højligen, og synes et U-rimelig Gevehr at bruge mod en Qvinde". Ja, det kan jo nok kaldes urimeligt at skyde Bondekoner med Pistol; men umuligt er det da ikke.

Henrik Sørensen selv kunde ogsaa bære sig lidt urimeligt ad; han synes at have været et hidsigt Gemyt. En Bonde i Maglemer, som havde faaet Eksekverere paalagt, kom til Skriveren for at klage, men fik den Besked, at de skulde æde og drikke ham op, og at han haabede at leve den Dag, da ikke een Bonde paa Klosterets Grund var ved Magt. „Denne Mands Angivelse om de Ord, jeg skal have sagt", skriver Henrik Sørensen, „det kan jeg ved højeste Ed benægte, jeg ikke ved nogen Tid af mig er talt, men maa af ham være forhørt eller af Vanart usandfærdig fremført. Ikke desmindre er det ikkun Ord, som ingen Efterfølge haver haft, eftersom jeg af yderste Flid stedse haver søgt Godsets Conservation". En anden Bonde kom til Henrik Sørensen og klagede over en Eksekution; saa tog H. S. ham ind i et Kammer, slog ham til Jorden, traadte ham under Fødder

og hug ham 2 Huller i Hovedet med sin Spore og det tredje over Øjet. „Er ogsaa Opdigt og kan aldrig godtgøres, men at jeg ham et Slag haver givet, da han mig med en Del unyttige Ord anfaldt, er muligt, hvoraf han dog ikke den ringeste Skade eller Hinder haver haft". Man vil se, at Skriverens Benægtelse, om den end formaliter er kraftig, realiter er temmelig svag; det er vist rimeligt, at Bøndernes Erindring om adskillige Enkeltheder har være mere præcis end Henrik Sørensens.

I flere Tilfælde indrømmer han saa godt som fuldstændig, at der er overgaaet Bønderne det, de siger; kun hævder han saa, at det er deres egen Skyld. Niels Skræder i Ravnse fortæller, at han blev eksekveret for Skat, „og i min Fraværelse overfaldt en Soldat i mit Hus min Qvinde og slog hende, fordi hun ikke havde at give til Eksekverpenge, saa hun langsommelig Tid haver ligget ved Sengen og næppelig tror, at hun nogen Tid kommer til Helsen. Der jeg dette klagede, maatte jeg straks i Taarnet og der ligge 2 Dage og 2 Nætter, Fogden med tvende Mænd maatte forskrive, hvad Fattighed jeg havde. Maatte jeg ikke komme ud af Taarnet, før min Konefader maatte give som en tiltvungen Obligation for alle mine Skatter". „Niels Skræder har før haft en Gaard, som han gik fra med Restance, blev saa Gaardsæde i Ravnse, og da ingen Eksekution hos ham noget kunde udrette, har man været foraarsaget at lade ham indhente og sætte et Par Dage i Hullet, hvilket saa meget har gavnet, at hans Hustrus Fader derfor gik i Løfte . . . . Det var ret, om nogen vis Straf var determineret til slige mutvillige Personer, som ikkun af bare Opsætsighed Skatten tilbageholder og dog med deres Klage fremkommer, ligesom dennem var sket stor Uret, og var vel at ønske, at denne Niels Skræder for sin uføjelige Klage og hans vrangvillige Forhold derfor tilbørlig maatte blive anset".

Endnu een Klage er der fra Klosterets Gods paa Falster, og den fortjener at anføres ordret:

Højligen foraarsages jeg fattige gamle Mand min store Nød og ubillige Medfart underdanigst for deres Velbyrdig-

heder at andrage lade. Anlangendes det første, jeg kom til min Gaard, da var han øde, og dog maatte jeg fæste den og gav i Indfæstning 13 Rdl. Haver saa siden den Tid hvert Aar givet min fulde Landgilde og Skatter og ingen Forskaansel udi ringeste Maade nydt, saa længe jeg haver haft noget at udgive af. Men nu paa to Aars Tid er jeg meget ubillig medhandlet med mangfoldig Eksekvering, Ryttere og Soldater, den ene over den anden, for en ringe Restans, som jeg kunde restere med og ikke saa hastig som jeg gerne havde villet kunde tilvejebringe. Haver jeg mange Gange givet dobbelt saa mange Eksekverpenge som Resten kunde været. Aarsagen var, at naar noget til dets Betaling var samlet, saa kom Eksekvererne og tog det bort, og naar Pengene ikke mere kunde tilstrække, har mit fattige Bos Midler maattet holde for, saa jeg nu paa det sidste ikke mere havde end en eneste Gryde, den tog Eksekvererne, og jeg mig i den Sted maa hjælpe med en Lerpotte, saa Gud sig maatte herover forbarme. Som jeg nu paa to Aars Tid er bleven holden fra min Rugsaad, det første Aar med Ægter at køre i min allerbedste Saad, det andet er jeg af vores Ridefoged først ilde slagen og trakteret, og saa paa det samme blev jeg kast i Taarnet, hvor jeg fattige gamle Mand med stor Frost og Kuld maatte holde udi 8 samfulde Nætter og Dage udi de bedste Tider, som jeg skulde saa Rug, og da jeg kom ud, var jeg saa frossen og tilredt, saa jeg lidet eller intet fra den Tid af og hidindtil for mig selv har kunnet udrette.

Lever jeg udi den underdanigste Forhaabning, de gode velbyrdige Herrer Commissærer saadan ubillig Medfart og Ruin værdigst eftertænke, at jeg fattige gamle Mand nogen Oprejsning til min store Skades Fornøjelse maatte nyde. Gud Allermægtigst vil de gode Herrer det rigeligen belønne.

De gode Herrers ydmyge
og underdanigste Tjener
Poul Hansen,
Nr. Ørslev.

6. Jan. 1683.

Henrik Sørensen gør i sit Svar opmærksom paa, at Bonden efter egen Vedstaaelse i eet Aar har udgivet i Eksekverpenge 14 Daler eller fast saa meget som et helt Aars Skat, men hvorfor har han saa ikke betalt Skatten? „Synes mere, at hans Opsætsighed i Særdeleshed derudi haver haft Fornøjelse at beholde Eksekutionen hos sig . . . . . Han er aldrig rørt med nogen Slag af en Kæp eller andet, som han kunde have Skade af; men at han er sat i Taarnet, haver han Skatternes Tilbageholdelse, som mest hans Modvilje har været Aarsag udi, forvoldt, idet ingen Eksekution hos hannem kunde hjælpe, hvorfor jeg formoder, at han for saadan ubillig Angivende tilbørligen bliver anset — — Og kan i saa Maade ikke vides, hvad man med slige genstridige skal begynde; thi tages Dom over dem paa Penge Straf, beklager de, at derved søges egen Interesse, og naar det i andre Maader sker, besværes over haard Medfart, saa i alting haves Fortræd, med mindre man vilde lade enhver gøre, hvis han lystede, og kunde man dog ikke være Klager foruden".

Henrik Sørensens Forargelse synes ret ubegrundet; han har jo egentlig ikke paastaaet, end mindre bevist, at Bønderne ikke havde talt Sandhed. Og at de har undladt at betale Skatten af bare Stridighed, og fordi de fandt Fornøjelse i at have Soldaterne hos sig, lyder ikke ret troligt, naar man ved, hvordan Tilstanden var, og hvordan Soldaterne var at huse. En anden Ting er, at det under saadanne Forhold maatte være svært at faa Penge ud af Bønderne, og at Henrik Sørensen skulde betale sin Forpagtningsafgift baade i gode og onde Aar. Naar han saa baade var Bøndernes øverste Øvrighed og deres private Kreditor, naar han havde Soldaterne til sin Raadighed, saa tit han ønskede, og han kunde være vis paa, at Enkedronningen aldrig blandede sig i hans Styrelse — ja saa skulde han næsten været en Engel for ikke at misbruge sin Magt. Og en Engel var Henrik Sørensen ikke just, selv om han paa den anden Side langtfra var den værste; Gunder Gundersen i Nykøbing og Henrik Schullermand paa Aalholm har haft langt værre Ting at svare til end han.

Desværre ved jeg ikke, hvad Kommissionen af 1683 har indstillet til Kongen efter at have hørt baade Bønderne og Betjentene; men det er da givet, at dens Arbejde ikke har medført nogen væsentlig Forandring; thi 1684 er den militæriske Eksekution misbrugt værre end nogen Sinde før. Først ved Sofie Amalies Død kom Befrielsen for de lolland-falsterske Kronbønder, hvis Jammersminde jeg her har forsøgt at skrive; naar Leonore Christine paa sine gamle Dage sad i Maribo Kloster, har hun været omgivet af en Befolkning, der i en vis Forstand var hendes Lidelsesfæller. Men efter de tre Kommissionsundersøgelser kendte Regeringen da Stillingen og var klar over, at den skulde hjælpe, og i de følgende Aar, da Landet havde Fred og der ingen ekstraordinære Skatter blev paalagt, kan man vist trygt forudsætte nogen Fremgang.

Dronning Charlotte Amalie.
Efter Maleri paa Rosenborg.

Men Aar 1700 begyndte Krigen igen, samtidig med at Falster blev Livgeding for Kristian 5tes Enke *Charlotte Amalie,* og allerede 1707 maatte Regeringen atter udsende en Kommission for at undersøge Aarsagen til, at Restancerne fra Lolland og Falster stadig vokser.

Flere af Aarsagerne er gamle bekendte, først og fremmest Vildtet og Skovenes Tillukning. Bønderne fik nu aarlig udvist hver 1 Læs Brændeved og ½ Læs Hjultømmer; „men", hedder det, „det er umuligt, at Bønderne dermed kan udkomme, de kan intet faa til Købs, om de end havde noget at betale med, og de er derfor nødt til at søge Skoven. Naar de her af Skovbetjentene attraperes, maa de betale

Mulkt, sidde i Hullet eller nogle Dage ride Træhesten", hvilket siges at være til mærkelig Afgang for Hs. Majestæts Intrader, da Mulkten gaar i Skovriderens Kasse og Bønderne tit ved at udstaa deres Straf forsømmer den bedste Tid til at saa og høste. — Træhesten har jeg aldrig set omtalt i de Hundreder af Klager fra 1683; skulde den mon først være indført nu under Charlotte Amalies milde Regimente, eller skulde den kun have været i Brug paa Falster?

Og saa har Falster faaet en ny Plage, som benævnes „Hendes Majestæt Enkedronningens Deputat Brændeved". I de sidste 6 Aar er til Enkedronningen udvist mere end 6000 Favne Brænde, som alt sammen af Bønderne er hugget, ført til Vedhaven og siden kørt til Nykøbing eller Grønsund, og da Udvisningen ingenlunde altid sker i den for Bønderne belejlige Tid mellem Sæd og Høst, er dette Brændehoveri en mærkelig Aarsag til deres Ruin.

Det er derfor højlig fornødent, at Enkedronningen i Stedet faar en vis Sum aarlig, navnlig da Skovene ikke synes i Længden at kunne taale saa stor Udvisning. — Ogsaa Landmilitsen klages der højlydt over, særlig fra Fejø, Fæmø og Askø. Uagtet der her kun skulde udskrives 38 Soldater, rømte der 46 af det unge Mandskab, og Resten venter kun paa en Lejlighed til at følge efter. Kommissionen anbefaler Øboernes Andragende om i Stedet at blive udskrevet til Flaaden og andrager, at de rømte maa faa Lov til frit at vende tilbage; da der er Fare for, at Øerne skal blive folketomme. — Saa ringe Byrde, som det ofte siges, var Landmilitsen vist ikke; nylig havde Folkene maattet møde til Mønstring ved Ringsted, og Hen- og Hjemrejsen siges at have taget 16 Dage. Og desuden var det jo Krigstid. —

Ellers ser Kommissionen ikke særlig mørkt paa Stillingen; den mener, at Skatterestancerne vil kunne klares efter en heldig Høst. Derimod raades der til en betydelig Nedsættelse af Landgilden, som endnu betales efter den gamle Matrikel; der eftergives alligevel aarlig Bønderne indtil 1 Skp. af hver Tønde, og Kommissærerne mener meget fornuftigt, at det var bedre at nedsætte Ydelsen til, hvad der

kunde ydes, og saa holde paa, at det blev ydet uden Afkortning. Det vilde gøre Bønderne mere driftige, naar de fik Haab om at kunne klare deres Afgifter og at kunne overlade Gaarden til deres Børn; saa vilde Kongen ogsaa kunne faa Indfæstning af Gaardene, mens man nu stadig maa tvinge Fæstere til Gaard eller lokke dem med flere Aars Frihed for Afgift. — Der var ofte Bønder, som sad nogle Aar paa Gaarden med fuld Frihed og saa forlod den i ringere Stand, end da de kom; saadanne burde straffes med Fængsel, som det var Skik paa Ryttergodset efter Forordning af 10. August 1695. — Saa skulde de mange Halvgaarde og Gaardsæder paa 2—3—4 Tdr. Hartkorn lægges sammen med andre Gaarde ved første Fæsteledighed, da de var for smaa til at føde en Familie.

Og endelig skulde man laane Bønderne Korn, naar de manglede Saakorn, samt Penge til at købe Hest for, da Kreditten hos Købstadfolkene faldt alt for dyr. — Derimod kunde Kommissionen ikke anbefale Bøndernes Andragende om at blive fri for Hoveri mod at give Hovpenge, som de fjernest boende gjorde. „Der vilde blive faa Liebhavere til Gaardene uden Hoveri, og Forpagtningsafgiften vilde gaa ned, hvilket Hovpengene næppe kunde erstatte . . . . . Og naar man spørger de til slig Forpagtning sindede, hvorledes de vil angribe saadant Værk, naar de ingen Bønder er tillagt — thi med egne pløje er det alt for kostbart — maa man fornemme, at de har i Forslag at leje de næstboende Bønder, hvorved dog Bonden intet vinder. Thi han skal næppe faa saa meget for sit Arbejde, som Hovpengene kan beløbe, og dersom han kan arbejde for Betaling, kan det ikke falde ham besværligen at arbejde for Eders Kgl. Majestæt".

Kommissionen har meget rigtigt set, at det store Landbrug altid har Trang til Sæsonarbejdere; men Forskellen paa frit og tvungent Arbejde er ikke gaaet op for den. Og de var dog klar over, hvilken Ødslen med Tid og Arbejdskraft Systemet medførte: Bønderne mødte først Kl. 8—9 og var tit to Dage om, hvad de kunde gøre paa een, og Forpagteren lod tit Bønderne møde rent til Unytte. — De af

Kommissionen foreslaaede Forbedringer blev vistnok gennemført, og et Fremgangstegn er det jo allerede, at Bønderne har haft Selvtillid nok til at ville afløse Hoveriet med Penge. Men for øvrigt har jeg fra denne Tid ingen videre Oplysninger om Tilstanden ud over den, at Udsæden 1718 angives til ca. 16,000 Tdr., hvilket maa være en betydelig Fremgang fra 1688.

1714 døde Enkedronningen, og 1718 faar Krongodset paa Lolland-Falster en ny Anvendelse, idet det bliver udlagt som *Ryttergods*. Hver 8 Tdr. Hartkorn af Kronens Gods skulde udgøre en Rytterportion, som i Naturalier skulde levere, hvad en Rytter og hans Hest havde Brug for; Hospitals- og Præstegaards- Jord skal give 4 Rdl. pr. Td. Hartkorn. Ialt var der paa Falster 7334 Tdr. Hartkorn, som inddeltes til Rytterportioner, som altsaa skulde kunne holde godt 900 Ryttere.

1714 var der paa begge Øerne indkvarteret 16 Kompagnier à 80 Mand; nogle laa i Kvarter i Byerne, 2—3—4 i hvert Kvarter, andre i Barakker ved Hovedgaardene, 8 Mand i hver Barakke. — For deres Velfærd var sørget paa forskellig Vis: der var opført Pulpiturer i Thoreby og Sdr. Alslev Kirker, henholdsvis til Rytterne fra Fuglsang og Korselitse, og for dem, paa hvem Guds Ord var spildt, var der rejst en Kag paa Falster og en Galge ved Nysted. Om Pulpiturernes Benyttelse har jeg ingen Oplysninger; derimod er der allerede 1719 4 Ryttere siddende paa Aalholm, „som ikke vel kan slippes for at dømmes til Galgen". Saa maaske der ad den Vej er tilflydt Mestermanden i Nykøbing nogen Trøst; han klager ynkeligt over, at hans Embedes Indkomster er de ringeste i Landet.

Der har næppe været saa stor Rift om at faa Garnison blandt Datidens Byer som nu til Dags; Regeringen var under den store nordiske Krig altid i Pengemangel og derfor tit en daarlig Betaler. — 1 Sergeant og 3 Konstabler af Artilleriet er sendt ned for at „opvarte" ved Skansen og har i flere Aar været i Kvarter hos Bønderne i Næs, hvor Bønderne for at holde dem med Husly og Seng skulde have

den ikke urimelige Betaling af 2 Sk. for hver om Dagen. Men som Bønderne i snart 2 Aar ingen Betaling har faaet, bliver de daglig overfuset og maa selv fornøje dem, hvilken Byrde falder dem alt for tung. Og Regimentsskriveren bevidner, at der kun er betalt Bønderne for 1 Aar, hvilke 42 Sletdaler han endda har betalt af sin egen Pung.

Nu er der et langt Tidsrum, da jeg ingen særlige Oplysninger har kunnet finde. Hvis det Land er lykkeligt, som ingen Historie har, maa Falster i disse Aar have hørt til de lykkelige Lande. Noget er der vist om det: den lange Fredsperiode, som begyndte med 1720, var i høj Grad gavnlig for hele Landet. Fyldige Oplysninger findes først i Arkiverne for *1766, da Regeringen besluttede at bortsælge Ryttergodset paa Falster.*

Hvad Tilstanden paa denne Tid angaar, da synes Bønderne at have været ret tilfredse; i alt Fald var de grumme betænkelige ved Udsigten til en Forandring. Som Horreby Bymænd skriver: „Vi kan ikke noksom skønne paa den Lyksalighed, vi har nydt i den Tid, vi har skattet og skyldt til vor allernaadigste Konge, men vi kan ikke vide, hvorledes det skal gaa os i Fremtiden, naar vor allernaadigste Konge sælger Landet. Det er vor inderligste Bøn, Attraa og Ønske vor ganske Tid at være og forblive vor allernaadigste Konges Gods og Bønder". Lyksaligheden havde der jo ellers til Tider været Maade med, men Tilstanden var nu sikkert en hel Del bedre end et halvthundrede Aar før. Og Falster havde desuden faaet en ret betydelig Nedsættelse i Landgilden, som Kommissionen af 1707 havde tilraadet.

Imidlertid var Landgilden høj nok endnu, at dømme efter Restancelisten, som er saa lang som et ondt Aar. Det er i mange Byer Flertallet af Bønderne, som staar i Restance, til Dels for flere Aars Afgifter. Mange af dem skylder ogsaa Laanekorn og en Del af dem Hestepenge; man laante almindelig $7^1/_2$ Rdl., som var halv Købesum for en Hest; men undertiden laantes dog ogsaa den hele Sum, altsaa 15 Rdl. Desuden gaves der imellem Nedsættelser af særlig kongelig

Naade; saaledes havde Horreby Mænd i de sidste Aar faaet eftergivet deres Landgildepenge, 23 Rdl. aarlig, paa Grund af, at Græsningen paa deres Lyngeng var meget ødelagt ved Tørveskær. Hele dette Laane-Eftergivelses- og Restancesystem var naturligvis et Fremskridt i Sammenligning med den militæriske Eksekutions Dage; men for Bøndernes Selvstændighedsfølelse og Selvhjælpslyst har det næppe været udviklende.

For øvrigt blev disse Restancer hverken betalt eller eftergivet ved Salget, men derimod sat til Auktion sammen med det Gods, de hvilede paa; det skulde jo ikke lette Bønderne Forholdet til deres nye Herrer, at de maatte begynde med en betydelig Gæld.

Kommissionen af 1707 havde tilraadet at nedlægge Ejendomme paa 2—3—5 Tdr. Hartkorn eller give to i Fæste til samme Mand; ogsaa denne Anvisning ses at være fulgt. Der er i alt paa Falster 1138 Gaarde, som er givet i Fæste til 1031 Gaardmænd. — Ingen af Tallene kan gøre Fordring paa absolut Nøjagtighed; i Materiale af denne Art, som ikke er tilvejebragt i statistisk Øjemed, er der altid tvivlsomme Tilfælde. Men i alt Fald er der en betydelig Nedgang fra de ca. 1500 Ejendomme med over 1 Td. Hartkorn, som opgives 1683.

Og Gaardenes Areal er yderligere gaaet ned i de følgende Aar; der foretoges almindelig i disse Aar en ny Rebning af Jorden, hvorved den gerne fordeltes mellem færre Gaarde, som saa fik samme Størrelse. I adskillige Byer var en saadan Rebning foretaget før 1766; fra Vaalse andrager de mindre Bønder om, at den maa finde Sted, idet de siger, at navnlig de 8 største Hartkornsbesiddere har tiltaget sig en hel Del Græsningsret, fra hvilken de udelukker de andre. Uligheden er ogsaa her særlig stor, idet der er 48 Gaarde og Halvgaarde, fordelt mellem 40 Gaardmænd, hvis Hartkorn svinger lige fra 2 til næsten 12 Tønder Hartkorn.

I Nr. Ørslev er der 1766 24 Gaarde, hvoraf Nr. 21 og 22 er Præstens Anneksgaarde. 1778 er Jorden delt mellem

19 lige store Gaarde samt 1 Præstegaard, og ved Udskiftningen 1791 blev yderligere 2 Gaarde nedlagt. I Gedesby var Rebningen allerede foretaget 1766; Gaardenes Antal var formindsket fra 41 til 30.

Den Nedgang i Gaardenes Tal, som dette er Eksempler paa, betyder dog ikke Nedgang i Folkemængden; Husmændenes Antal voksede i tilsvarende Grad og angives i 1766 til 795.

Et Sted skulde jo Befolkningen ty hen; da Gaardenes Tal er blevet yderligere formindsket efter 1766 og Befolkningen vistnok paa denne Tid er taget til i Tal, er det ikke urimeligt, at *Husmands*familierne ved Stavnsbaandets Løsning har været omtrent lige saa talrige som Gaardmandsfamilierne, og det var altsaa kun Halvparten af Landbefolkningen paa Falster, som fik fuld Frihed 1788; thi for Husmændene betød de store Landboreformer alt andet end et Fremskridt.

Hvad de mange Husmænd har levet af, staar mig ret uklart; nogle var Haandværkere, men Resten maa have ernæret sig som Daglejere; thi Jord var der kun til ganske enkelte Huse. De fleste Jorder paa mindre end 1 Td. Hartkorn er givet i Fæste til Gaardmænd, og i det hele maatte Rebningen, hvorved man søgte at gøre Gaardene nogenlunde ens store, frembringe et skarpt Skel mellem Gaardmænd og Husmænd, mens der tidligere havde været talrige Halvgaarde og Gaardsæder, svarende omtrent til Nutidens Parcellister og større Husmænd. — For øvrigt kunde ogsaa de jordløse Husmænd ofte holde Ko, idet de kunde leje Græsning paa Landsbyens Fællesjord, og de kunde faa Jord at dyrke, navnlig naar de havde samlet Gødning; det var ganske vist forbudt at dyrke Jord „til Halling“ (ɔ: Halvpart), men det siges baade 1707 og senere, at det desuagtet var meget i Brug.

Den store Nedgang i Gaardenes Antal skyldes mest Sammenlægning af mindre Gaarde; men ogsaa selve Bondejordens Areal var formindsket, dog i langt ringere Grad end Gaardtallet. Det er ikke umuligt, at en Del Jord er gaaet ud af

Dyrkning i de strengeste Tider, og sikkert er det, at adskillig Bondejord i Tidens Løb er lagt ind under Hovedgaardene. Navnlig Nørre Ladegaard havde i de sidste Tider været en graadig Nabo; Bjørup havde mistet to af sine Marker, og i Systofte var der afbrudt flere Bøndergaarde, af hvilke Præsten i Nykøbing endnu fik Tiende. Saadanne Udbetalinger til Præster finder ogsaa Sted ved andre Hovedgaarde og er alle Vegne Vidnesbyrd om nedlagte Bøndergaarde. — Ellers var det mest Overdrev og Fælleder, det var gaaet ud over; Tjæreby havde saaledes mistet Græsningen i Øster og Vester Hallerup, som var gjort til Rytterkobler, og Karleby Mænd havde lidt et stort Tab, hvorom de skriver som følger: „For nogen og 70 Aar siden har den da i Nykøbing værende Slots- og Ridefoged Caspar Møller til vore Formænds og vores største Ruin og Skade for at være den paa den Tid værende Forpagter paa Korselitze til Vilje og Tjeneste frataget os en Del Jord, Eng og Tjørnehug, Karleby søndre Ris kaldet, med mundtligt Foregivende af, at det var Hs. Majestæts Vilje". Præsten havde mistet en Skovpart, takseret for 4 Høveders Græsning og noget Tørveskær, og de 14 Bønder Græsning til 28 Høveder og 6 Skpr. Sædeland. De lider derfor stor Mangel paa Gærdsel og Græsning og maa leje deres Kvæg ind paa langt fraværende Steder, hvor de ikke kan tilse det saa ofte, som de burde, især i Foraaret, naar det er skrøbeligt og afmægtigt. — At det virkelig var gaaet til, som Bønderne fortæller, fremgaar af, at Risskoven endnu stadig regnedes med til Karleby Hartkorn, hvilket Regimentsskriveren paa Korselitze bevidner 1719. Han henstiller underdanigst „til de høje Herrers Decision, at dennem noget udi Hartkorn kand afses til Refusion, som det er billigt, at Bonden ikke kand skatte og contribuere af den Jord, hand ej haver i Possession." Men det havde Bønderne dog maattet gøre i over 70 Aar; først 1766 fik de deres Hartkorn nedsat til det, de virkelig havde, og Risskoven fik de selvfølgelig ikke igen.

Samme Udfald fik uden Undtagelse alle Klager af lig-

nende Art; at give tidligere Bønderjord tilbage var der ikke Tale om. Derimod blev ved selve Salget Bønderjord i ret stor Udstrækning lagt ind under Hovedgaardene. Thi ganske vist tales der i den kongelige Ordre til Salget kønne Ord om, at Hensigten er at fremhjælpe Landenes Velfærd, bl. a. ved at skaffe Bønderne Selvejendom; men ved nøje Eftertanke havde dog andre Synspunkter gjort sig gældende, navnlig det, som allerede var gjort gældende 1707, at Hovedgaardene ikke kunde drives med Fordel uden hoveripligtige Bønder, og det blev derfor besluttet at sælge nogle Sognes Bønder sammen med hver Hovedgaard og kun lade de fjernestboende, hvis Arbejdskraft ikke fuldt kunde udnyttes, faa Adgang til at købe sig selv.

Fra gammel Tid fandtes paa Falster de tre store Hovedgaarde Nørre Ladegaard, Korselitze og Skørringe, til hvilke i alt 10 Sogne blev hoveripligtige. Men da man i det hele havde stærk Mistvivl om Bøndernes Evne til at købe sig selv, blev der oprettet ikke mindre end *7 nye Hovedgaarde.* Den første af disse var *Ourupgaard,* der alt længe havde eksisteret som en mindre Avlsgaard; de andre 6 har siden faaet Navnene: *Gedsergaard, Stangerupgaard, Kirstinebjerg, Hvededal, Valnæsgaard* og *Næsgaard.* Der har vel flere Steder været Avlsgaarde, som blev Kernen i de ny Hovedgaarde; men for øvrigt blev Stavrby, Stangerup, Klodskov, Grimmelstrup og Egense Byer beklippet for i alt 236 Tdr. Hartkorn, som blev lagt ind under de respektive Hovedgaarde. Langt den største Del af Bønderne blev altsaa solgt som Besætning til disse Hovedgaarde; det var ikke en Sjettedel af dem, som fik Lejlighed til at købe sig selv. Og af disse var det endda de færreste, som benyttede Lejligheden; atter og atter hedder det i Auktionsprotokollen: „Blev ikke særskilt opbudt, da Bønderne erklærede ej sig selv at kunne købe". — Enkelte Gaarde købtes hist og her, Præsten i Skelby, Hr. Amager, købte 3 Gaarde til Bønder i Gedesby, og Sdr. Kirkeby Mænd købte i Fællig. Desuden købte Gundsemagle, Ravnse og Virket Bønder, alle med Kammerraad Kehlets Kaution. Denne Mand havde været

Forvalter over Stubbekøbing Distrikt og har aabenbart haft god Vilje til at hjælpe Bønderne; han selv købte Stangerupgaard, som efter hans Død blev købt af Bønderne og nedlagt.

At Bønderne i de sidste Byer havde købt „een for alle og alle for een", gav navnlig i Virket Anledning til en heftig Strid med Husmændene. Efter Auktionskonditionerne skulde ogsaa Husene opraabes særskilt i Byer, hvor Gaardene solgtes hver for sig; hvor Byer derimod solgtes under eet, fulgte Husene med i Købet. Og derfor mente Virket Bønder, at de var Ejere af Husene, og de nægtede bestemt at sælge dem til Husmændene; i alt Fald forlangte de, at Husmændene ikke maatte sælge deres Huse igen; vilde de ikke selv holde dem, skulde de sælges til Gaardmændene for det, Husmændene havde givet.

Herimod protesterer Husmændene heftigt, idet de siger, at „vi og vore Børn derved gøres til Slaver og bliver til et Offer for Gaardmændene, som efter saadanne Omstændigheder snart vil blive Ejere af os, thi saa snart en af vore Børn eller og vi selv var dygtige, blev vi straks udtagen til Soldat og Huset derved gjort nøgent for at falde i deres Hænder. At deres Hensigt er saaledes beviste de ved sidste Rekrutering, da de vilde taget en Smede Enke iblandt os hendes Søn, som forestaar Smedien, og uden hvis Hjælp hun maa savne Livets Ophold, til Rekrut, cg derfor taget 20 Rdl.". Man maa huske, at Rekruteringen hvilede paa Hartkornet; naar Bønderne „ejede" Husmændene, havde de saa mange flere unge Mænd at vælge imellem. De siger ogsaa aabent, at det bl. a. er af Hensyn til Rekruteringen, at de vil sikre sig imod, at nogen anden skal blive Ejer af Husmændene. Thi de frygter for, at Stampe paa Skørringe skal købe Husene og dermed deres egen Frihed komme i Fare; de kan ikke drive deres Gaarde uden Husmændenes Hjælp.

Fra Amtmand von Øertz foreligger en Erklæring, som i alt væsentligt giver Bønderne Medhold. Det var Stampe, som havde laant Husmændene Penge at købe for, og det var hans

Ridefoged, som skrev deres Klager, og Hensigten var sikkert mest at fortrædige Bønderne; thi „de faa Selvejere her i Landet er ligesom en Torn i Proprietærernes Øjne, som de paa alle mulige Maader søger at udrydde". Og i Henhold til denne Erklæring fik Bønderne deres Vilje frem: Husmændene og deres Børn skulde blive ved Virket Lægd, og i deres Skøde blev indføjet det Vilkaar, „at han ikke til Præjudice for Gaardmændene maa sælge sig til Fremmede, men skal være pligtig, naar han vil sælge, at overlade sig til Gaardmændene for det, som han har betalt, med mindre nogen bevislig Forbedring paa Huset er bekostet, der da ham billig skal godtgøres".

En vis Uvilje mod Selvejere og en god Vilje til at modvirke dem synes ogsaa at kunne spores i et Par Stridigheder mellem Chr. Hincheldey og hans Bønder. Denne Mand, som havde været Storkøbmand i Nykøbing, havde købt Ourupgaard og desuden en Del Strøgods rundt om paa Falster. 1768 strides han heftigt med Øster Kippinge Mænd, som paastaar, at han har solgt dem deres Gaarde, og nu vil tvinge ham til at modtage Betalingen; de har lagt Penge paa Bordet foran ham og er gaaet deres Vej. Han benægter fuldstændig, at Handelen er afsluttet, og det er umuligt af de modstridende Erklæringer at se, hvem der har Ret; ej heller viser det Materiale, jeg har haft Adgang til, hvad Udfald Striden fik.

Alstrup Mænd havde ogsaa stort Besvær med at faa deres Gaarde til Ejendom; de havde paa Auktionen budt 40 Rdl. pr. Td. Hartkorn; men Tilbudet blev ikke modtaget, og Hincheldey bød saa underhaanden 50 Rdl. pr. Td., for hvilken Pris han fik Skøde paa Byen. Bønderne klagede imidlertid, og endelig 1771 er deres Klage naaet frem til allerhøjeste Steder. Jeg har fundet en Kabinetsordre, dateret Hirsholm 6. August 1771, undertegnet Christian og signeret Struensee, samt naturligvis skrevet paa Tysk, hvori det siges, at da Beboerne i Alstrup var højestbydende paa Auktionen, saa er Skødet til Hincheldey uretmæssig udstedt; „also hat die Kammer unverzüglich den Kauf Brief des Agenten Hincheldey

über bemeldetes Dorf in gehörigen Form zu annulieren und cassieren, und die Einwohner des Dorfs in dem Besitz ihres Eigenthums zu setzen". Denne Kabinetsordre giver et godt Indtryk af Struensees ringe Respekt for Loven og Formerne, naar de kom i Strid med, hvad han regnede for Retfærdighed. Selvfølgelig havde Bønderne den moralske Ret til Jorden; men Hincheldey havde lige saa utvivlsomt den juridiske, uanset at man 1766 havde overtraadt Kongens Ordre ved ikke at sælge til Bønderne; et Skøde, som for længst var udfærdiget i lovlig Form, lod sig kun ved en ren despotisk Fremfærd „annulieren und cassieren". Struensees Ordre blev da ogsaa af Kammeret lempet derhen, at Staten købte Byen af Hincheldey for de 80 Rdl. pr. Td. Hartk., han forlangte, og solgte den til Bønderne for de 40 Rdl. pr. Td., de for 5 Aar siden havde budt — en daarlig Forretning for Statskassen, men et Forbillede i det smaa for det store Godskøb 20 Aar efter, da Staten købte Westensborg, Hvededal og Vaalse Godser med det Øjemed at skaffe Bønderne Selveje.

De 25 Aar under Proprietærer staar i Folkemindet som Falsters mørkeste Tid; naar Mænd som Hincheldey og von Westen mindes endnu, saa er det ikke for det gode. Muligt var de ikke meget bedre end deres Rygte — hensynsløse Forretningsmænd, som de utvivlsomt var. Men deres Regimente har dog sikkert manglet meget i at kunne lignes med Sofie Amalies 100 Aar før, ellers havde Bønderne næppe 1791 haft Mod og Evne til at købe. Skønt selv i den værste Tid havde de jo ikke helt tabt Modet, og i det hele maa der jo have været en god Grund i den Befolkning, som efter i Hundreder af Aar at være kuet med Tvang og fornedret ved Almisser kunde frembringe en Mand med saa rank en Vilje og saa fribaarent et Sind som *Ole Villumsen* i Nr. Ørslev, den gamle Bonde, der var sine Standsfællers Fører under Forhandlingerne med Regeringen, og hvis Historie jeg har skrevet andensteds[7]). Med disse to Afhandlinger har jeg forsøgt at give et Omrids af de falsterske Krongodsers Historie. Der er adskillige Huller, som maaske

kunde været udfyldte, om jeg kunde haft mere Tid til min Raadighed; men det faar saa blive andres Sag; der ligger endnu i Arkiverne meget Stof og venter paa en taalmodig Arbejder.

Noter.

[1]) Dronning Sofies Godsstyrelse er skildret efter M. Mackeprang: Dronning Sofie og Livgedinget. Hist. Tidsskrift, 7. Række 3.

[2]) Henrik Pedersen: Ødegaarde i 1680erne. Festskrift til Prof. Edv. Holm.

[3]) Kr. Erslev: Valdemarernes Storhedstid.

[4]) Henrik Pedersen: Udsæden og det dyrkede Areal paa Falster i sidste Halvdel af det 17de Aarh. Hist. Tidsskrift 8. Række 3.

[5]) Striden om Sofie Amalies Testamente er behandlet af Prof. Fredericia i Festskriftet til Prof. Edv. Holm.

[6]) Fra 14,486 Tdr. Hartk. efter den gamle Matrikel til 8250 efter den nye.

[7]) Lolland-Falsters hist. S. Aarbog III, 1915.

Fra Saxkøbing Fortid.

Af *P. Petersen.*

Denne vakre og venlige By kan ganske vist ikke indtage noget højt Nummer i Retning af Størrelse, men den fremmede, der besøger den, faar desuagtet et fordelagtigt Indtryk af Byen. Gaderne er frie og aabne, Husene nette og vel holdte, Torvet stort og rummeligt, Lys og Luft finder let Adgang alle Vegne. Kirken hæver sig smukt set fra Maribovejen, og det nye, store Raadhus vilde prydet Byen endnu mere, om det ikke ligesom i overdreven Beskedenhed havde holdt sig for meget tilbage. I Byens Nærhed ses Maribo Amts Sindssyge- og Tvangsanstalts store Bygningskompleks Nord for Vejen til Maribo, og umiddelbart Syd for denne Vej Byens særdeles smukt holdte Kirkegaard. Selve Havnen, hvortil Saxkøbing Aa fører fra Bugten ved Oreby, staar som et kraftigt Vidnesbyrd om den Driftighed, der har hjemme blandt Byens Borgere, idet man med betydelige pekuniære Opofrelser for faa Aar siden foretog en grundig Uddybning af Sejlløbet, saaledes at Byen fremdeles kan gøre Fordring paa at regnes blandt vore Søkøbstæder, og Skibe, der ikke stikke over 10 Fod, under almindelige Forhold kunne komme op til Byen.[1])

Vi ville imidlertid vende os fra denne Nutidsbetragtning og se, hvad de gamle Skrifter kunne fortælle os om Saxkøbing; Nutiden kan jo de levende se, Fortiden maa graves op, og er den langt borte, kan den være vanskelig nok at

[1]) Noten til denne Afhandling findes Side 81.

faa fat paa; heller ikke yder den historiske Jordbund alle Vegne samme Udbytte, dog noget lader sig altid pille frem.

Om Saxkøbing ved man, at den som Køping er ældre end baade Maribo, Nysted og Rødby, idet den nævnes som saadan allerede 1270, medens Nysted først fik Byprivilegier 1409, Maribo 1416 og Rødby 1506.

Valdemar Sejrs Jordebog (Lollandslisten) „Terra domini regis in lalandia", Fortegnelse over det Kgl. Jordegods i Lolland, nævner Saxtorph mellem Woræby og Wapnæstath. Heri genkendes Byens ældste Navn; Endelsen Torph er ændret til Køping, da Stedet fik Handelsret. Beliggenheden var jo ret gunstig; man kunde sejle dertil, medens Afstanden fra Havet skærmede mod plyndrende Fjender og samtidig frembød en heldig Plads for Opland. I Aaret 1306 paabød Kong Erik Menved, at de Afgifter, der ellers tilkom Kongen af Gods, som udførtes af Byen, herefter skulde tilfalde Indvaanerne. Naar Historien beretter, at Kristoffer den Anden kort før sin Død, efter at have bortpantet saa godt som hele Riget til forskellige fyrstelige og adelige Herrer, søgte Tilflugt i Saxkøbing, da tør man vel heri se et Vidnesbyrd om, at han havde Tillid til Borgerskabet; men naar desuagtet hans Fjender fik Lejlighed til at fange og bortføre ham ved at stikke Ild paa Huset, hvori han boede, saa tyder dette just ikke paa undersaatlig Omhu for at værge den halvgamle Skyggekonge.

Faa Aar efter, 1337 (24. Juni), dateres et Privilegiebrev for Saxkøbing af Grev Johan af Vagrien, til hvem Lolland var pantsat; heraf fremgaar imidlertid, at Byen har haft ældre Privilegier, da der i Brevet henvises til saadanne, medens det ellers hedder, at Borgerne skulle nyde samme Friheder og Rettigheder som Borgerne i Roskilde og andre Torvestæder i Sjælland. Ved Pantsætningen af Lolland 1328 fik Grev Johan tillige Ret til at slaa Mønt i Saxkøbing, og det er nok troligt, at den holstenske Greve benyttede denne Ret til at slaa Mønt i dobbelt Forstand; der var nemlig kun ringe Lødighed i disse Mønter, de saakaldte Klippinger. Byens Vaaben, „tvende Overskærer-Sakse" med gul Krone

oven paa rød Grund, skriver sig ogsaa fra denne Tid. Dette Bytegn, Saksen, blev senere ogsaa anvendt som Tiggertegn, og man maa vel undres over denne plebejiske Anvendelse af Byens Vaabenmærke. Efter Reformationen var Fattigforsørgelsen Landet over ordnet saaledes, at man delte Sognenes Beboere i Decimantes (Tiendeydere) og Betlere; disse sidste fik da et Kendingstegn paa Brystet, forskelligt for de forskellige Sogne, og Saxkøbing Betlerne fik saaledes en Afbildning af en Saks at bære; deres Antal angives i Aaret 1582 til 7, medens Tiendeydernes Antal udgjorde 50.

Ikkun faa Aar stod Saxkøbing under den holstenske Greve, idet Lolland snart efter erhvervedes som et Led af Riget ved Valdemar Kristoffersen (Atterdag), og der henglider derefter et Tidsrum af hundrede Aar, før vi atter træffe et Kongebrev omtalende Saxkøbing, men det er da ogsaa til Gengæld ret fyndigt. Ordlyden er denne:

„Anno 1442. Vi Christoffer osv. hilse alle Mænd, som dette vort aabne Brev se eller høre læse, kærligst med Gud og vor Naade og kundgøre for alle Mand, saavel dem, som nu ere, som dem, der komme skulle, at ved dette Brev vore kære Borgere i Saxkøbing i Lolland under vor Fred og Værn særdeles have agtet at beskærme til Rette, og unde og stadfæste vi dem med dette vort Brev saa stor Frelse og Naade, som de have haft af andre Konger i Danmark og Hertuger i Lolland, og hvem som handler herimod vor Kgl. Hævn og Vrede." 1449 stadfæster Kristiern den Første Byens Privilegier ved Brev, dateret Nyborg. — Fra samme Tid 144? stammer følgende Gavebrev: „Jes Huggaff, Borger i Saxkøbing, og Hustru Adelheid Huggaff give til St. Olai Alter i Saxkøbing 1 Bod med Jordkælder under og 2 Gaarde i Saxkøbing for Guds og St. Olai Skyld, vore Sjæle til Bestand." Ret oplysende for Ejendomsforholdene i de Dage er en Dom af 1453, hvori Lave Magnussøn af Rørbæk, Byfoged i Saxkøbing, kender i en Tvist om en Jordlod; det fremgaar af denne Dom, at der til hver Bolig i Saxkjøbing var lagt en Ager og en Eng i Nørremark og Søndermark „at skulle blive dertil til evig Tid, men saaledes, at om en Mand

drev Prang, da maatte fornævnte Ager og Eng vel pantsættes, men skulde atter løses tilbage til Boligen."

Det er først efter Reformationstiden, at vi vinde en større Kendskab til vore smaa Provinsbyer i Almindelighed, ikke alene til Boliger, Levevis og Livskaar, hvilke Forhold overalt har haft samme Præg, og hvis Omtale som Led i den kulturhistoriske Udvikling hører andensteds hjemme, men ogsaa finde vi efter denne Tid gennem de hyppigere forekommende administrative Meddelelser Oplysninger om særlige stedlige Forhold. Vejen til Saxkøbing fra Guldborgland har saaledes stedse, saa langt Historien beretter, gaaet over Aaen umiddelbart ved Byen, og Broafgiften og dens Anvendelse omtales oftere.

„1523, 5. Aug.: Rasmus Lassen, Borgmester i Saxkøbing, fik Livsbrev paa Saxkøbing Bro norden for Byen med al Told og anden Rettighed, som plejer med Rette at gange af vejfarende Folk og som fra Arilds Tid ganget haver, han skal nyde den uden Afgift mod at holde Broen ved Magt og Hævd." 1542: „Anders Jørgen i Saxkøbing fik Brev, „ad gratiam" paa hvad Rente og Ret, som ligger til den Bro norden for Saxkøbing, som hans Fader tilforn havde i Værge mod at holde Broen vel færdig og ikke besvære nogen med ydermere Told, end der plejer og bør gives der."

Den Kgl. Naade til Befordring af Købstædernes Vel viser sig overfor Saxkøbing ved Kristian den Tredies Brev, dateret Nakskov, Fredag efter Marie Magdalene Dag, 25. Juli 1553: „Vi Kristian osv. gøre alle vitterligt, at vi af synderlig Gunst, og paa at vore Undersaatter i Saxkøbing saa meget desbedre maa blive ved deres Næring og Biering, have tilladt, at de 2 Markeder, der hidtil have været holdte i Toreby og Diøllefølle (Døllefjelde) — det ene paa sejermere Vor Frue Dag og det andet paa St. Michaels Dag — herefter maa og skulle holdes i Saxkøbing paa samme Dage dog saa, at de Bønder paa Landet, der besøge Markedet, frit maa handle, købe og sælge med hverandre, medens Markedet paastaar, ligesom tilforn i foreskrevne Landsbyer. Den, som herefter holder sit Marked i foreskrevne Landsbyer, skal have forbrudt, hvad

han farer med, Halvdelen til os og Kronen og Halvdelen til den, som paaklager". Da samme Konge faa Aar efter besøgte Lolland, har Borgerskabet i Saxkøbing forstaaet yderligere at vinde hans Gunst, idet han efter at have forladt Byen udfærdiger Brev, dat. Stokkemarke 10. Aug. 1556, hvori Forbud mod Landprang indskærpes særlig, som det hedder, til Bedste for Saxkøbing Borgere.

Medens Kirkefornyelsen (Reformationen) i adskillige Lande førte til Kamp og Blodsudgydelse, trængte den forholdsvis hurtig og lempelig igennem i vort Land, ihvorvel den ikke faa Steder medførte en Del Haløj og vel ogsaa nogle tørre Prygl; saa vidt man kan se, har Saxkøbing ikke været helt uden for det Røre, Lutherdommen og Grevens Fejde medførte. Følgen var for Saxkøbings Vedkommende et Præsteskifte, se Kristian den IIIs Brev, dat. Feltlejren for København 1535: „Her Bertil Henrichsøn fik presentats paa Saxkøbing Kirke og Sogn, som Her Benich haver forbrudt for Oprør og Avindskjold, han førte mod Kgl. Maj. og sit Fædernerige; dog skal han (ɔ: Hr. Bertel) prædike og lære Sognefolket Guds rene og klare Ord fore som han mod den hellige Skrift bevise kan". En i Aaret 1620 afdød Sognepræst Niels Winther beretter at have i Værge Brev paa, hvorlunde fornævnte Hr. Bennich Aar 1517 skødede fra sig og Arvinger 2 Skpr. Land Ager og en Eng paa 1 Læs Hø til Saxkøbing Præstegaards Forbedring, men desuagtet senere solgte baade Ageren og Engen igen og stak Pengene i sin egen Lomme. De lutherskindede Borgere søgte at benytte Lejligheden til at fiske i rørte Vande, da de i Grevefejdens Dage foretog et Togt mod Kapellet i Bregerup, hvorfor de senere maatte undgælde, efter at ordnede Forhold atter vare bragte til Veje i Landet, og Bregerup Gaard med Hospital, der efter Beskrivelsen maa have ligget hvor nu Knuthenlund ligger, var kommen i Mogens Falsters Værge. Der findes nemlig et Kongebrev, dat. Korsør, Fredag efter Juledag 1542, hvori Mogens Falster forlenes med Bregerup Gaard og Hospital uden for Maribo i Lolland, med Bønder og Tjenere og andet rette Tilliggende at nyde, indtil Kgl. Majestæt tilsiger ander-

ledes derom, og forpligter Mogens Falster til der at sørge for saa mange saare og syge Menneskers Underhold, som tilpligtet er, item at holde Gaarden ved god Bygning. Disse Forpligtelser gentages 1544, endog de syge og arme Mennesker dersteds da ere uddøde. Aaret efter udfærdiges et Forligsdokument saalydende: „Jeg Mogens Falster til Bellinge, Landsdommer i Lolland, gør vitterligt for alle, som kendes med dette mit aabne Brev, at jeg er venlig og vel forligt med Saxkøbing Borgere om den Uvilje og Trette, som os imellem var for det Sølv, de toge af St. Jørgens Billede i Bregerup i Grevens Tid, som var ved halvsyvende Lod Sølv i en Ske og en liden Haand.

Og have de gjort mig Skel og Fyldest derfore efter min egen Vilje. Thi lader jeg dem kvit og kravløse for al ydermere Tiltale for den Sag. Til ydermere Vidnesbyrd trykker jeg mit Signet nedenpaa dette mit aabne Brev."

Givet paa Bellinge Søndag efter St. Mathiæ Dag Anno Dom. MDXLV.

Saxkøbing Kirke, der i den katolske Tid var helliget St. Povl, skal med Spiret have en Højde af 70 Alen. Sognepræsten Niels Svendsen Kastrup skænkede 1693 en Sølvkande til Kirken paa det Vilkaar, at hans Grav maatte for-

blive urørt. 1631 gav Hillebrant Henrichsen et Orgelværk til Kirken. Af andre milde Gaver kan nævnes Niels Kaspersen Sive og Hustru Mette Nielsdatter, deres Donation, stor 333 Rdl. 2 Mk. Courant, udredet af deres Stervbo 1734, foruden 100 Rdl. Courant, forbemeldte Sive forhen havde givet med den Kondition: „at begge deres saavelsom deres Søns Begravelsessteder i Kirkens nederste Gang med paalagte Ligsten skal staa uviolerede og om Søn- og Helligdage fejes og med Sand og Urter bestrøs, hvorfor Kirkeværgerne aarlig betaler 4 Mk."

Da Degnen jo som bekendt er et Ledemod af Kirken, kunde her passende anføres, hvad Nydelser der i gammel Tid tilflød Saxkøbing-Degnen Anno 1617: Fri Bolig, som dog hører Kirken til, aarlig 4 Sk. af hver Mand i Byen og dertil 2 Sk. af hver Mand for Klokken at stille. Item af hver af Oreby 19 Mænd 3 Skp. Byg, af Orebygaard 1 Skp. Byg og af hver Mand en Helmissemad eller 6 Sk. i Penge. Item Rørbæk 26 Mænd hver en Klokkerskæppe Byg og en Helmissemad; af Rersø 8 Mænd hver en Klokkerskæppe Byg og 1 Læs Ved for deres Helmissemad; af Berritzgaard 1 Skp. Byg og af Vognsted Degn aarlig 1 Td. Byg. De 2 Sk., Degnen faar af hver Mand for Klokken at stille, tilløber i det højeste 7 à 8 Mk., og lejer han en Mand (Povl Knabe ved Navn) dertil og giver ham derfor 18 Mk. danske i rede Penge og et Par Sko samt Brød, Kage og Æg (Helmissemad) af Rørbæk. Rørbæk Mænd kræve 2 Mk. til Øl, naar de yde Korn, Oreby Mænd ligesaa meget, Rersø Mænd 1 Mk., item Rersø Mænd, naar de yde Ved begærer fri Mad og Øl. — Degnens frie Bolig i Rørbæk er ham urettelig fraskilt og ligger nu til Aalholm i Len".

1656 skrev Arent Berntsen: „Saxkøbing, en liden smal Aa opløber, som til Byen for smaa Skuder og Baade gjør Indsejling og er Borgerskabet til deres Handels Fortsættelse til Behjælpning."

Den 14. Decbr. 1784 afbrændte 20 Gaarde og Huse i Saxkøbing.

Af særlig Betydning for Saxkøbing har det gennem Ti-

derne været, at de tvende Herresæder Hardenberg (Krenkerup) og Oreby ligge under Byens Opland, den sidstnævnte i selve Sognet. Ejerne af disse Hovedgaarde have stedse med god Vilje støttet Byens Interesser.

Allerede Aar 1581 stiftedes et Hospital af Christoffer Gøje og Hustru Birthe Bølle til Oureby; i Begyndelsen af dette Aarhundrede gav en anset og velhavende Borger Lars Junior et Hus og en større Pengesum til et Hvilehjem for ældre, værdige trængende. Naar her ikke nærmere omtales de mange Dotationer til Kirke, Skole og Hospitaler, da er det fordi disse findes andensteds paa Tryk i Hans de Hofmans Samlinger. De her anførte historiske Data er væsentligst hentede fra skrevne Aktstykker (Rigsarkivet) og maa saaledes antages at være mindre kendte.

— — —

Efterskrift:

Da foranstaaende lille Afhandling er nedskreven af mig omkring Aar 1890, kan Byens sidste store Fjorduddybning og Havneudvidelse med anden god kommunal Udvikling, der indfalder i den efterfølgende Tid, altsaa ikke findes medtaget. Selve Afhandlingen er nærmest en Samling af Byens væsentlige historiske Data til henimod Udgangen af det 19. Aarhundrede uden Medtagelse af Personalia i Embeds- og Bestillingsmænd eller Statistik over Erhvervslivets Udvikling. Jeg paapeger dette som en Opmuntring for en yngre Haand end min til at give os en udførligere „Saxkøbing Historie" og beder den ærede Læser indtil da velvillig modtage mit foranstaaende velmente Bidrag til Belysning af den lille venlige Bys Fortid.

Nykøbing p. F., August 1916.

Forfatteren.

Note.

[1]) Hans de Hofmann skriver 1760: Ved Oreby er en fornøjelig Skibshavn, hvor Saxkøbing og Maribo Skibe ligge om Vinteren.

En gammel Bryllupsvise.

Ved *C. Klitgaard.*

23. Septbr. 1685 holdt Hr. *Gregers Andersen Sidelmann,* Sognepræst til Gloslunde og Græshave, Bryllup i Nakskov med *Dorthe Treschow,* Datter af Gjert Rasmussen Treschow (Træskomager), Handelsmand og Skibsreder i Stege og Anna Nielsdatter. (Hun hører saaledes til den bekendte Treschowske Slægt).

Ved denne Lejlighed blev der forfattet et Par af de sædvanlige Bryllupsviser, nemlig en af Søfren Butte, Discipel i Nakskov Skole, og en af en unævnt Ven af Huset, hvilken sidste Vise er den, som her gengives. De findes begge (haandskrevne) i en Samling trykte og skrevne Bryllupsviser i Aalborg Stiftsbibliotek.

Tids-Fordrif
For
Det Anseelige och Himmelføyede
Brude Par,
Och
De Hæderlige och Velfornemme
Giester,
Opsat Af En Ven
Som Inkommer (?) Huset.

Welkommen Hver och En, I goede Brøllups Giester
Paa Voris Brudefolck, I Eders øyne fester,
Her sider nu i dag, paa Brudebenck En Prest
En Veldydzieret Møe, hans Brud ham sider Nest,

Her faar Guds Vaagen Mand, dend Guds Selfgifne Gaffue,
hoes huilcken hand Sin Lyst och hiertefryd skal haffue.
Er hand end Langt fra skov, hun hannem Verne kand,
Om hende fattis det, det faar hun hos sin Mand.
Dend Lange Kierlighed, har Mange Tancker krængcket,
Ved det der scheer i dag, Er fryde beger skiencket,
Paa begge Sider Saa, de har begyndt i Gud,
Nu See Vj deris Verck begierlig føris ud.
Vj Haabis inden Aar At hør En anden Viise,
Naar Vj Hr. Gregers kand, for Møens dom saa Priise,
Dend hun har faaed idag, da hand udaf sin Hat
En Seckepibe giør, da faar de ham Ret fat.
Vor Moer i Nørre Vraa, hun liger der og Smiler,
och Seer huor Presten hen, till Barselpotten Iiler,
Hand Løber ogsaa tiit, och kicker till de Smaa,
Och Siunger lulilu, dend Vuge maa ej Staa.
Det som Nu er Begyndt I dag og bragt til Ende
Velsigne Self Vor Gud, och Sallig Lycke Sende,
Vor Brudgom och Vor Brud, at de formeris kand,
Och Siden gleden faae, I Himmels fryde Stand!

Bekymring for Brudefolchenis Reise fra Brøllupet Till Gloslunde Præstegrd:

Schall Reisen gielde hen, ad Halsted paa de Steene,
det skader dog Vel En, Mens huem kand Mand her Meene,
En Natte gammel Søn, kand blifue vacker Dreng,
Det Joe lang bedre Var at age giennem Eng.
Det dybe Hiasis Vaad, huor hiasis Steen Er Mester
Af ham det har Sit Naufn, det finder hvo ham giester.
Af goed *relation* det En gang dertil gick,
Ved Aalefischeri, at Steenen Nafnet fick.
Der kand det Brudetøy Snart Træffe Største fare
Det er og der for best Sig for dend Steen at Vahre.
Thj Veltis der paa dend det kommer udj Rye
Och Spørgis Vel En gang hen til sin Egen Bye.

At Sigte lige frem, til Prammen hen at kiøre
Der kommer Mand Snart fort, hand kand snart ofuerføre.
Der er det faste Land, foruden megen broe
Till Voris Brudefolck betreder deris boe.
Men huor de Pyttinger af glede Ville skrige,
De hetten Terner ej af Veyen Ville vige.
Her vil dend Sterreflock, for Vognen Svinge sig,
Och Stemmen med behag fremføre lysteljg,
De Græshaf Piile sig til Jorden Ville bøye,
Per Jydis *Complement* skal dennem velfornøye,
Den Vibe hun sin top saa Net opsette vil,
Och skue skaren an; Vj maa i dette Spil.
Wor Kivit klinge frem, Vor Naboe Kone følge
Hen ofuer denne heed; Vor Sommerhiem ej dølge.
Ja Indtil Gluslunds bye, huor baade Store og Smaa
At tage dem imod paa Gaden skulle Staa.
Velkommen schal enhuer de Unge folck da hede,
Hr. Gregers kommen Er til gaarde med sin glæde,
Nu føer hand Konen hiid, Nep Nattegammel Ej,
Hver Laalands Smucke Møe begierer denne Rej.

Mordsagen fra Gunslev Præstegaard.

Jomfru Karen Birgitte Mossins Historie.

Af *Helene Strange.*

Som et af de mørkeste og dunkleste Punkter i Lolland-Falsters Præstehistorie staar Drabssagen fra Gunslev Præstegaard, og om den unge ulykkelige Præstedatter virkelig har været en Morderske, bliver vel desværre aldrig opklaret. Endnu efter over halvandet Hundrede Aars Forløb lever paa hendes Hjemegn dog Mindet om hendes Uskyldighed, og med en vis Ret kan det vel siges at være den uskrevne Histories Dom.

Karen Birgitte Mossin var født 14. August 1738 i Nysted, hvor hendes Fader da var Rektor. Han hed Hans Dinesen Mossin og var født i København 1703. Faderen var Lærer ved Søkadetakademiet og hed Dines Andersen Mossin, Moderen Birgitte Zidelman. Da Karen Birgittes Fader var 21 Aar gammel, blev han Lærer i København og virkede her i 10 Aar, hvorpaa han blev Rektor ved den lærde Skole i Nysted. Noget særligt godt Skudsmaal fra sin Rektortid faar

han ikke. Flere af hans Disciple, som blev ansete Mænd, roser ham hverken for „Sagtmodighed, Lærdom eller mild Herredom". Engang prædikede han i en af de københavnske Kirker, hvor Kongen var til Stede, og i Slutningen af sin Prædiken anmodede han paa Vers Majestæten om at give sig et godt Embede i Næstved, men skønt den Slags Henvendelser ellers i de Tider ikke var ualmindelige, saa blev Kongen dog alligevel fornærmet herover, og uden Ansøgning gav han ham et Embede i Norge. Herop vilde Mossin dog ikke, og 1742 fik han saa Embedet i Gunslev.

Mens Hr. Mossin var Rektor i Nysted, blev han gift med Jomfru Sophie Kristine Winther, en Datter af Sognepræsten for Sdr. Vedby og Sdr. Alslev Menigheder, Hr. Daniel Jensen Winther, og hans Hustru Karen Fache.

Denne Jomfru Winther var født 1689, og hendes og Hr. Mossins Bryllup stod den 25. Januar 1735, saa det er ingen frisk ung Brud, Rektoren faar. Hvordan selve Ægteskabet mellem det tilsyneladende saa ulige Par, den 32-aarige Mand og den 46-aarige Kvinde, ellers har været, meldes der intet om. Kun ved man, at de i Gerrighed har været hinandens Lige og altid fuldt enige om at tage en Fordel, hvor den var at opnaa.

Den ansete Provst Ole Dorph i Ønslev vidner om dem, at ingen paa hele Falster har saa daarligt et Rygte som de, og ligeledes giver bl. a. Toldforpagter Scheel, Stubbekøbing, og Pastor Pontoppidan, Torkildstrup, dem det Vidnesbyrd, „at de for deres Karrighed er i Orde, og foruden fører Præstegaardens slette Istandholdelse et øjensynligt Bevis om Karrigheden".

I deres ydre Væsen var Hr. og Madame Mossin højst forskellige. Han streng, barsk og utilnærmelig, hun snu, sledsk og „gelassen". For det meste murede han sig inde i sit Studerekammer for at dyrke sine skolastiske Studier, medens hun var en „myndig Moder og Kone i alle Kroge i sit Hus". I de forskellige Kirkehistorier bliver hun langtfra rost. Rhode kalder hende „den berygtede Sophie Kristine Winther". Om dem begge som Helhed siges der, „at det ey kunde forventes, at der paa saadanne Tidsler kunde vokse Druer". Noget

særlig godt kan det derfor ikke antages, at Karen Birgitte har taget i Arv fra Forældrene, og heller ikke, at de har lært hende en eksemplarisk Opførsel. Angaaende Hr. Mossin skal her tilføjes, at han førte sin Kirkebog upaaklagelig og skrev en fin og sirlig Haandskrift.

Karen Birgitte er altsaa som 4 Aars Barn kommen til Gunslev, og der har hun henlevet sin Barndom og første Ungdom. Køn og kvik har hun været, men ogsaa en god Del selvraadig samt rap i Munden og fuld af lystige Indfald. „Veldannet baade paa Legeme og Siæl baade fra Guds og Naturens Haand — og som eneste Barn vant til at faa sin Villie — og veg ikke tilbage for at sætte baade sin Fader og Moder en Vox Næse paa", hedder det bl. a. om hende.

Sippet og snærpet, som det anstod sig hin Tids unge Jomfruer at være, var hun sikkert ikke, hvilket naturligvis var en stor Fejl efter hendes Samtids Begreber. Mærkeligt nok er hun konfirmeret, før hun er 14 Aar, idet hendes Konfirmation fandt Sted den 19. April 1752 sammen med nogle andre Pigers og Drenges fra Gunslev Sogn. Et Par Aar er saa svundet hen, uden at der vides noget bestemt herom, men hun har vel i Sind og Tanke lignet de fleste unge Piger i Tøsealderen.

Da hun er knap 16 Aar, kommer der en ny Præst til Sundby. Johan Jensen Clausen hed han, var en Købmandsøn fra Ærø og født 1720. Hans Fader hed Jens Clausen, Moderen Salome Johansdatter.

Noget stort Lys har den nye Stadager Præst næppe været. En meget daarlig Eksamen havde han faaet, og hele hans Optræden vidner hverken om Kløgt eller Intelligens og endnu mindre om mandigt Mod. From og hæderlig er det Skudsmaal, han faar af sin Provst, og det er der heller ingen Grund til at tvivle om, men ved at arbejde med hans Historie kan man ikke andet end faa Indtrykket af, at han i al sin Fromhed og Hæderlighed dog i mange Retninger var et sølle Skrog og i hvert Fald et stakkels Pjat af et Mandfolk at være. Hver en Ting skulde han berette, og hver en Ubetydelighed skulde han beklage sig over. Ikke

den mindste Betingelse for at kunne imponere ejede han, og sætte sig i Respekt hos en lille lystig Jomfru formaaede han aldeles ikke. Fattig var han indtil Armod, og hans elendige økonomiske Stilling kastede et meget ynkeligt Skær over ham. Hans Skrift var ret god, men sin Kirkebog for Nr. Kirkeby og Sundby førte han ud i eet med Barnedaab, Brudevielse og Begravelser ind imellem hinanden. Før han blev Præst i Sundby, havde han i 6 Aar været Hører ved den lærde Skole i Odense.

Trods sine 34 Aar var Hr. Clausen ikke gift, da han kommer til Falster; men næppe er han blevet Sognepræst i Stadager, før han i allerhøjeste Grad ønsker at blive det. Om det er Præsteværdigheden eller den falsterske Luft, der straks jager Giftetankerne ind i hans Sind, eller om de uden Held i længere Tid har staaet ham i Kroppen, vides ikke, men Faktum er, at kort efter sin Ankomst spanker han paa Frierben ind i Gunslev Præstegaard.

Hvorfor han just søgte derhen, siges ærligt til hans Ros, var, fordi han vidste, at Karen Birgitte var den rige Hr. Mossins eneste Arving og derfor forventede ved Hjælp af hendes mange Penge at komme ud af sine fortvivlede økonomiske Forhold. Muligvis har hendes friske Ungdom dog ogsaa tiltalt ham. Til at begynde med gik alt særdeles glat. Allerede ved Mikkelsdagstid 1754 naaede Hr. Clausen sine Ønskers Maal og fangede den smukke Guldfugl fra Gunslev ind.

„Forlovelsen skeede frivilligen fra alle Sider".

Hvilke Bevæggrunde der har været de egentlige bestemmende fra Karen Birgittes og hendes Forældres Side til at foretage et saadant Skridt, er ikke godt at sige. Hellig Kærlighed eller Hengivenhed har det vel næppe været, men eftersom det er sket og er sket frivilligt, maa der jo have været en eller anden Grund, der har talt til Fordel for en Forlovelse med den fattige og ikke videre ansete eller indtagende Sundby Præst. For Karen Birgittes Vedkommende kunde der maaske tænkes den Mulighed, at den modne Mands Frieri har smigret hendes Forfængelighed, og Tanken

om at blive Madam længe før hendes jævnaldrende havde set Skyggen af en Bejler, kunde naturligvis more og friste en 16 Aars Jomfru. Maaske har hun ogsaa, selvraadig som hun var, fundet Behag i snart at faa eget Hus og Hjem, som hun kunde skalte og valte med, omtrent som hun lystede.

Og Forældrene. Hvorfor har de vel egentlig villet give deres eneste Datter til Hr. Clausen? Han var fattig og de var rige, og hans Fattigdom var dem til enhver Tid en Torn i Øjet, saa et eller andet særegent Motiv maa de have haft, siden de har givet deres Tilladelse til deres purunge Datters Forlovelse med en — i alle Tilfælde ikke i deres Øjne attraaværdig Svigersøn. Der oplyses senere — dog ganske uden nogen som helst Hentydning til noget særligt bemærkelsesværdigt —, at Gaardens Avlskarl, Jørgen Olsen, var vant til at komme i Spisekammeret hos Jomfruen, og utænkeligt er det vel ikke, at Præstefolkene har set skævt til deres lidt viltre Datters ligefremme Omgang med „gemene" Folk og har frygtet, at dette senere kunde medføre en virkelig Forbindelse.

Deres eneste Barn gift under sin Stand har antagelig været dem en frygtelig Tanke, og de kan derfor meget vel for den Aarsags Skyld have anset det for rettest at faa hende bundet til den skikkelige Hr. Clausen.

Maaske der saavel for Karen Birgitte som for hendes Forældre har været helt andre Grunde, men hvilke kan ikke konstateres.

Efter alt at dømme har Hr. Clausen straks været i den syvende Himmel over Forlovelsen, og i sin Henrykkelse har han ikke betænkt sig paa at føje en efter sine Forhold meget betydelig Gæld til den, han i Forvejen havde. En ganske dejlig Guld-Tour (Halskæde) med tilsvarende Armbaand og Ørengehæng giver han sin unge Brud i Fæstensgave. 90 Rigsdaler har den kostet, en svimlende Sum for den ludfattige Præst, som ikke kunde betale en Skilling deraf, men maatte skylde for det hele. At Præstefamilien har forstaaet at vurdere Smykkets Værd, og at der er sat Pris paa at beholde det, ses senere. En Bog og en Serviet, som Hr.

Clausen før Forlovelsen har spenderet paa Karen Birgitte, sættes naturligvis ikke saa højt som Smykket.

En kort Tid gaar fredelig og uomtalt hen, men snart finder Hr. Clausen, det er ikke nok at være forlovet, han vil giftes og det paa staaende Fod. Selvfølgelig roser hans Samtid ham derfor, og ligesaa selvfølgelig laster den Karen Birgitte, fordi hun ikke straks vil føje sin giftesyge Fæstemand. Hr. og Madame Mossin holder ogsaa igen med Brylluppet, som de alene af Hensyn til Karen Birgittes Alder ogsaa nok havde Grund til, men dette er mere, end Hr. Clausen kan bære.

I sin Vaande tyer han baade til Provst Dorph i Ønslev, Træskomand Hans Jensen, Sundby, Toldforpagter Scheel i Stubbekøbing, kort sagt til alle og enhver, som han kommer i Berøring med, og for dem alle klager han sin Nød over sin Kærestes og sine Svigerforældres Koldsindighed; bestandig klynker han over sin Fattigdom og over, at Brylluppet ikke finder Sted.

Et saare ynkeligt Billede faar man her af den fromme Kirkens Tjener. Lad være, at han som en 35-aarig Mand med eget Hus og Hjem nok kunde have Lyst til at gifte sig, men lidt Hensyn maatte han dog alligevel kunne tage til sin purunge Brud. Har end Madametitlen fristet hende fra første Begyndelse, saa kan hun dog egentlig ikke fortænkes i, at hun ikke havde saa stort et Jag med at vandre til Brudeskammelen, men dette vilde og kunde Hr. Clausen ikke forstaa. Atter og atter plager han hende for at sige Ja, og naar han stadig faar Nej, er han højst ulykkelig og forknyt og klager igen, hvor han kan komme af Sted dermed.

Intet Under, at forskellige Rygter nu begynder at fare rundt angaaende Forholdet mellem Hr. Clausen og Karen Birgitte, og de fleste mener, at der intet bliver af Partiet. Samtidig begynder man ogsaa at hviske i Krogene om, at Hr. Clausen var baade en Fraadser og en Dranker, men enhver, der har kendt ham personlig, frikender ham paa det bestemteste for en saadan Beskyldning, og det antages ogsaa, at disse Rygter alene var udspredte fra Gunslev Præste-

gaard og i Særdeleshed fra Madame Mossin. „Hun er bekiendt som en gammel dreven Kone, der ingen Sandheds Tunge har", siges der om hende, og alle er enige om at fordømme hendes Opførsel imod Hr. Clausen. Præstens Tjenestefolk forklarer senere, at naar Hr. Clausen kom eller tog af Sted, plejede Madame Mossin at sige: „Der kommer eller der Reyser dend Sundbye Staader".

Grunden til, at der fra Gunslev Præstegaard udspredtes saa løgnagtige Beskyldninger imod den tilkommende Svigersøn, og i det hele behandlede ham saa daarligt, mentes at være den, at Familien var blevet ked af Forholdet og nu ønskede det ophævet, men for Fæstensgavens og de øvrige Foræringers Skyld søgte de at tvinge Hr. Clausen til at hæve Forlovelsen, da han saa ikke kunde fordre sine Gaver tilbage, medens han derimod havde Krav paa dem, hvis Karen Birgitte brød Forbindelsen. „Det var ene Hr. Clausens Fattigdom paa den eene Side og Madame Mossins Gærrighed paa den anden Side", der var Anledning til, at Bruddet skulde hidføres, og af Frygt for at blive „klapped paa Pungen" søgte Forældrene alle mulige Midler for at faa Hr. Clausen til at give Karen Birgitte sit Ord tilbage. Men det var der ikke Tale om, at han vilde. Som en Burre hængte han fast, og hvad de end sagde, og hvad de end gjorde, vedblev han med sin Snak om et snarligt Bryllup.

Hvad Karen Birgitte angik, saa fordømmes hendes Opførsel imod Hr. Clausen ogsaa meget strengt. Hun lo ad ham og spottede ham for adskillige Ting.

Naturligvis var det heller ikke kristeligt af hende at le ad sin trolovede Fæstemand, men — hvilken 16—17 Aars Pige har vel ikke le't ad et Mandfolk, særlig naar vedkommende var noget giftesyg og tilmed en Klynkepotte af første Skuffe. At hun i Længden blev ked af hans Klynkerier, kan i Grunden ikke undre. Evig og altid klager han ogsaa til hende over sin ulykkelige Stilling og over hendes Forældres Haardhed imod ham ved ikke at ville hjælpe ham i hans Fattigdom. Ikke engang en Potteske! vil Madame Mossin give ham, da han beder hende derom. Som rimeligt er,

tager Karen Birgitte sine Forældre i Forsvar, og en Dag, da han som sædvanlig klynker over deres Koldsindighed imod ham, svarer hun, „at det kommer ham ikkun for". Men heller ikke det maa hun sige, og Svaret lægges hende meget til Last.

At den unge kvikke Præstedatter har fundet sin Fæstemand særdeles ynkelig, da han bad om en sølle Potteske, er intet Under, ligesom hun ogsaa i allerhøjeste Grad har maattet føle sig krænket ved hans stadige Jamren over ingen Hjælp at faa, da det tydeligt har vist hende, at Pengene var ham Nr. 1, hun Nr. 2. Hun begynder nu ogsaa at ækles ved selve hans Person. Hvad enten han var en Fraadser eller ej, saa trivedes han saare vel i al sin udskregne Fattigdom og udviste i det hele stort Anlæg for Fedme, og Karen Birgitte fatter til sidst en stærk Lede for den halvgamle, tykvommede Præstemand.

Tillige er der kommen en anden med ind i Spillet. En 23-aarig Student, Dines Pontoppidan, Søn af Sognepræsten i Torkildstrup, træffer hun sammen med, og „hans belevne Væsen og galante Manerer", der alt sammen er saa modsat Hr. Clausen, vinder fuldstændig hendes Hjerte, og hun faar kun Øje og Tanke for ham.

Imidlertid slides Vinteren hen under Kval og Ærgrelse for alle Parter. Om Karen Birgitte selv har villet hæve Forlovelsen, men ikke maattet, eller hun ogsaa har ønsket, at Bruddet skulde ske paa den mest fordelagtige Maade for hende, kan ikke afgøres. Har det sidste været Tilfældet, er det dog rimeligst, at andre har staaet bagved. Et 16-aarigt Pigebarn, der ønsker en besværlig Forlovelse hævet, vil almindeligvis ikke tænke paa en eventuel Fordel ved at trække Tiden ud; snarest vil hun se at blive Kæresten kvit jo før jo kærere, og der er intet, som beviser, at Karen Birgitte har været anderledes end de fleste andre i hendes Alder.

Den sidste April skulde Hr. Clausen til Stubbekøbing for at tale med Hr. Ditlef Flindt angaaende nogle Penge, som han skyldte ham. Med det samme vilde han aflægge et Besøg i Gunslev Præstegaard for som sædvanligt at forhøre,

om der snart blev noget af Brylluppet. Førend han tog af Sted, talte han med Træskomand Hans Jensen, Sundby, og som det var at vente, fortæller han baade om dette og hint. Først og fremmest naturligvis om sit forestaaende Besøg hos Svigerforældrene og Kæresten. „Men det hele kommer mig ellers saa modbydeligt for," siger han, „og jeg gav gerne 50 Rixdaler for at blive fri".

Her ser man tydelig Manden. Pjattet, klynkende og dog brovtende. Flot slaar han om sig med 50 Daler, skønt han antagelig ikke har ejet 50 Skilling.

Lidt hen paa Formiddagen kommer han til Gunslev Præstegaard og bliver her venligere „begegnet", end han ellers plejer, samt inviteres til Aftensmad, naar han kommer fra Stubbekøbing. Forholdsvis vel tilpas drager han ud til Hr. Flindt, hvor han, efter at have faaet sin Gælds Størrelse at vide, trakteres med en Flaske god ung Franskvin af den Slags, hvormed „7 Kircher forsufnes". Senere drikker han Kaffe og Te hos Toldforpagter Scheel, og begge Steder fortæller han indgaaende om sin traurige Forlovelse.

Først ved 6-Tiden kører han fra Stubbekøbing, og da han kommer til Præstegaarden, har Karen Birgitte og hendes Fader spist til Aften. Madame Mossin var syg og laa til Sengs, men det paastaas, at hendes Sygdom var forestillet, og at hun kun paa Beregning laa i Sengen. Til Aftensmaden havde Kokkepigen Ingeborg Madsdatter bagt Pandekager af „ungefehr en Potte Deig", og da de var færdige, ordinerede Madame Mossin, at Karen Birgitte skulde komme Syltetøj paa de 3, som skulde gemmes til Hr. Clausen.

Karen Birgitte indvender, at deres Syltetøj er for tyndt, og sender derfor Stuepigen Sophie Fache, der var en Slægtning af Madame Mossin, hen hos Degnen Walsleben for at laane lidt Syltetøj. Sophie kommer straks tilbage med nogle syltede „Rips med Stenene udi" saa mange, som der kunde ligge paa „bonden af een liden Under-The-Koppe". Samtidig har Degnens foræret Præstens to Aborrer, men de „under" ikke Hr. Clausen Fisken, og den gemmes til næste Middag. Karen Birgitte viser Moderen baade Syltetøjet og

Fisken og gaar derpaa ind i Spisekammeret for at lave Hr. Clausens Pandekager til. Foruden Syltetøjet drysser hun en god Portion Sukker paa og ruller dem saa sammen. Imens hun er i Færd med Tillavningen, kommer Jørgen Avlskarl ind for at slaa en lille Passiar af med hende og ser, hvorledes hun ordner Kagerne.

Efter Hr. Clausens Ankomst serveres Pandekagerne for ham inde i Stuen, hvor Madame Mossin ligger. Hun er saare elskværdig imod ham, og da han klager over de nedsættende Rygter, der er i Omløb om ham, klapper hun ham paa Armen og siger trøstende, at det skal han „intet kere" sig om. Hr. Mossin er ogsaa til Stede og skænker selv Øl og Brændevin til Svigersønnen, men straks derefter gaar han ind i sit eget Kammer.

Med god Appetit tager Hr. Clausen til sig af Pandekagerne, imens han passiarer med Madame Mossin og Karen Birgitte, men pludselig „taug" han og forlader hastig Stuen. Kusken og Forrideren faar Ordre til at spænde for, og lidt efter rumler Karossen ud af Gaarden. For Hr. Clausen blev det en frygtelig Køretur, som nu paafulgte. Allerede inden han naaede Skerne, plagedes han af en heftig Mavepine ledsaget af stærke Opkastninger, og dødssyg naaede han til sit Hjem.

Faderen, der kort i Forvejen var kommen der paa Besøg, og Søsteren, Jomfru Agathe, som bestyrede Huset for ham, søgte paa det kærligste at lindre hans Pinsler ved alle Haande Husraad, men alt var forgæves. Hen paa Morgenstunden ønskede Hr. Clausen at tale med Provst Dorph, der altid havde vist ham stor Venlighed, og saa snart denne faar dette at vide, kommer han straks til Sundby.

Paa Provstens Spørgsmaal om, hvad der skader ham, svarer Hr. Clausen, at han tror, Karen Birgitte har givet ham Forgift i en Rullekage. Tillige fortæller han, at han engang i Marts Maaned, efter at han havde spist i Gunslev Præstegaard, ligeledes havde faaet en højst mistænkelig Mavepine, og er derfor overbevist om, at han to Gange har været tragtet efter Livet.

En Dreng bliver nu af Provsten sendt til Gunslev med Besked om, at Præstefamilien ufortøvet maa komme ned hos Hr. Clausen. Saavel Karen Birgitte som hendes Forældre lyder Ordren, og Kl. 2 om Eftermiddagen ankommer de til Præstegaarden. Af Provsten faar de straks at vide, hvad den syge Præst har beskyldt Karen Birgitte for.

Hr. Clausen ligger nu paa sit yderste, men er dog ved fuld Bevidsthed og taler „gudeligt" under alle Pinslerne. Han viser stor Lede ved at se Hr. og Madame Mossin, men hun paastaar dog bagefter, at han har kaldt hende sin „Hierte Mama" og Karen Birgitte for sin „Søde Engel".

At han har talt kærligt til Moderen benægtes bestemt baade af den gamle Clausen og Jomfru Agathe samt af Provsten; derimod tør de ikke udtale sig om hans Ord til Datteren.

For øvrigt stod Karen Birgitte og hendes Forældre uden mindste Tegn paa Sorg eller Medlidenhed ved den ulykkelige Præsts Dødsleje, og dette er taget som et Bevis paa hendes Skyld. At hun kunde blive haard og forstenet ved at høre om den grufulde Sigtelse, hendes Kæreste har rettet imod hende, tænkes der ikke paa.

Efter 18 Timers frygtelige Lidelser døde Hr. Clausen om Eftermiddagen Kl. 3 1. Maj 1755. Lidt senere gik Karen Birgitte grædende ude i Haven foran hans Kammervindue, medens hendes Forældre havde en Ordstrid med Provsten, og Hr. Mossin siger da, at Hr. Clausen havde drukket i Smug og ikke var gaaet af Vejen for en Rus i Studerekammeret.

Provsten bebrejder dem ogsaa, at de har forhindret Brylluppet mellem Karen Birgitte og Hr. Clausen, og Madame Mossin svarer: „Mener Provsten, at vi saaledes skulde kaste vor Datter bort".

Dagen efter sender hun et Par fine Hørgarns-Jordelagener ned til Sundby, men Hr. Clausens Fader og Søster vil ikke tage derimod, og Drengen faar dem med tilbage. Paa Provstens Foranstaltning er Hr. Clausens Død bleven meldt til Øvrigheden, og den 4. Maj bliver Liget obduceret af „Lands Chirurgus Bachhuusens Svend, da hand ey self var tilstæde, i høybemeldte Hr. Amptmandens Fuldmægtede og Hr. Birche-

dommer Müllers overværelse. Saa var og tillige nærværende Hr. Provst Dorph og Hr. Sidenius". Sidstnævnte Sognepræst i Riserup.

Ved Obduktionen konstateredes det, at Hr. Clausen var død af Rottegift, idet der i hans Indvolde fandtes „en good half Theskefuld groft stødt Arsinicum eller Rotte-Kruud". Med stor Heftighed afviser Karen Birgitte straks Beskyldningen om, at hun skulde have forgivet Hr. Clausen. „Det er stor Synd at tiltro mig saa skammelig og ukristelig en Handling", siger hun, og senere udtaler hun ogsaa, at hun har intet at frygte, da hun har en god Samvittighed.

Hr. Clausen bliver begravet paa Sundby Kirkegaard d. 9. Maj, og omtrent paa samme Tidspunkt forlanges der Kaution for Karen Birgitte, hvis hun foreløbig vil beholde sin Frihed. Kautionen bliver stillet, men den giver kun en stakket Frist, og i Løbet af en Maanedstid sidder Karen Birgitte som Arrestant paa Nykøbing Slot.

Sammen med sine Forældre og flere andre er hun i Forhør d. 10. Juni. Madame Mossin er da meget nervøs, særlig mens Datteren afgiver sin Forklaring. Karen Birgitte fastholder her sin Uskyldighed; men da hun den 25. Juni paa ny er i Forhør, og hun trues med, at Moderen vil blive arresteret, hvis hun ikke tilstaar, saa erklærer hun sig skyldig i Hr. Clausens Mord. Det gamle og dog saa evig unge Middel har altsaa haft en udmærket Virkning paa den purunge Pige, der elskede sin Moder uendelig højt. „Een skal jo sige Ja", siger hun og mener nu at have frelst Moderen, men snart bliver Madame Mossin ogsaa arresteret. Begge gaar man haardt paa Klingen for at faa dem til at bekende om Moderens Andel i Forbrydelsen, da det er baade Øvrighedens og den almindelige Folkemenings Opfattelse, at er Madame Mossin ikke selv den skyldige, saa er hun i det mindste Medvider i Mordet.

I Anledning af Sagen nedsættes der en Kommission. Birkedommer Dahl, Christianssæde, beskikkes til Aktor, Raadmand Bold, Nykøbing, til Defensor, men Hr. og Madame Mossin ønsker ikke ham og andrager om at faa Prokurator

Sandberg fra Nakskov, hvilket ogsaa tillades dem, imod at de selv afholder Udgifterne. Der er ogsaa Tale om, at de vil have en Mons. Tofte til Defensor for Karen Birgitte, men af en eller anden Grund sker det ikke, og hun beholder saa den gamle Raadmand.

Som Aktor har Birkedommer Dahl udøvet sin Pligt til det yderste. Hver en ubetydelig Ting har han indgaaende drøftet og fremstillet paa den mest graverende Maade saavel for Karen Birgittes som for hendes Forældres Vedkommende.

Men alt dette forslaar dog intet overfor Hr. og Madame Mossins Defensor. Med en utrolig Masse Ord og med en forbløffende Snedighed, der næsten grænser til Frækhed, trevler Prokurator Sandberg alle Aktors Paastande op Led for Led, saa at alt, hvad der før var kullende sort, nu i hans Fremstilling omtrent bliver skinnende hvidt. Karen Birgitte derimod frister en anden Skæbne.

Om Raadmandens gode Vilje overfor hende, kan man ikke udtale sig, men hans Defensorat kan ingen prise. Rimeligvis har han dog handlet i Overensstemmelse med Karen Birgittes Ønsker, og hans korte, lidet betydende Indlæg har maaske været hende en Glæde; thi at hun har villet tage hele Skylden paa sig, kommer ingen uden om, og har hun end været en Morderske og højlig forbrudt sig baade imod Guds og Menneskers Lov, saaledes at hun kun gjorde sin Pligt, og at der kun skete hendes Ret, saa udviser hun alligevel i sin Fængselstid en Storhed, som alle maa bøje sig for. Endnu næsten kun et Barn vansmægter hun i et Fængsel, som man kun har Grund til at tro har været ubarmhjertigt haardt imod hende.

Af Kommissionens Protokol ses, at Madame Mossin paa Præstens Forbøn faar Varme i sin Celle, men om Karen Birgitte staar der intet; antagelig har hun derfor en hel lang Vinter igennem lidt alle Kuldens forfærdelige Kvaler.

Der skrives endvidere i samme Protokol, at Karen Birgitte til Forhør fremstilledes ledig og løs, saa det maa vel anses for givet, at hun ellers har været lænket maaske baade paa Haand og Fod i 14 lange Maaneder.

Dette er kun to Ting, men der har sikkert været meget, meget mere af lignende Art, som har pint hende baade paa Legeme og Sjæl.

Og her sidder hun saa og venter paa Dommen. Skyldig i den Gerning, hun anklages for, har hun kort og klart tilstaaet at være uden i mindste Maade at besmykke eller kaste et formildende Lys hen over den. Ikke en eneste Undskyldning har hun haft, og ikke saa meget som Skyggen af en Skyld har hun søgt at kaste over paa andre, ikke engang paa Hr. Clausen. Han, som i levende Live de utallige Gange har sat hendes Navn i Miskredit, han bliver ikke — hvor forhadt, han saa end har været hende — lagt det mindste til Last. Hun har kun fattet Lede til hans Person, og han har optraadt „koldsindig" over for hende, det er alt, hvad hun har at sige, og hun staar dermed højt over de fleste.

Sin Kærlighed til Dines Pontoppidan tilstaar hun for Amtmanden von Ørtz Dagen efter, at hun har aflagt Bekendelse om Mordet, „men hun benægter haardeligen, at bemeldte Pontoppidan aldrig har begiæret hendes Kiærlighed, eller er i ringeste Maade viidende om det af hende forøvede".

Betegnende er det, at Karen Birgitte frikender dem alle. Ingen, hverken Dines Pontoppidan, Moderen eller Hr. Clausen har mindste Skyld i hendes Handling, kun hun, og hun alene er den skyldige.

Hvis ikke dette er stort af en knap 17-aarig Pige, saa maa der vist spørges om, hvad Storhed er.

Ja selv om hun virkelig var den skyldige Morderske, og de andre nok saa uskyldige, saa kommer der nu alligevel ved denne Lejlighed til at hvile et Skær af Højhed over hende. Og var hun saa uskyldig — ja saa fortjente hun vel en Martyrglorie om sit Hoved.

Som Vidner i Sagen stævnes omtrent det halve Falster. Da ingen har set noget til selve Forgivelsen, drejer Vidnernes Forklaringer sig for det meste om forskellige Udtalelser, som Madame Mossin og Karen Birgitte før eller efter Hr. Clausens Død er fremkommet med. En stor Del af disse er saa temmelig ligegyldige, men bliver ikke desto mindre

terpet igennem med en uhyrlig Omhyggelighed og gentages i det uendelige.

Andenkarlen i Gunslev Præstegaard, Jens Hansens Forklaring er en af de vigtigste, idet han paastaar, at Madame Mossin før første Forhør er kommen ud til ham, har klappet ham paa Armen og spurgt, om han ikke nok kunde sige, at Hr. Clausen saa bleg og daarlig ud, da han kom fra Stubbekøbing, men dette benægter Madame Mossin bestemt, og hendes Defensor fejer saavel denne som alle andre Beskyldninger bort med den Bemærkning, „at hvad Vidnet her har sagt imodsiges af Madame Mossin", og dermed skal den Sag være færdig.

Ved Forhørene maa Karen Birgitte naturligvis oplyse, hvorledes hun har begaaet Mordet, og hun forklarer da, at Giften har hun fundet oppe i Storstuen paa en Himmelseng, som ved Pinsedagstider 1754 blev revet ned. Giften var indsvøbt i et Stykke Papir, og da den ved Sengens Nedrivelse faldt paa Gulvet, tog hun den op og gemte den i sin Dragkiste, indtil hun d. 30. April 1755 strøede den paa Hr. Clausens Pandekager. Men nu kommer det meget bemærkelige, at Hendrik Snedker fra Sortsø „en bekiendt ærlig og gudfrygtig Mand", som rev Sengen ned, gør sin Salighedsed paa, at han har afleveret Giften til Madame Mossin. Han tog den først op og troede, det var stødt Sukker, som det meget lignede, men fik derefter at vide, at det var Rottekrudt. Aktor siger om Karen Birgittes Forklaring angaaende Fundet af Giften: „Inden ieg forfahrer viidere maa ieg erindre, at disse Karen Birgitte Mossins Svar ere falske og blandede med Moderens overtydede Usandfærdigheder, thi det bevises med de nærværende (Præstens Tjenestefolk) og Hendrik Snedkers Edelige udsiigende, at Moderen, Hr. Mossins Hustru, tog annammelse paa Rotte-Kruudet til forvaring". Defensor siger: „Dette bliver af bemeldte Madame Mossin imodsagt og benægtet". Paa Spørgsmaal om, paa hvis Indskydelse Karen Birgitte havde forøvet Mordet, svarer hun „Paa Fandens". Aktor beskylder saavel Karen Birgitte som Moderen for, at de lyver for Retten; dette er ogsaa sandt, men der

maa lægges Mærke til, at de begge lyver til Fordel for Madame Mossin. Intet gaar i Karen Birgittes Favør.

Aktor bemærker senere ang. Karen Birgittes urigtige Forklaringer: „Det bliver klart, at Mons. Sandberg er særdeles for, at Datteren saaledes ofte skal som meest troelig i Moderens overværelse for Commissionen repetere Forældrenes Uskyldighed, at de efter indrettet Plan intet skulde befrygte Sagens Variationer ved nøyere og sandfærdigere bekiendelse, til Undgivelse for Forældrene, hær Moderen, som ligger hende paa hierte — og naar hun hører sine Forældres frygt derom, ved Sandbergs Paamindelse i saa ofte Spørgsmaal, bliver hun i sin blinde Lydighed for Forældrene og tænker, det er nok, hun lider aleene, hvorefter bekiendelsen fra først af, som hun straks megen hæftig og Omstændelig ernægtede, er bleven hende saaledes indprentet, da hun saa sig ikke mere at kunde undflye, mens hendes Forældre derimod at blive frilogerede".

At Karen Birgitte med sin Forklaring om selve Fundet af Giften har villet lede Mistanken bort fra Moderen er hævet over al Tvivl. Med nogen Mistro hører man ogsaa om, at et knap 16-aarigt Pigebarn af Forsynlighed skulde tage en Pakke Rottegift til sig og forvare den i sin Dragkisteskuffe som en dyrebar Skat, uden at nogen maatte faa mindste Anelse derom. Med Rette kan ingen sige, at hun allerede da var saa djævelsk, saa hun gemte Giften for senere at have den i Beredskab, hvis der kom en eller anden, som hun ønskede at skille af med Livet. Med endnu mindre Ret kan det paastaas, at hun tog det til sig netop for at sende Hr. Clausen ind i en bedre Verden, idet hun dengang sikkert ikke har anet hans Tilværelse.

Alene her bliver derfor noget, som uvilkaarligt giver Anledning til at tro, at Karen Birgitte paa egen Bekostning har villet frelse Moderen.

Med Undren kan der naturligvis nu spørges: „Kan saa ung en Pige virkelig have ofret sig saaledes for sin Moder"? Ingen ved det, men til hendes antydede Opofrelse maa der foruden Kærligheden til Moderen sikkert ogsaa føjes hendes

Forstaaelse af, at Dines Pontoppidan for stedse har været tabt for hende. Kvik og intelligent som hun var, har hun ikke været længe om at forstaa, at med den Plet, der var sat paa hendes Navn, kunde hun aldrig blive optagen i den ansete Pontoppidanske Familie; og selv om hun end kunde frigøre sig og faaet Skylden lagt over paa Moderen, saa vidste hun ogsaa, at som Datter af en Morderske vilde hun heller ikke kunde blive Dines Pontoppidans Hustru. Alt er derfor blevet hende ligegyldigt og værdiløst, og maaske selve Livet uden Dines Pontoppidan har forekommet hende saa tungt, at hun hellere har villet dø end leve skilt fra ham. Saa bedre at tage al Skylden og derved redde Moderen og vel samtidig øve Barmhjertighed imod Faderen. Andel i selve Mordet paa Hr. Clausen beskyldes Hr. Mossin ikke for, men hans hele Opførsel overfor ham samt hans Optræden og forskellige Forklaringer ved Forhørene kritiseres strengt.

I sin Anklage omtaler Aktor, at medens Madame Mossin har boet paa Lolland, er hun blevet beskyldt for at have forgivet en Kone, hvilket naturligvis har styrket hans og flere andres Tro paa hendes Skyld i Hr. Clausens Død.

Aktor nedlægger til sidst Fordring om, at Karen Birgitte bliver dømt til „at miste sit liv, idet at hoved og haand afhugges og settes paa stage og Kroppen at nedgraves paa Retterstedet og forinden Executionen at knibes efter tilkiendelse, hvor og hvor ofte determeneres".

Madame Mossin fordrer han ogsaa „vorder dømt at miste livet", medens han henstiller, at Hr. Mossin aflægger „en foreskreven befrielses Eed eller imangel deraf miste Livet". Desuden skal Karen Birgittes „hovedlod Kongen tilkiendes", Hr. Clausens Fæstensgaver gives tilbage, al hans Gæld betales samt alle Omkostninger ved Sagen udredes af Hr. og Madame Mossins Formue.

Prokurator Sandberg faar derefter Ordet, og nu faar Tonen en helt anden Lyd. „Jomfru Mossins bestandige bekiendelse om hendes Forældres Uskyldighed bør efter Lov og Ret anses til Hr. Mossin og Hustrus Befrielse", fastholder han,

og fordrer dem derfor frifundne i eet og alt. Aktor forlanger han idømt en Bøde, fordi han har „tracteret" Madame Mossin som var hun en Misdæder.

Nu møder Raadmand Bold op med sit Indlæg, der kun er som en ringe Brøkdel imod de andres. Bl. a. siger han: „Dersom Jomfru Mossin efter hendes gjorde bekiendelse aleene har været i den Gierning og forgivet Salig Hr. Clausen, da er det een ond Gierning og ilde giort af hende, men alle Mennesker, som hører og spørger derom, de tænker, tror og siiger, hun ey aleene har været i dette Drab. — Hvor oplyst hun er, ved ieg iche, men hun forestilte sig efter at Hr. Clausen var skaaret op og hos ham var befunden Rotte-Kruud, det var det, hun kom i Kagen, som hand spiiste, deraf kan erfares, at Jomfru Mossin har været taabelig og gandske eenfoldig, idet hun ey har vidst forhen, at det var Rotte-Kruud, men muligt anset det for Suker, som det og ligner, saa Jomfru Mossins Forældre kand have een Deel Aarsag udi deres Barns ulykke, idet de saa shiødesløs har omgaaes Forgift og lagt det paa en Himmel Seng, det umyndige, Eenfoldige og uskyldige Barn til største ulykke, ieg tror, at dersom Jomfru Mossin vilde troværdigt forklare dend rette Sandhed om Sagen, da skulde hun befindes gandske uskyldig at døe, men efter bekiendelsen har hun paataget sig ald ulykken, og det af kiærlighed til sine forældre, og vil aleene døe, men kommer det dertil, at Jomfru Mossin skal gaa til sin Død? da bliver dertil saadan en hierte Angst, Pine, Skælven og Bæven, at det, som nu er dult, bliver aabenbaret. Dend haarde Irettesættelse, som Actor har paastaaet, at Jomfru Mossin skulde lide, dend haaber ieg at blive formildet, thi hvad skal hun anses for andet end et Barnagtigt Barn, der ey veed, hvad hun har giort, da hun var i sit 17. Aar? Det er da Ungdoms Uforstandighed og een ond Gierning, at drabet er skeed, og naar da eet Liv bødes for et andet, det kand være straf og betaling nok".

De fleste vil vist finde Raadmandens Defensorat ret mærkeligt. Tro paa hendes Uskyldighed gør han, men efter som hun har bekendt sig skyldig i Mordet, mener han alligevel,

at hun bør lide Døden; derimod bør hun fritages for det øvrige.

Det kan maaske lyde raat at sige det, men i Grunden kunde det dog være Karen Birgitte det samme, hvad de gjorde ved hendes Hoved, naar først de havde hugget det af — ligesom det ogsaa kunde være hende omtrent ligegyldigt, hvem der skulde arve hendes „Hovedlod", saa det er derfor ikke let at se noget særlig stort i Defensors Formildelse af Dommen. Ikke at blive knebet med Tænger og ikke faa sin Haand afhugget var det eneste, der havde virkelig Betydning for hende, men var dog alligevel kun Biting.

Landsdommerne, Justits- og Kancelliraad Johan Balzar Høserich og Kancelli-Sekretær Henric Flindt, afsiger d. 26. Februar 1756 deres Dom i Sagen.

Karen Birgitte dømmes omtrent som Aktor fordrer det, „men med største Ønksomhed og Vemodighed afsiiges den Dom, at eet af Gud og Naturen paa Legem og Siæl veldannet og begavet Fruentimmer af Hederlig Stand, udi sin blomstrende Alder, da hun først udi det menneskelige Societet skulde begynde at leve paa en Voldsom og forskrækkelig Maade skal udrives, fordi hun iche en diævelsk Indskydelse og Tilskyndelse behørig Modstand giort haver".

Hr. og Madame Mossins Domme er næsten ens lydende, og begge dømmes til, „naar Datteren sin Straf udstaaet haver, at aflægge benægtelses Eed, at de hverken med Ord, Raad eller Gierning ved det paa Hr. Clausen forøvede drab ringeste Andel haver".

Aflægger de den foreskrevne Ed, „bør de befriede at være".

Sagen gaar nu til Højesteret, og som Aktor beskikkes Prokurator Johan Joachim Anchersen. Hr. og Madame Mossin faar til Defensor Borgmester Frederic Born, og Karen Birgitte Prokurator Frederik Vilhelm Vivet. Desuden skal Hr. Mossin selv møde for Højesteret. Aktor fordrer dem alle dømte i Lighed med Kommissionens Dom. Hr. og Madame Mossins Defensor paastaar dem begge frifundne, og Karen Birgittes indstiller, om hun ikke for Aktors videre Tiltale i denne Sag burde fri at være. Onsdag d. 26. Maj

afgiver Højesteretsdommerne Ramus, Hoppe, Weyse, Suhm, Klevenfeldt, Lassen, Rosencrone, Bartholin, Falsen, Knuth, Rosenkrantz og Schouboe deres Vota. Alle taler de meget haardt om Karen Birgitte. „Til Karen Birgitte Mossins Frifindelse er intet at sige" er det stadige Omkvæd i deres mer eller mindre lange Taler. Den endelige Dom lyder saaledes: „Delinqventinden Karen Birgitte Mossin bør for den af hende begangne Bestiesgierning, sig selv til Velfortient Straf og andre lige Sindede til Skræk og Afskye, miste sin Hals, og hendes Hoved at sættes paa een Stage, have hendes Boeslod forbrudt, og hendes Jord til Kongen, om hun nogen er eyende. I det øvrige bør Commissariernes Dom ikke komme Sogne Præsten Hr. Hans Mossin og Hustru Sophie Christine Winther til fornærmelse paa Ære, Liv og Frelse eller til Penges udgift i nogen maade, men de bør for Actors viidere tiltale i denne Sag frie at være".

Dommen bliver d. 19. Juli forkyndt for Karen Birgitte, men heller ikke denne „Forsmag paa Dødens Bitterhed" rokker hende fra sit en Gang tagne Standpunkt, som nogle ellers havde ment.

I det hele var der intet, som kunde hjælpe paa hendes „Forstokkelse". Heller ikke en Prædiken, som den for sin ubyre Veltalenhed vidt bekendte Præst Hr. Isak Sidenius fra Riserup d. 26. Marts holdt for hende i Nykøbing Kirke. Skønt den var en Tordentale af Rang, gjorde den dog ikke den forønskede Virkning paa Karen Birgitte. Pladsen tillader kun at anføre en enkelt Sætning: „Du ved selv, at det heele Publicum har din Moder mistænkt for at have været i Raad med dig. — Men hør O! Menneske, dersom din Moder har været paa Raad med dig, staar hun da ikke i Aliance og Forbund med Satan? Er hun ikke et Satans Redskab og og din Siæls Fordærverske? Synes du da, det er din Pligt at elske, forfægte og holde med et saadant Menneske, skiønt det er din egen Moder".

Alt er dog forgæves, Karen Birgitte tier og tager, hvad der kommer og „Anno 1756 den 3die Augusti haver Delinqventinden Karen Birgitte Mossin efter den Allernaadigste

Høyeste Rettens Dom, med forfuldte Kongl. Confirmation udstaaet sin Straf ved at miste hendes Hals og hendes Hoved at Sette paa een Stage". Henrettelsen fandt Sted paa Ønslev Galgebakke. Efter nogle Beretninger skal Madame Mossin være tvunget til at overvære den, og at Karen Birgittes afhuggede Hoved trillede hen og bed sig fast i Moderens Skørt, blev udlagt som et Tegn paa hendes Skyld.

Om dette tvivler jeg dog lidt, da jeg finder, at Tvangen imod Madame Mossin ikke falder i Traad med Dommen. Af stedlig Overlevering vil jeg nævne, at der endnu i Gunslev bliver sagt: „Det var Madame Mossin, der forgav Hr. Clausen, men Karen Birgitte tog Skylden".

Hvem der har været den skyldige er vanskeligt at sige og endnu vanskeligere at bevise, men eet er sikkert, at man kan ikke arbejde med den Sag uden at faa den dybeste Medlidenhed med den ulykkelige Karen Birgitte Mossin.

Mine Kilder er Kommissionsprotokollen i Landsarkivet, Højesteretsprotokol i Rigsarkivet, et Haandskrift paa det kgl. Bibliotek samt Rhodes, Vibergs og Barfods Skrifter.

Endvidere henvises til Bering Liisberg „Fra gamle Dage" S. 161 ff (1899).

Træk af dagligt Liv i en lollandsk Landsby 70 Aar tilbage*).

Af *Th. J. Hansen.*

II.

Hjemmeliv.

Vi levede under smaa Kaar, og jeg maa beundre, hvor godt det lykkedes ved Moders Anstrengelser at faa begge Ender til at mødes, som Englænderne siger.

Søndagen var særlig udmærket. Vi Børn fik rent Tøj paa fra yderst til inderst og blankpudsede Sko. Det kunde vor Nabos Plejesøn „Per vor Ven", aabenbart ikke lide. Han syntes maaske, at vi nu var for fine at lege med. Han var ikke rig paa Stof til Sammenligninger. En Kattekilling og en Matrosdreng var de eneste Sammenligningsobjekter, der stod til hans Raadighed, og med hans ufuldkomne og stammende Sprog var det gerne hans Hilsen: „Du lidder en Katunge", eller: „Du lidder en Matrosdreng". Derefter gik hans unaadige Mine gerne over til et ret velvilligt Smil og Passiaren eller Legen kunde begynde.

Var Vejret mere skikket til at holde os indendørs, havde vi Tilladelse til (om Søndagen kun) at se Billeder og læse Fortællinger i et indbundet Eksemplar af „Børnevennen" fra 1837.

Naturligvis fik vi Formaninger til at passe paa vort Tøj; men ingen Slags passende Lege blev os forbudt. Jeg kan endnu høre Moder sige: „I maa gerne klatre i Træer; ellers bliver I jo ikke rigtige Drenge; men I maa holde jer fast i friske Grene, der er stærke nok til at bære jer; og saa maa

*) Hunseby Sogn.

I passe paa Tøjet. I ved jo godt, at jeg ikke har Raad til at give jer nyt Tøj hvert Øjeblik".

Det viste sig ogsaa engang, at Formaningen ikke havde lydt for døve Øren. Min yngste Broder plukkede Sveskeblommer ned i en Kurv, der var bundet til en Gren. Da han var øverst oppe i Træet, faldt han ned og laa i nogle Minutter besvimet. Han var dog ikke kommet til Skade; men hans hele Stilling viste, at han havde brugt al Forsigtighed. Ved hans Fødder laa en afbrækket Gren, saa tyk, at den saa ud til at kunne bære hans Vægt mer end 2 Gange, og hans venstre Haand omsluttede en afreven Gren, der syntes at maatte kunne holde ham oppe, naar hans Fodfæste svigtede.

Vi fik naturligvis ogsaa Formaninger, naar vi badede i det salte Vand, der ikke var saa langt borte. Vi maatte ikke løbe derhen og ikke gaa svedige i Vandet, straks bade Hoved og Bryst, ikke vove os for langt ud, ikke være længe om at klæde os paa o. s. v.

At vi Drenge tidlig maatte hjælpe til med at afplukke Frugt, lægge Kartofler, hyppe dem og grave dem op, luge i Haven og skufle Gangene, tage Del i Høhøst og Kornhøst, behøver vel næppe at nævnes.

Vi maatte ogsaa tit gaa Smaaærinder. Jeg har ikke saa faa Gange gaaet til Bøndergaarde for at købe Smør til 12 à 16 Skilling Pundet. Nogle Gange har jeg vandret til en Herregaard i Nabosognet [1]) med en stor Hankekurv for at købe en halv Kalv à 2 Skilling Pundet. Det har ikke været saa kort et Stykke Vej; jeg regnede det dog ikke for nogen Bedrift. Jeg sagde ved mig selv: „Det Stykke Vej til Sognegrænsen er ikke noget at tale om; det er heller ingen lang Vej at skraa over Knud Olsens Marker; fra Byen til den røde Smedje er heller ikke langt, og derfra til Herregaarden kommer man hurtig". De fire korte Vejstykker blev dog til sidst en temmelig lang Vandring. Det besværede mig dog ikke; men jeg behøvede alt mit Drengemod for at komme forbi de to sidste Stationer. Der mødtes jeg altid af nogle store glubske Hunde. Det var forbudt mig at kaste med

*) Noterne til denne Afhandling findes Side 125.

Stene eller bruge Stok, og det Middel, der var anbefalet mig, at standse lidt og se fast paa disse Uhyrer, saa avancere nogle Skridt o. s. v., bragte mig hver Gang uskadt fra dem.

Jeg husker engang i Fyrrerne, at jeg i smukt Foraarsvejr gik til Herregaarden. Et Mandshoved med Horn paa over en Stalddør stemte mig altid højtidelig. Man sagde, det forestillede Peder Oxe, der havde ejet Gaarden. Jeg skraaede hen over den store Gaardsplads og kunde ikke straks finde den ældre Kone (vistnok en Holstener), der forestod Mejeriet. Man viste mig hen til et stort Rum, saa fuldt af Vanddamp, at det varede noget, inden jeg kunde se, hvad der foregik. En Snes letklædte Malkepiger skurede af alle Kræfter løs paa Malkespande og vekslede muntre Replikker under Latter og Spøg, alt sammen efter mit Skøn fuldkomment uanstødeligt. Saa kom en dværgagtig Mandsling med et yderst selvbehageligt Væsen gaaende gennem Lokalet. Han blev straks en Skive for deres Vid og følte sig aabenbart smigret deraf. Nu brød Selskabet op, Arbejdet var færdigt, og Mandslingen blev staaende ved Udgangsdøren, medens Pigerne, der hilste ham med alle Slags Kælenavne og venlige Ord, passerede forbi ham. Da Døren lukkede sig efter den næstsidste, omfavnedes den lille Knud paa det kraftigste af den sidste under Latter og Lystighed, mens hun var ved at tage Vejret fra ham. Saa kom Overmejersken, og jeg fik min halve Kalv. Nogle Aar senere, da jeg hørte Erik Bøghs Vise om „Per, der var kun ni Kvarter", tænkte jeg uvilkaarligt paa „lille Knud".

En behageligere Tur var det, naar jeg sendtes til Mølle i samme Nabosogn med en Pose fuld af Hvede, der skulde forvandles til Mel. Det var en Stubmølle, der havde det lidet smigrende Navn Ventepose Mølle. (Trap har i sin første Udgave urigtigt „Vendepose", medens en Vandmølle paa Taasinge har Navnet „Ventepose"). Paa den Tid passede dette Navn ikke paa Møllen; den var bekendt for hurtig og reel Ekspedition. Jeg vendte altid glad hjem derfra med en Pose fuld af dejligt hvidt Mel.

Det var med en Følelse af noget usædvanligt, at jeg tog

det høje Skridt fra Jorden op til den fritsvævende Trappe eller Bro, der førte op til Møllen. Her blev jeg meget venligt modtaget af Møllersvenden Løye, en høj smuk Mand i Trediverne, Broder til Mølleforpagteren, der selv styrede sit Landvæsen.

Svenden traf straks Anstalter til, at min Hvede kunde komme i Kværnen, naar det nærmeste Arbejde var fra Haanden. Han havde lavet sig et smukt lille Kontor, hvor han havde Bøger og Skrivematerialier. Han viste mig Talkunster, lavede Tryllekvadrater, lod mig gætte Gaader, viste mig Møllens Indretning og lod mig prøve paa at hejse ham op i øverste Etage. Jeg blev meget forbavset over, at jeg hævede ham omtrent en Alen og over, at det krævede saa ringe Kraft, men temmelig lang Tid og et meget langt Stykke Reb. Saa viste han mig, at min Kraft virkede paa et stort Hjul, medens Bommen, der gik midt gennem Hjulet, var omsnoet af det Reb, der hævede Byrden. Naar saa Hjulets Omkreds var 12 Gange saa stor som Bommens, maatte jeg hale 12 Alen Reb til mig for at faa snoet 1 Alen Reb om Bommen og derved hæve Byrden 1 Alen. Hvis han saaledes vejede 168 Pund, saa var Produktet af Byrde og Vej 168×1, medens Produktet af Kraft og Vej blev 14×12, der ogsaa blev 168, saa jeg kun fik 14 Pund at løfte.

En anden Gang sagde han: „Nu kommer jeg til at dreje Møllen", og sprang saa ned og stak en lang Stang ind i Møllens Underbygning og drejede den et ikke saa lille Stykke. Han forklarede mig saa, at Virkningen af dette Gangspil beroede paa den samme Lov om, at der var Ligevægt, naar Tallene for Kraft Gange Vej gav det samme Produkt som Tallene for Byrde Gange Vej, og at et ringe Overmaal af Kraft virkede Bevægelse. Naar han ved sin store Omgang maatte gaa 100 Skridt for at dreje Underbygningen et Skridt, saa havde han egentlig kun en Hundreddel af Møllens Vægt at dreje.

En Menneskealder senere oplevede jeg et mærkeligt Sammentræf, der drejede sig om den lille Stubmølle. Jeg sad ved Frokostbordet hos min Broder i København og skulde

derfra tage hjem med Toget. Vi talte om den stærke Storm, der var begyndt, derefter om mærkelige Navne fra vor Barndomsegn. Særligt dvælede vi ved „Ventepose", det nedsættende Navn, som vi fandt var uretfærdigt anvendt. Saa blev der spurgt om Togtiden, og vi saa paa vore Ure og konstaterede deres Overensstemmelse. Næste Dag læste vi i Bla-

Afb. 1. Acciseboden i Maribo, Nørregade (efter et Maleri i Stiftsmuseet i Maribo).

dene, at Stormen ved nøjagtig den samme Tid havde gjort Ende paa Møllen, løftet den op og ført den ud paa den nærliggende Bivej, hvor den fuldstændig knustes.

Noget der hyppig gentog sig, var Spadsereture til Købstaden[2]) med en stor Hankekurv. Paa en Seddel var der opskrevet, hvad vi skulde have hos Urtekræmmer og Bager o. a. Ved Acciseboden (se Afb. 1) maatte vi vise Betjenten vor Kurv, for at han kunde se, at den ikke indeholdt accisepligtige Ting. — Jeg husker, at Bagerens Pige engang fik Skænd, da hendes Madmoder kom og saa, hvad hun havde lagt i min Kurv. „Men Pige dog; du har jo givet ham af det Brød, som Folk i Byen skal have".

En anden Gang, da jeg skulde købe nogle Pund Ost, sagde Konen i Butikken: „Tør du ogsaa købe den Ost, min Dreng, den er meget dyr, 8 Skilling (16 Øre) Pundet?" „Jeg

skal jo have Ost, og jeg har Penge med", sagde jeg med en vis Selvfølelse.

Som et Eksempel paa Forskellen mellem den Tids og Nutidens Priser skal jeg endnu nævne, at Bedstefader fik en forbavsende høj Pris for en stor, fed, hvid Ko, der malkede daarligt, men blev anset for udmærket til Slagtning. Prisen var 18 Rd. (36 Kroner). En Nabogaardmand var bekendt for sin udmærkede Hesterace, dejlige blankbrune, stærke Kæmper, der flere Gange hentede Præmier. Man sagde, næsten med Gysen og Ærefrygt, at der forgæves var budt ham 80 Rd. (160 Kr.) for en af dem.

Jeg mindes ellers ikke andre Priser; men Vejenes Tilstand husker jeg. Den største Del af Aaret var Bivejen en opblødt Lerælte, der gik op over Støvlefødderne, saa jeg tit, naar jeg kom til Landevejen, gik ned i Grøften og skyllede Støvlerne for at være lidt ren om Fødderne, naar jeg kom til Byen.

Boliger og Hundehold.

Naar vi gik Ærinder hos Befolkningen, blev vi altid modtaget venligt. Det kunde være, vi skulde købe Smør, forhøre os om Pløjning hos dem, der havde paataget sig det Arbejde, eller i Høstens Tid høre om en Høstvogn med en Hjælper for nogle Eftermiddagstimer. Ogsaa kunde det hænde, at vi skulde bringe Besked til Vaskerkonen eller andet. Der var gerne rent og pænt, hvor vi kom; men Luften fandt vi flere Steder noget indelukket. Der var Lejligheder, hvor Vinduerne ikke kunde lukkes op. Naar der fejedes, blev Dørene aabnede; det var al den Adgang, der var til frisk Luft. Gulvene i Dagligstuen syntes jeg ikke om. Man kunde ikke se, om man havde et Brædegulv eller et Lergulv under Fødderne; man kunde kun høre det. Det lignede ikke de hvidskurede Gulve, vi saa i Gaardmændenes Storstuer, eller vore Gulve hjemme. For Resten maa jeg med en vis Forundring og Beskæmmelse tilstaa, at Skolestuens Gulv ikke saa stort bedre ud end Lergulvene, og at der kun blev fejet hver Lørdag. Udluftning blev der sørget godt for. Andre Steder gik det

paa samme Maade. I en Købstad, hvor jeg kendte noget til Forholdene, var man i Slutningen af Halvfjerdserne ikke naaet videre, end at der i Skolestuerne fejedes Onsdag og Lørdag, indtil der paa Skolekommissionens Initiativ blev indført Rengøring af Lokalerne hver Aften.

En Omstændighed gjorde, at jeg ikke altid var glad ved at gaa til Gaardene. Det var deres Hundehold. Naar jeg aabnede den lille Laage i Porten, kunde det hændes, at der kom een eller to glubende hylende Hunde farende imod mig, eller en Lænkehund fo'r brølende ud af et Hul i Portaabningens Væg, og hvis der stod en Vogn i „Agerummet", var det tit, jeg lige netop kunde presse mig frem langs Hjulene, for at den ikke skulde naa mig. Da jeg blev mere erfaren, gjorde jeg Støj med Laagen, før jeg aabnede den, saa de løse Hunde kom farende, og mens vi saa var hver paa sin Side af Porten, søgte jeg ved venlig Tiltale at snakke mig til Rette med dem.

Jeg undrer mig endnu den Dag i Dag over, at Bedstefader vilde holde Lænkehund (og endda i vor tidligste Barndom), en sand Menneskeæder. En Husven af os havde set Hunden blive mishandlet paa en Nabogaard under kluntede Forsøg paa at afrette den, og han optraadte som Ansøger paa „Flink"s Vegne til Pladsen som Lænkehund ved Skolen. Flink var en kraftig og smuk sort og hvidbroget Hund af Middelstørrelse. Vi Børn saa paa den med Rædsel og Gru, og Moder bad oftere sin Plejefader om at give Hunden Afsked. Men han havde fattet Godhed for Dyret, der var meget aarvaagen og vagtsom. Han og Tjenestepigen var de eneste, der kunde komme til Flink; men naar Hunden sprang op ad ham, og han klappede den, saa den ham tit i Ansigtet med onde Øjne og knurrede og viste Tænder. Skolebørnene havde ogsaa Respekt for Flink; men desto værre drillede de den i Smug, stak og slog med Stokke ind imellem Trem-merne af Stakittet, hvoraf et Hjørne hørte med til Flinks Omraade.

Flink maa have været et usædvanlig intelligent Dyr. Jeg var saa uforsigtig, engang jeg hjalp til med at feje Gaards-

pladsen, at komme den for nær. Til min Skræk saa jeg den ligge lige for mine Fødder; men jeg saa ogsaa, at den betragtede mig roligt og med et haanligt overlegent Blik. Naar vi havde den Gerning for, taalte Hunden, at vi kom den nær; men ellers, især naar det gjaldt dens Mad eller Drikke, var al Adgang forbudt uvedkommende. I Pigens Fraværelse maatte Moder med en Krykkestok trække Hundens Trug til sig, rense og skylle det og skubbe det tilbage, naar det var fyldt.

Var Bedstefader ude paa Marken eller oppe i Byen, kunde han høre paa Hundens Gøen, om det var en kørende eller ridende, der kom ind i Gaarden, eller om det var en velklædt Person eller en Tigger, der aflagde Besøg. En Husmand, der boede mindst en halv Fjerdingvej borte, kunde saaledes fortælle: „I Gaar var der en Timestid en Hest bunden ved Stakittet" . . o. s. v.

Kort før sin Død skaffede Flink mig en Oprejsning og en Glæde, der ikke var helt uskyldig. En Søn af en af vore Naboer tyranniserede mig ikke saa lidt med Puf og Slag, og hvis jeg tudede, blev det kun værre, og under stadige Spørgsmaal: „Har jeg gjort dig noget? Har jeg gjort dig noget?" stødte han mig for Brystet, saa jeg maatte vige tilbage og ende med at falde paa Ryggen.

Et Par Dage, før Straffen ramte ham, havde han faaet fat paa en udvokset Skadeunge, og da han kom med den i Haanden, bad jeg, om jeg maatte se den. Han stak den saa lige hen i Ansigtet paa mig og sagde: „Saa glo da, din Hvalp!" Fuglen blev forskrækket og huggede med Næbbet. Heldigvis ramte den kun Overlæben, der blødte stærkt, og i lang Tid efter var prydet med et hvidt Ar.

Min Plageaand kom saa nogle Dage efter og viste en Bue og en Pil af Rør med en Begklump paa Enden. Han skød saa til Maals efter Udhusvæggen, og Pilen fløj hen i Nærheden af Flink. Tankeløs gik Drengen hen for at tage sin Pil op; men Flink var paa sin Post, sprang op paa Ryggen af ham og kastede ham til Jorden, rev hans Trøje i Stykker, saa den hvide Vat hang ud, og vilde yderligere

tage den forvovne under Behandling, da Stenbroens Hældning hjalp Drengen til at rulle sig bort fra den rasende Hund. Saa rejste han sig hylende og tudende som en Ridder af den bedrøvelige Skikkelse, og rystende og slingrende listede han sig hjem. Jeg burde have følt Medlidenhed med ham; men det gjorde jeg desværre ikke. Siden den Tid forekom det mig, at han voksede nedad. Han var heller ikke nær saa overlegen og tyrannisk som før den Tid.

Men Flinks Dom var nær for Haanden. En Dag rev den sin Lænke itu og fo'r af Sted, mens et Stykke af Lænken fulgte med og raslede hen ad Vejen. Pigen, der havde set det, skyndte sig forfærdet efter den og saa den feje 2—3 Nabohunde rundt i Støvet og skambide dem for derpaa at forfølge et Barn. Hun fik fat i Lænken, og Flink fandt sig i at blive trukken tilbage til Hundehuset og lænket, mens der blev slaaet et Bræt for Indgangen. Nu skulde Naboen skyde den; men han ramte ikke og Hunden rev sig atter løs, løb ind i Loen og sprang op paa en Halvvæg for at slaa ned mellem Faarene og Lammene. Trods Hundens truende Snærren greb den tapre Pige den og førte den atter hen og lænkede den. Dette sidste Optrin saa vi Børn paa Afstand fra Køkkenvinduet og forstod det ikke helt, da vi ikke havde set eller hørt noget af det foregaaende, og det hele skete saa hurtig. Men Hunden forstod det aabenbart. Den lagde sig ned med Hovedet vendt mod vor Nabo, der kom med Geværet, saa resigneret paa ham, bøjede saa Hovedet ned mellem Forpoterne og vendte Panden mod Bøssepiben og sank langsomt sammen, da det dræbende Skud lød.

Pigen stod bag ved os og græd højt: „Aa, Flink! Nu tilgiver jeg dig al den Angest, du har voldt mig". Vi Brødre var ogsaa helt rørte over Flinks smukke Død. Det var for os, som vi saa en angerfuld Forbryder, der fandt sin Straf retfærdig og hengav sig i sin Skæbne.

Hjemmets Interesser.

Nu nogle faa Ord om den mere æstetiske Side af Hjemmelivet:

Min Moders Plejefader havde i sin tidligste Ungdom levet nær ved København og i København. Han og hans Hustru havde været hyppige besøgende i det kongelige Teater, indtil 1808, da de havde holdt Bryllup og var flyttet til Lolland, hvor han var Lærer i 49 Aar.

Af Blade havde de et lille Lokalblad, „Lollandsposten", og fra Præstegaarden Berlingske Tidende. Nogen Skønlitteratur (det var i Trediverne) fik de ogsaa til Laans derfra og fra andre dannede Familier i Omegnen. De fulgte godt med. Der blev for øvrigt ikke gjort meget for min Moders Uddannelse og Undervisning; den standsede 1820—21, da hun var 11—12 Aar, og jeg fatter derfor ikke, hvorfra hun havde hentet sin ikke ringe Kundskab i Historie og Geografi. Med Hensyn til Europas Fyrstehuse og deres indbyrdes Slægtskab var Moder omtrent et Leksikon.

Da Moder som attenaarig besøgte København, satte hun sin Familie — navnlig sin Halvsøster — i Forbavselse ved sit Kendskab til Byen og til Teatret. Hun kendte Teatret fra Samtaler mellem Plejeforældrene og andre. Paa Søsterens Spørgsmaal, da de første Gang var sammen dér: „Hvad er det?" og „hvad tror du, det er?", svarede den unge Pige fra Landet: „Det er den kongelige Loge, og det er Hofdamernes Loge" o. s. v., „jeg havde kun tænkt, at det var efter en noget større Maalestok". Endnu mere steg Forundringen, da den unge Pige ikke trængte til nogen Hjælp for fuldt ud at forstaa Handlingen og Gangen i Operaen Don Juan.

Man læste i de Tider paa en helt anden Maade end nu. De Romaner og Komedier, som interesserede, læste man Gang paa Gang. Hvad Moder havde læst i sin Ungdom, det ejede hun, det kunde hun. I Skumringen, mens hun strikkede Strømper til os, fortalte hun ofte Brudstykker deraf, undertiden hele Romaner. Jeg husker saa tydeligt en Række Aftener, vi hørte A. H. J. Lafontaines „Familien von Halden". Det var vist mere end 20 Aar siden, at Bogen havde været i Huset; men jeg tror ikke, der har manglet ret mange Enkeltheder i Genfortællingen, og jeg er vis paa, at Afsnittene

fulgte i den rette Orden. „Nu maa vi forlade dem og se, hvorledes det gik til i Hjemmet", hed det. „Nej, nu faar I ikke mere i Aften; nu standser jeg ved det 14de Kapitel" o s. v.

Da vi blev ældre, udvidedes vor boglige Underholdning ikke saa lidt. „Just's (?) Naturhistorie og — om Søndagen — Aargang 1837 af „Børnevennen" var nu ikke vor eneste Læsning. Af Børnebøger, som vi fik til Laans, mindes jeg „Poul Choppard" og „Anna Ross". En ung opvakt og elskværdig Gaardmandskone laante os nogle smukt holdte og indbundne Aargange af „Penningmagasinet", der interesserede os meget, og som vi ikke lærte saa lidt af.

Der blev ogsaa læst højt. Det var i Reglen min Bestilling at oplæse Berlingskes Feuilleton. „En Nat ved Bullarsøen" og „Familien O. Donoghue" forekom mig helt uendelige. Af Holberg og Øhlenschläger læste vi adskilligt. Med stor Interesse hørte vi Øhlenschlägers sidste Tragedie: „Kjartan og Gudrun".

Aktuelle Spørgsmaal drøftedes baade i Hjemmet og ude. Nogle Gange ved Bøndergilder erindrer jeg, at der ved Bordet taltes om almindelig Værnepligt, Hoveriets Afløsning, fri Forfatning o. a. Moder deltog i Diskussionen, og man hørte med Opmærksomhed paa hendes Udtalelser, der faldt med Vægt og Varme; men der var før Krigen tilsyneladende ringe Modtagelighed og Interesse for disse Spørgsmaal. I snævrere Kredse hørte jeg Moder tale om Kvindesagen og blandt andet hævde, at der burde gælde de samme Regler for Bedømmelse af Mænds og Kvinders Sædelighed. Naar en falden Kvinde skulde udelukkes fra det gode Selskab, burde det samme ske med hendes Forfører. Stemmeret for Kvinder taltes der endnu ikke om.

Tiggere.

Det blev anset for en Ret og ikke som Tiggeri, naar Smaafolk, som ikke holdt Køer eller Faar, kom hos Gaardmænd, til Præstegaarden eller til Skolen med en Spand og bad om lidt Mælk, Skummetmælk, Tykmælk eller Øl —

heller ikke, naar de Foraar og Efteraar kom med en Pose og bad om en Tot Uld eller Laad.

Der var ogsaa mange, der syntes, at hvad der voksede i deres Haver, kunde de selv bruge, og de kunde forære bort deraf; men de fandt det upassende at drive Handel dermed. Det kom ogsaa Smaafolk til gode. Bedstefader havde f. Eks. to kæmpestore Kirsebærtræer, der bar i Skæppevis, om ikke i Tøndevis, og i Køkkenhaven havde han en Masse rigtbærende Ribsbuske. Venner og Bekendte behøvede kun at sende en Pige' eller Karl med en Kurv eller to for at hente, hvad de ønskede. Ja undertiden gik det endog saa vidt, at vedkommende blot sendte deres Ordrer, og saa maate vi Børn og Tjenestepigen plukke Frugten og bringe den. Det hjalp ikke, at Moder fortalte, at man i Præstegaarden sendte Frugt til Købstaden for at sælge den paa Torvet. Men saa engang i Eftersommeren, da Bedstefader følte sig svag, og det var knapt med Penge, fik Moder Lov til at sende Pigen og Daglejeren til Byen med nogle Kurve fulde af Ribs og med andre Havesager, og da de saa kom tilbage med et smukt Stykke Suppekød og andre styrkende Ting og dertil nogle rede Penge, gik det op for Bedstefader, at der stak Værdi i Havesagerne, og at det nok kunde gaa an at benytte sig deraf. Af Tiggere, der kom en Gang imellem, mindes jeg en lille gammel Kvinde, der med et fjollet Grin kom vaklende ind ad Køkkendøren; hun var kendt under Navnet „Ma Skips" (ɔ: Maren Skippers). Meget ivrigt bad hun om en Snaps, og da Pigen kom med den, trippede hun nogle Dansetrin og sang med rusten Stemme nogle Linier til Brændevinens Pris og endte med et henrykt Udbrud, der gik fra de højeste Toner ned til de dybeste: „Dide lide lidela". Straks forekom hun mig meget morsom; men jeg husker, at jeg snart væmmedes ved hende og tænkte: „Dersom nu min Moder var saadan en"!

Nogle Aar før min Skolegang begyndte, kom en Middag to Drenge fra øverste Klasse og gjorde Undskyldning, fordi de kom for sent. De forklarede, at de havde reddet „Galopskræderen" fra at drukne og havde fulgt ham hjem. Meget

drastisk forklarede de for Hjælpelæreren, at de havde set den berusede Mand siddende i en Grøft fuld af Vand og Mudder nær ved den sidste Gaard i Byen. Hans Hoved ragede op af Vandet; men hver Gang, han vilde prøve paa at rejse sig, gik han bagover, fik Hovedet under Vandet, der saa boblede op med en pludrende Lyd. Ved forenede Kræfter fik de to Drenge ham slæbt op og stillet paa Benene, og den ene Dreng efterlignede helt overbevisende hans Rysten og Prusten og Spytten, hans lettende Suk og hans faste Tag i Drengenes Skuldre for at rejse sig og holde sig oppe. Det var aabenbart, at Drengene havde frelst Galopskræderens Liv.

Senere saa jeg ham tit, og ved hans Død en Snes Aar efter saa jeg hans Papirer og lærte hans fulde Navn at kende og fik nogenlunde Rede paa, hvorledes hans Liv havde formet sig. Hans Navn var Jochim Heinrich Grimm; han var født i Holsten og var vistnok i Trediverne, da han kom hertil. Hvorfor han udvandrede, vidste ingen. Han var klædt som en Greve, lejede sig ind i et Par Indsidderstuer, hvor han mødte med Sengklæder af bedste Slags, fine Dundyner med Silkebetræk, solide Underdyner og Madratser. Et smukt beskedent Møblement føjedes hertil. Alt syntes at forme sig godt for ham. Han fik sig en Kundekreds, som han betjente til Tilfredshed. Han lærte hurtigt Sproget helt korrekt, kun var der altid i hans Tale og for øvrigt ogsaa i hans Væsen noget, der bragte en til at tænke paa en affekteret gammel Dame. Saaledes gik det en Række af Aar; hans Syn tabte sig noget, og Kunderne paastod, at han tog for lange Sting og syede for hurtigt. Det gav maaske Anledning til Øgenavnet Galopskræderen. Nu begyndte han at drikke, pantsatte og solgte sine Ting. Engang i halvberuset Tilstand hørtes han at mumle: „Ja, de gode Sengklæder fik jeg ingenting for, jo, jeg fik et Par Potter Brændevin". Saa blev han en Tigger og kom til sidst paa Fattigvæsenet. I Grunden var han godt lidt, var godmodig og tjenstvillig og altid venlig mod Børn.

En meget usympatetisk Person hjemsøgte af og til Distriktet. Det var en Provstesøn; han saa skummel ud, men

var for øvrigt en smuk Mand, noget over Middelhøjde med sort Haar og Skæg. Han krævede som en Ret Penge, aflagte Klæder m. m. Engang, da han kom til Bedstefader, var han meget opbragt over, at han havde været arresteret som Løsgænger. Han foreviste en Pistol, der var ladet, og udstødte Trusler mod Sognefogder og andre Øvrighedspersoner. Bedstefader sagde straks: „Bilder De Dem ind, at De kan skræmme mig med Deres Pistol", og viste ham med det samme Døren.

Nogen Tid efter saa man en Prøve paa hans Mod og hans gode Samvittighed. Det var en Sommerdag ved Middagstid, og han havde lagt sig til at sove i Vejgrøften nær ved Byen vel en 500 Skridt fra Skolen. Sognefogden og en Nabogaardmand skulde op til Byen og forkynde en Stævning, og den ene af dem havde en Hund med. De standsede ved Skolen for at tale med Hjælpelæreren, medens Lænkehunden og den fremmede Hund udvekslede Artigheder hver paa sin Side af Stakittet, der skilte Gaarden fra Vejen. Denne Bjæffen vækkede den sovende, og takket være mine gode Øjne havde jeg nu et Syn, der forekommer mig som det mest komiske, jeg har været Vidne til. Vi saa ham fare op, gnide Øjnene med den mest forbavsede Mine, tage sin Voksdugspakke paa Ryggen og sin tykke Knortekæp i Haanden, derpaa svinge sig over Gærdet og med krum Ryg fremstrakt Hals og utrolig lange Skridt, i et Tempo mellem Gang og Løb ile tværs over Bondemarken, mens han af og til drejede Hovedet for at se, om han blev forfulgt. Jeg syntes, han lignede en flygtende Hare. Vi lo alle fire, og de to Mænd vred sig og holdt sig paa Maven under ustandselig Latter.

Meget sjældent saa vi en vandrende Haandværkssvend. I Reglen var det unge beskedne Mennesker. Undertiden bad de kun om Mad og vilde ikke have Penge. De, der bad om Penge, fik som oftest 1 Mark.

To, tre Gange har jeg set en velklædt Bondemand komme ind og højtideligt udfolde og overrække et Dokument med store Segl. Det var en brandlidt med et Brandbrev, det vil sige en Anbefaling fra Øvrigheden med Tilladelse til at ind-

samle Brandhjælp i Jurisdiktionen. Assurance var nemlig dengang noget ganske ukendt paa Landet. Bedstefader gav en af dem en Firemark, en anden, tror jeg, fik endog 1 Daler, 2 Kr. Jeg forbavses endnu, naar jeg tænker paa, hvor store disse Udgifter var i Forhold til det lille Lærerembede.

En Lirekasse var en stor Sjældenhed, der voldte os Børn megen Glæde. Det var i Reglen unge Italienere, der gik om med dem. Stor Fryd vakte en Lirekasse, hvor Overdelen gemte et helt Dukketeater. Fire Mand stod med Messinginstrumenter i Haanden, men satte dem for Munden, saa snart Lirekassen blev drejet. En Negerdreng ved Siden af dem begyndte at slaa Hænderne sammen i Takt med Musikken, og man saa paa Bevægelsen af hans røde Tunge og Læber, at han sang Melodien med. Midt paa Gulvet dansede 6 Par, hvert Par ført rundt i en lille Kreds, medens en stor Kreds omfattede dem alle og førte dem fremad, til Musikken standsede. Spejlglas i Væggene mangfoldiggjorde Skuet, som vi Børn fandt helt betagende og vidunderligt. Nu vilde vi ganske vist se paa Dukkedansen med andre Øjne.

Hannoveranske Musikkorpser paa 10 til 15 Mand viste sig kun paa Herregaarde, i Præstegaarde og i Købstæderne. Vi Drenge hørte engang en saadan Koncert, da vi var i Besøg i Præstegaarden. Der rasede den Dag en hel Storm, og vi fik travlt med at opsamle Kasketter og holde dem i Haanden, til Musikken hørte op. Vi syntes, de spillede dejligt, og det glædede os, at Præstefruen sagde, det var smuk Musik; hun var meget musikalsk, spillede og sang selv som en Kunstnerinde.

I min tidligste Barndom havde vi op mod Julen Besøg af „de hellige tre Konger". De staar for mig i fuld Eventyrglans.

Det var tre Drenge fra Maribo, der havde overtaget den Bestilling; de var i en Alder af 13—14 Aar. De to af dem stillede i en Slags Fantasiuniform med trekantede Hatte, Epauletter og Sabel ved Siden; den tredje var sværtet som Neger og havde en hvid Skjorte over sit Tøj og en lille sort Kalot paa Hovedet. De stillede sig straks op og hilste,

og den finest udstafferede gik foran, og de andre fulgte, saa at de dannede en Kreds, hvor Negeren gik bagest. Idet de saaledes gik rundt og rundt, fremsagde de højt og lydeligt en lang Ramse — de sang ikke — mest i Forening, men flere Gange hver for sig. Jeg husker kun nogle faa Ord: „fordi et lille Ba-ren var født dem til Trøst", og flere Gange hørte jeg Navnet Betlehem. Pludselig trak Anføreren sin Sabel og slog Negeren paa Ryggen. Det skraldede, som om Slaget havde ramt en Blikbakke, og Negeren sagde helt ynkeligt: „Ak ke'r Mand, ak ke'r Mand, sla ikke saa hardt"! Den alt andet end højtidelige Slutning mindes jeg tydeligst: „Der hopper en Høne, der springer en Kat. God rolig Nat"!

De indkasserede saa deres Honorar, der bestod af Penge eller nogle Stykker „Hvedekage".

Da de rigtige „Konger" blev konfirmerede, hørte dette op, og der kom i deres Sted smaa Hold paa to eller tre Drenge, som i deres Dagligklæder forsøgte med falske, skurrende Stemmer at synge nogle Vers af: „Dejlig er den Himmel blaa" eller en anden Julesalme.

Sidste Gang, jeg saa de rigtige „hellige tre Konger", var i Julen 1842.

Originaler.

I en streng Vinter med Sneføre (vistnok 1843) bankede det en Dag haardt paa Stuedøren, og ind traadte en yngre Mand af usædvanligt Udseende. Han var lidt over Middelhøjde; hans Hudfarve var som Bronze; Haar og Øjenbryn var kulsort; hans Øjne var sorte og funklende. Han var glatraget; hans Dragt var af et sort svært Stof og bestod af Jakke, Vest og Benklæder; paa hans Fødder var tyksaalede Ankelsko. En lille sort Hue holdt han i venstre Haand, og i højre Haand et Brev. Han hilste Goddag, rakte Brevet frem og sagde hurtigt, idet han bukkede dybt: „Fra den unge Præst til hans Fætter, Læreren".

Bedstefader blev helt forbavset ved at se, at Frakken ikke var knappet, og at den aabne Vest og en Strimmel af den hvide Skjorte ikke skjulte hans brune, haarede Bryst. „Men gaar De saadan i denne Kulde?" sagde han, idet han pegede paa Man-

dens Bryst. „Jeg holder paa min Sundhed", var Svaret. Foran Kakkelovnen stod et Bord med lave Ben og Pladen i Højde med Stolesæderne. Han kastede sig ned paa det, og da han saa Ildtang og Ildskuffe hænge paa Væggen ved Siden af Kakkelovnspladen, tog han dem ned og lagde dem paa Gulvet, idet han med haard Kommandostemme sagde: „De maa ikke hænge der; de taber".

Læreren fik hurtigt skrevet Svar paa Brevet; Buddet lod sig bespise uden Bemærkninger og begav sig saa af Sted i en Fart med et hastigt Buk og et kort Farvel.

Hjælpelæreren fortalte saa, at Mandens Navn var Florander. Han kaldtes Nykøbings Løber Nr. 1. (Hvem der var Nr. 2, ved jeg ikke). De 4 Mil fra Nykøbing til vor Skole var Smaating for ham; de 8 Mil til Nakskov generede ham ikke. Han var det paalideligste Bud, man kunde tænke sig, men havde nogle underlige Meninger og Sædvaner. Naar han gik paa Gaden, lukkede han alle de aabne Vinduer, han kunde naa i Stueetagen. Han maa for øvrigt have været et meget nyttigt Menneske i de Tider, da man hverken kendte Jernbaner eller Telegrafer eller Telefoner og kun fik Post 2 Gange om Ugen.

En anden Original, som vi gjorde Bekendtskab med, var Rasmus Visemand. Han var ogsaa fra Falster. Han digtede Viser, lod dem trykke og gik saa omkring paa Falster og Lolland, hvor han sang dem og forhandlede dem. Før jeg gjorde hans personlige Bekendtskab, havde „Per vor Ven", vor Nabos Plejesøn, forelæst mig nogle af hans Digterværker. En af Viserne vandt særligt Bifald hos os. Jeg var nylig kommet saa vidt, at jeg kunde læse flydende, og jeg fandt det yderst betagende, at saadanne Kraftord og Plumpheder kunde sættes paa Tryk. Visen var møntet paa en Sognefoged, som Visemanden var bleven Uvenner med, og var skrevet til Melodien: „Vor gamle Karo holdt en Støj", og de to første Vers lød saaledes:

Den store tykke Brølenbom,
jeg kom til ham paa Gaden.
Han gik jo der og saa sig om,

ja rundt omkring i Staden,
og hvert et Sted, han kommer ind,
der skænkes ham med Punch og Vin.
Han puster, han blæser: Dui du . . .

Og naar han gaar paa Skifteret,
saa gaber jo hans Lomme,
og den, som da vil have Ret,
han maa jo Armen krumme;
han hjælper dem, hvordan det gaar,
saa Arvinger slet intet faar.
Han puster, han blæser: Dui du . . .

I Krigsaaret 1848 saa jeg ham og „hørte ham synge og tale". Han saa ud som en velklædt gammel Bondemand, vel op mod de halvfjerds, og der var noget frimodigt og selvbevidst over hans Person og Væsen. Da han havde præsenteret sig, og Bedstefader ytrede noget om, at det vidnede om gode Kræfter, at en Mand i hans Alder kunde foretage saa lange Fodture, forstod han snildt at dreje Ordene om til en Kompliment for hans „Tænkegaver", som han udtrykte sig. Da han havde forelæst og sunget nogle Viser og faaet afsat adskillige, bad han Hjælpelæreren om at afskrive efter hans Diktat en Krigsvise, som han havde digtet paa sin Vandring i de sidste Dage og ønskede indleveret til Trykning. Jeg husker det første Vers; men det tjener udmærket som Prøve paa Arten og viser hans naive Opfattelse af Krigen og dens Aarsager.

Her er Verset:

I Aaret atten Hundred'
og ottefyrre til,
da kom de stolte Prøjser
og gjorde Oprørs Spil;
de raned' Jyllands Land
:|: og arresterede Grever :|:
og raned' Folkets Hverv.

Siden læste han et Brev fra hans Søn, og jeg lagde særligt Mærke til en Sætning om, at Kristian og han havde det godt, hvad Helbred angik, hvorpaa den gamle med høj

Patos fortsatte: „Men Friheden, ak Frihedens Tab hviler tungt paa vore Bryster".

Hans Søn og den fornævnte Kristian var nemlig flere Aar tilbage dømt til livsvarigt Strafarbejde, og man sagde, at de, der kendte de unge Mennesker, følte megen Medlidenhed med deres sørgelige Lod og var nær ved at regne dem for Martyrer.

Visemanden havde i Form af en Vise — og maaske ogsaa paa anden Maade — indgivet en Ansøgning til Kristian den Ottende om Benaadning for Sønnen og dennes medskyldige, men hidtil forgæves. Jeg hørte Visen, men husker kun nogle Linier af den:

En Søn jeg har opdraget,
han brugte ej Forstand;
jeg holdt ham vel i Skole,
han lærte Herrens Ord,
og blev vel konfirmeret
og kom til Herrens Bord.

Jens Skærris var indkommen

han svor og banded' paa,
der skulde blive Mord.

Og af det sidste Vers:

Jeg beder Kongens Dronning
med samme ydmyg' Bøn . . .

Jens Skærris, som nævnes i et af Versene, skal have været en Svøbe for en vid Kreds. Han stjal og røvede, truede med Mord og Brand, naar Folk ikke godvilligt vilde tiende til ham. Ingen turde anmelde hans Tyverier og brutale Handlinger. Forbitrelsen var lige saa stor som Frygten; men de holdt hinanden Stangen. Saa en Fastelavns Mandag, da Byens unge Karle var paavirket af et muntert Drikkelag, kom han ind et Sted, yppede Klammeri og raabte op, saa nogle af Karlene hørte det, og truede med Mord og Brand. Forbitrede greb de fat i ham og slæbte af Sted med ham

ud paa det isbelagte Gadekær, eller han rev sig løs og flygtede over Gadekærret; men Isen brast under ham, og Karlene hindrede ham med Stænger i at komme op, og da de var noget afsvalede og trak ham i Land, var han død. Ingen savnede ham; Folk trak Vejret lettere; — men Gerningsmændene fik deres Straf.

Mange Aar efter hørte jeg Rasmus Visemands Navn. Ved en Folkefest i Krigsaarene, fortalte en bekendt Politiker, havde han henvendt sig til nogle Medlemmer af Festkomitéen om Tilladelse til at sælge og synge sine Viser. For Spøg gjorde Politikeren sig kostbar og gik til sidst ind paa at give Tilladelsen, dersom Visemanden kunde sætte sit Andragende paa Vers, medens Politikeren barberede sig. Han mødte ogsaa i rette Tid og fremsagde et Vers om Manden, der stod og ragede sig, medens han gik og plagede sig o. s. v.

Fra Falster havde vi saaledes Besøg af to Originaler. Af andre Originaler, bosatte indenfor Sognekredsen, og til dem kan henregnes den under „Tiggere" omtalte Jochim Heinrich Grimm, Galopskræderen, var alle importerede andenstedsfra.

Noter.

[1]) Nielstrup.

[2]) Købstaden ɔ: Maribo.

Et Par Minder om Leonora Christina Ulfeldt.

Ved *Hans Rasmussen.*[1])

I. Leonora Christinas Alterklæde.

Den 19. Maj 1685 blev *Leonora Christina* løsladt af sit langvarige Fængsel og fik anvist Bolig paa Maribo Kloster. Aarsdagen derefter skænkede hun en Alterdug og et Alterklæde til Klosterkirken. Paa disse havde hun med egne Hænder syet følgende Indskrift:

„Det store Verdens Alt sit Skabte Grændser satte,
Gaf Viden visse Tiid, hvo kand hans Almagt fatte?
Hand mengled tungt och lett ved Fingers mægtig Kraft,
Betænkte Heeden med en lædske Drickes Saft,
Den liden Verdens Maal och efter samme Maade
Beskikte ligesaa, hand vil for Lycken raade,
Vil saare, læge, slaa, vil lindre, naar hand vil,
Vil binde, løse op, naar hand det siger til.
Du Gud med Haand mig drogst af Moders Liv til Livet,
Mig førte underlig, U-Lycken ofte kived
Med Velstands Overflod, beholdt och Seyers-Tegn,
Snart hjemme tomled mig, og snart i fremmed Egn.
Din Haand mig ogsaa bandt til Ægte-Folkes Skjæbne,
At bære ont og gott, dertil Du gavst mig Evne,

[1]) Kammerraad *C. W. Ross,* som i 50 Aar var Kordegn ved Maribo Klosterkirke, satte sig med Forkærlighed ind i Byens og Klosterets Historie, og han har efterladt sig et meget interessant Manuskript i denne Retning. Det opbevares paa Stiftsmuseet i Maribo. Hvad der her meddeles, skyldes væsentligst dette Manuskript. H. R.

Ey noget synes tungt for egte Kierlighed,
Trofasthed er den Dyd, man ey tør blues ved.
I Modgangs Hvirvel-Vind var Gud mit faste Anker,
Jeg blev i Tro, i Haab og stedse i de Tanker,
Gud elsked mig, sit Barn han tidt lod smage Riis,
Och i det Skrøbelig vil lade see sin Priis.
I Løfter er min Gud trofast och ikke sviger;
Hans Ord de lyver ey; thi de saaledes siger:
Kald paa mig i din Nød, og jeg vil redde dig.
Det haver Gud i mig fuldbyrdet kraftelig.
Som det var, Gud, din Haand mig ned i Fængsel førte,
Saa var det och din Haand, som Kongens Hierte rørte
At høre paa min Bøn och efter Naades Lyd
Oplade Fængsels Dør sit store Navn til Pryd.
Men Gud, hvad skal jeg nu, hvad skal jeg nu frembære.
Til et Takoffers Tegn och til din Pris och Ære?
Det er ey Bukke-Blod och Fædme til sød Luct,
Som dig er til Behag, og ey af første Fruct;
Men Hiertet fuldt af Tak med Munden at bekiende,
Did vil du naadelig dit Guddoms Øre vende,
Dit Altars Smykke-Klud er jo dig ey imod,
Det Vidne bære skal, at du mod mig var god,
Til Efterkommers Trøst, at ingen skal fortvivle
I Modgangs brusend' Hav, men i dig eene hvile,
Och kaste Omhu hen, i Troen holde fast,
Saa vil du visselig selv bære tungest Last.
Jeg bøyer Hiertets Knæ og gamle svage Lemmer
For Herrens Aasiun ned och aldrig da forglemmer,
At Gud mig rakte Haand i Fængsels haarde Nød
Och holdte Sindet karsk imod utallig Stød.
Lad dette Offer dig, o store Gud! behage,
och af forfængeligt aldeeles intet smage.
Jeg prise skal dit Navn saa længe med Forstand,
Som Munden Hiertets Tak ved Lyd udføre kand.

Maribo Kloster den 19de Maji Anno 1686.

Leonora Christina,
Grevinde.

Kong Christian den 5., min allernaadigste Arve-Konge, saae udi Naade til mit lange og uskyldige 23 Aars Fængsel, gav mig ikke aleene en naadig Frihed 1685 den 19. Maji, men giorde mig och vel imod i mange Maader. Gud giøre vel imod Hans kongelige Majestæt och det ganske kongelige Arve-Huus igjen.

Dette har jeg fuldfærdiget uden Glas i min Alders næsten 65 Aar. Gud alleene være Æren."

Denne Alterprydelse anføres første Gang i Kirkens Regnskabsbog 1688 og bestod da af to Stykker, et Alterklæde og en Alterdug. Alterklædet anføres at være af Gylden-Tobin; senere kaldes det et Gyldenstykke. Alterdugen beskrives at være af fint Lærred med fine Kniplinger. 1728 og 1734 findes de to Stykker anført som gamle og findes derefter ikke mere i Fortegnelsen. De er naturligvis simpelt hen kasserede som ubrugelige. Hvor Resterne er bleven af, vides ikke; men der er ikke noget, som tyder paa, at de er solgt til Indtægt for Kirken, saaledes som man i 1845 bar sig ad med en kostbar Guldmors Korkaabe fra den katolske Tid.

II. Leonora Christinas Begravelsessted.

Paa den nordre Side af Kirken, tæt ved Opgangen til Koret, findes en Hvælving, hvorover fordum den hellige Birgittes Alter var anbragt. Under denne Hvælving havde *Leonora Christina* i levende Live ladet indrette Begravelsessted for sig og tre af sine Sønner, som først havde været jordfæstede i den Ulfeldtske Begravelse paa Fyn, men nu blev ført til Maribo og nedsat i denne Gravhvælving.

Hvælvingen bestod af et opmuret Rum, 6 Alen langt og 6 Alen bredt; Loftet var af tykke Egeplanker. Paa det laa en simpel Ligsten med følgende Indskrift:

„Herre,
hafde dit Ord icke wærret
min Trøst,
da hafde jeg forgaaet
i min Elendighed.

Dette Begrafvelsis Sted
tilhører hendes højbaarne
Naade Grefvinde
Leonora Christina
hvorhelst trende af hendes
Sønner ærre nedersatte
och sielf hviler hun her
siden den 6. Aprilis Ao 1698
da hun hafde levet
i 76 Aar 8 Maaneder og 8 Dage."

Da Plankeloftet i Tidens Løb var raadnet og Stenen revnet, blev Graven istandsat 1827. Ved denne Lejlighed fandt man de tre Børnekister; men de var halvvejs forraadnede, fordi der var Vand paa Gulvet. Man lavede da en ny Kiste, hvori Levningerne saavel af Børnenes Lig som af Kisterne blev nedlagt, medens der blev lavet en muret Forhøjning i Gravkælderen, for at Kisten kunde staa mere tørt paa samme Forhøjning

Da Kirken i 1864 blev restaureret, blev Ligstenen tagen op og indmuret i en Niche paa Kirkens Nordside over Graven. Men da Stenen var i flere Stykker, skete det Uheld, at det øverste Stykke med Leonora Christinas Valgsprog kom nederst og saaledes sidder det den Dag i Dag. Ved samme Lejlighed blev Kisten med Børnenes Levninger nedmuret i Gulvet foran Ligstenen. Selve Gravrummet er nu til Dels opfyldt.

Hvad der i 1827 vakte stor Undren hos dem, som aabnede Gravhvælvingen, var, at der intet Spor fandtes af *Leonora Christinas* egen Kiste, og der kom da straks et Rygte ud om, at hun aldrig var bleven bisat i Maribo Kirke, men at hendes Lig hemmeligt var ført bort efter hendes Død; — nogle mente til Odense (hvor hendes Moder ligger), andre til Østerrig (hvor nogle af hendes Sønner boede). Imidlertid er Sandheden vistnok den, at hun er begraven i Maribo Kirke, men at Begravelsesstedet fra først af har været holdt hemmeligt. En gammel Mand, Politibetjent og Agent for Lollands Sparebank, *Jacob Jørgensen* i Maribo, fortalte i 1863

Kammerraad *Ross* følgende, der hidtil var blevet bevaret som en Hemmelighed i hans Familie: „Min Bedstefader *Peder Ibsen,* afskediget Rytter fra Tyskland, født i Belgien, tjente hos *Leonora Christina* som Kusk og Arbejdsmand. Han var med at staa Vagt ved hendes Kiste i 14 Nætter og Dage, fordi Byfoged *Wulffsen* vilde aabne den, da det var meddelt ham, at hendes Papirer var lagt ned i Kisten til hende. Sognepræsten, Mag. *Roth,* nægtede ham det dog, fordi Kirkens Fred var lyst over Liget. Mag. *Roth*, som daglig kom til hende paa hendes yderste, havde lovet hende at nedlægge hendes Brevsamling i hendes Kiste og at foretage hendes Begravelse i al Stilhed. Da Præsten nu fik Ordre til at lade Kisten aabne, lod han den en Nat af nogle betroede Folk, hvoriblandt *Peder Ibsen* var, sætte ned i en af de mange andre Begravelser under Kirken, hvorefter det Rygte blev udspredt at Familien havde bortført Kisten."

Fortælleren vilde ikke sige, i hvilken Gravhvælving hun stod — eller han vidste det maaske ikke. Efter at der i 1864 var blevet lagt nyt Gulv i Kirken, blev Professor *Høyen,* som stod for Kirkens Istandsættelse, gjort bekendt med dette Sagn. Da Gulvet imidlertid var lagt, opgav han Tanken om at efterspore hendes Kiste. Han slog sig til Ro med, at det var efter hendes eget Ønske, naar man nu lod hende hvile i Fred.

Træk fra den lollandske Grammatik.

Af *Balthasar Christensen.*

Følgende Lydtegn er benyttet:
[ã] nasaleret (gennem Næsen) a, [å] alm. aa, [å̃] samme nasaleret, [ə] aabent aa som i „godt", [ə̃] samme nasaleret, [w] lukket aa som i lollandsk „en Aa", [ũ] nasaleret u, [õ] aabent ø som i „Høne", [õ̃] samme nasaleret, [ø] lukket ø som i „Sø", ð samme nasaleret, [æ̃] nasaleret æ, [ĩ] nasaleret i, [ə] tonløst e som sidst i „høre, [ɹ] vokalisk (næppe hørligt) r, (· betyder Længde, ⁄ stigende Tone, ∧ stigende—faldende Tone).

Den lollandske Dialekt afviger, hvad Lydmassen angaar, betydeligt fra Rigsmaalet, og den er mere afslidt end nogen anden dansk Dialekt. Afslidningen gaar først ud over Bøjningsendelserne, og den lollandske Grammatik afviger derfor ogsaa en Del fra Rigsmaalet. En kort Gennemgang af de vigtigste Ordklasser vil vise os det.

a. Navneord.

1. *Køn.* Der er 3 Køn: Hankøn (Hak.), Hunkøn (Huk.) og Intetkøn (Ik.). Hankønsord kendes paa, at de bruger [i] som Kendeord og som Bestemthedsendelse. Det hedder altsaa [ĩ mõ̃·], [mɔ·ĩ] en Mand, Manden.

Hankønsord er alle Navneord, der betegner mandlige Væsener (Tyr, Væder o. s. v.), men tillige en Mængde andre (Aften, Bark, Bjælke, Brønd, Post, By o. m. fl.).

Hunkønsordene har Kendeordet og Bestemthedsendelsen [ən]. Det hedder [ən ko] [ko·ən] = en Ko, Koen. De betegner det naturlige Køn, men desuden er mange andre Navneord Huk.: Avne, Ble, Bøtte, Due, Eng, Pære, Skjorte o. m. fl.

Intetkønsord har Kendeord [ed] og Bestemthedsendelse [ə]: [ed sga·u] [sga·uə] = et Skab, Skabet.

Kønnet falder ikke sammen med Oldnordisk, hvorfra Dialekten er udviklet. Nogle (f. Eks. Eng, Hals, Harve, Spand, Tand) er Hak., men var i Oldn. Huk. eller Ik. Andre (f. Eks. Baad, Bakke, Hale, Bi, Tryne) er Huk., men var i Oldn. Hak. eller Ik., ligesom Intetkønsord som Baand, Hjem, Skrig o. fl. i Oldn. var Hak. eller Huk.

2. *Talbøjning.* Endelser og Omlyd er som i Rigsmaal, men med følgende Afvigelser: Navneord, der ender paa Tvelyd, faar ingen Endelse (Rigsmaal —e), men i Stedet en Forlængelse af Tvelydens første Del.

[/ hau] Hav — Flertal [∧ha·u] Have.

Nogle mister Tvelydens sidste Del, men faar til Gengæld andet Tonelag.

[/ væi] Vej — Flertal [∧væ·] Veje.

Ender Navneordet paa nasaleret Tvelyd, følges samme Regel: [brõĭ], Fl. [brõ·] = Brønd, Brønde. Er der en enkelt Nasal, er Ordene ens i begge Tal, naar Nasalen er lang — Eks. [sbɔ·] og [dɔ̃·s] = Spand og Dans. Er den kort, bliver den i Flertal lang og faar andet Tonelag. Eks. [/ bũ] Fl. [∧bũ·].

Det hedder Knæer, Træskoer og Hvepse.

3. *Bestemthedsendelsen* er [ĭ] i Hak., [ən] eller [n] i Huk., [ə] i Ik. og [nə] i Flertal. [kadĭ] = Katten, [mɔ̃·n·] = Maaneden, [lysə] = Lyset, [svæĭn·nə].

NB. En Mærkværdighed er det, at Egennavnene ofte faar Bestemthedsendelse.

Nymand: [nøimɔ̃·ĭ], Romme: [rɔmĭ], Paaske: [pw·sgĭ], Foged [fa·uĭ] o. s. v.

b. Tillægsord.

1. *Kønbøjning.* Ik. ender paa t, udtalt [d]. Bemærkelsesværdigt er det, at der efter Nasalerne kommer n i Ik. [tãũ] [tãũnd] = tung, tungt. [lã·] [lã·nd] = lang, langt.

Dette gælder dog ikke nasalerede Tvelyde, hvis sidste Led er [ĭ]. Eks. [tõĭ] [tõĭd] = tynd, tyndt.

Megen hedder altid [mæ·], egen [æ·] og i Huk. [æ·n].

2. *Talbøjning.* Endelsen —e er bortfaldet, undtagen foran Ophold, men der sker lignende Forandringer i Ordet som ved Navneord.

[ĭ tyg hõũ] — [tre tyg hõ·ũ] en tyk Hund — 3 tykke Hunde, men [hõ·ũnə æ tygə] — [/ gråu / trw·] hedder i Flertal [∧grå·u ∧trw·].

3. *Bestemthedbøjning* er som Talbøjning.

4. *Gradbøjning.* Nogle særlig afvigende Ord (lange Konsonanter) skal nævnes:

[go] — [bæiɹ] — [bæsd] god — bedre — bedst.
[/ blæi] — [∧blæ·ɹ·] — [∧blæ·sd] bleg — blegere — blegest.
[·höi] — [∧hö·ɹ·] — [∧hö·sd] høj — højere — højest.

c. Stedordene.

Som Bøjning, der afviger fra Rigsmaalet, kan nævnes, at Ejestedorden har 3 Køn:

Hunkøn: [mæn] [dæn] [sæn] min, din, sin.
Hankøn: [mĭ] [dĭ] [sĭ].
Intetkøn: [mid] [did] [sid] mit, dit, sit.

Nogle ubestemte Stedord:

„En" hedder Hak. [ĩ], Huk. [e·n].

Nogen — noget hedder [na·un] — [na·u].

Anden — andet hedder [ɔ̃·n] [ɔ̃·ĩ] [ɔ̃·nd].

Enhver — ethvert hedder [envæ·ɹ] [ĩvæ·ɹ] [edvæ·ɹd].

d. Udsagnsordene.

Udsagnsordene har sædvanlig følgende brugelige Former (Verbet at slibe):

1. Præsens Aktiv [sli·uɹ] sliber.
2. Præsens Passiv [sli·us] slibes.
3. Imperfektum Aktiv [sle·u] sleb.
4. Imperativ [sliu] slib.
5. Infinitiv Aktiv [sli·u] at slibe.
6. Infinitiv Passiv [sli·us] at slibes.
7. Præsens Particip. [sli·unə] slibende.
8. Perfektum Particip. [sle·u(n)] slebet.

De manglende Former bruges kun for enkelte Udsagnsord: Imperf. Passiv f. Eks. af at give [ga·us], Konjunktiv af leve [hwn le·u].

Til at vise Bøjningen i Hovedformerne (Infinitiv, Præsens og Imperfektum samt Perf. Particip.), skal nævnes 1 Eksempel for hver af de 6 Klasser stærke Udsagnsord og 1 for hver af de 3 Klasser svage.

1. at ride: [ri·] [ri·ɹ] [re·] [rid] el. [re·].
2. at ryge: [ry·] [ry·ɹ] [röi] [ryd] el. [rö·].
3. at spinde: [sbæ̃·] [sbæ̃·ɹ] [sb·and] [sbu·nd].
4. at skære: [sgæ·ɹ] [sgæ·ɹ] [sga·ɹ] [sgɔ·ɹn].
5. at tage: [tɔ·] [tɔ·ɹ] [tau] [tɔ·].
6. at gaa: [gw·] [gw·ɹ] [jig] [gw·ə].

1. at tabe: [ta·u] [ta·uɹ] [ta·ud] [ta·ud].
2. at sælge: [sæl·] [sælɹ] [sw·ld] [sw·ld].
3. at pløje: [plö·] [plöiɹ] [plöid] [plöid].

Man vil her lægge Mærke til, 1) at Navnemaaderne mangler e-Endelsen; til Erstatning har Ordet enten en lang Vokal eller Konsonant [å sæl·]. 2) at Datidsendelsen for svage Udsagnsord i de nævnte Tilfælde er d; i andre Tilfælde mangler den helt: [ælsg] = elskede. Der findes med andre Ord ingen svagt bøjede Udsagnsord paa Lollandsk, eftersom de i Datid kun har een Stavelse. 3) at Fortids Tillægsmaade ligeledes kun har een Stavelse, der ofte ligner Datidsformen.

Som Eksempler paa Udsagnsord, der bøjes noget afvigende, skal nævnes:

at lyve	[å lu·]	[lu·ɹ]	[lud·]	[lud·] el. [lö·],
at snyde	[sny·]	[sny·ɹ]	[snø·]	[snwd·],
at stjæle	[sdæ·l]	[sdæ·l]	[sda.l	[sdw·l(ə)],

at give	[ji cl. jy]	[ji·ɹ el. jy·ɹ]	[gɔ·]	[ji· el. jy·].
at være	[vɔ·ɹ]	[æ]	[va]	[vɔɹn].
at falde	[fal·]	[falɹ]	[fald]	[ful(ə)].
at gøre	[jö·ɹ]	[jö]	[jo·ɹ]	[jo·ɹd].
at smække	[smig·]	[smigɹ]	[smag]	[smug·].

Deponente Verber. Saadanne er f. Eks. [mæ̃·s] mindes, [nö·s] nøjes, [da·us] dages, [söns] synes. De bøjes slet ikke, idet denne Form bruges baade i Infinitiv, Præsens, Imperfektum og Perfektum Participium.

Halvdeponente Verber. Saadanne findes ikke i Rigsmaal, men ikke saa sjældent i Lollandsk:

at bide: [bis] [bis] [be·] [bid·].
at svede: [sve·s] [sve·s] [sve·d] [sve·d].
at kalde: [kils] [kils] [kil·] [kil·].
at rive: [riʊs] [rius] [re·u] [re·u].

Ligeledes [nys] nyser, [frys] fryser, [læs] læser o. fl.; disse er dog kun tilsyneladende halvdeponente, idet de blot mangler Præsens-Endelsen r.

Participiets Bøjning. Præsens Particip. er ubøjeligt. For Perfektum Particip. gælder Reglen: Utilbøjelighed til at lade sig bøje. Dog findes jævnlig Bøjning baade i Køn, Bestemthed og Tal, naar det staar adjektivisk vedføjet et Navneord. Eksempler:

1. [æn tvū·n sa] en tvungen Sag.
2. [ed tvū·nd fɔɹhw·l] et tvungent Forhold.
3. [æn re·un væsd] en pjaltet Vest,

men 4. [ĭ sdugə gris] en stukken Gris.

Eks. 1. og 2. er bøjet i Køn, 4. er derimod Intetkønsform, skønt Gris er Fælleskøn.

[dæĭ nøiba·də megmwska·] = den nybagte „Mikmuskag", [dæĭ mɔ·lə dæ·ɹ] = den malede Dør. I disse to Eksempler er Bestemthedsendelse, og Flertal hedder ligeledes.

Slutningsbemærkning.

En eller anden Lollik vil maaske finde Ord, han bøjer anderledes. Til Oplysning skal da tjene, at ovenstaaende er Dialekten, som den taltes ved c. 1890 i Radsted Sogn, Musse Herred.

Storehedinge, den 10. Oktober 1916.

Mindre Meddelelser.

Digt om Biskop Balle
af Lærer Jan Samuel Brandt, Degn i Vestenskov, begravet paa Vestenskov Kirkegaard. [1])

Ved Vestenskovs den gamle Præstegaard
I stjernoplyste kolde Nat jeg staar,
Jeg hører kun Søfuglens fjerne Sang
Og Faareflokkens — nu lydt hørte — Klang.

Men Hu! en Gysen gennemfarer mig,
Det synes i den gamle Kirke klinge.
En Stormvind fra Himlen styrter sig,
Mod Degneboligen den sig mon svinge.

O Gud! o Gud! Hvis Varsel viser Du,
Maaske Din ædle Tjener gik til Hvile,
Maaske hans Livs Lys udslukkes nu,
I Himlen Morgensolen ser ham smile.

Ja sikkert Biskop Balle gik til Gud,
Som fordum Abraham hel mæt af Dage,
Han Jesu Lære bredte herligt ud;
Nu gik han bort for Lønnen at modtage.

Saa foer da til Lyksalighedens Land,
Danmark, Din Pryd og nu forsvundne Hæder.
Forsvundne? Hos hver patriotisk Mand
Hans Navn til fjerne Tider stedse lever.

---

[1]) Noterne til dette Afsnit findes Side 141.

Fra Dig, hans Fødeby, bortsvandt
En Glans, Du ej erholder mere.
Af Mænd, som Hæders-Kranse vandt
Du sikkert ej frembringe flere.

Snart Mulmet dække hans nu trætte Ben,
Hans Sted paa Jorden findes ikke længer,
Men han sig haver rejst en Mindesten,
Som ud af Tidens Mørke højt fremtrænger.

Jan Samuel Brandt.

Tanker i hans Fødeby i Anledning af Biskop Balles Død den 19. 10. 1816.

Vestenskov Præstegaard. *W. Steen.*

Dorte Skov endnu en Gang.

For dem, som har fulgt Dorte Skov gennem de bevægede Afsnit af hendes Liv, der er skildret i forrige Aarbog, er det maaske ikke uden Interesse at høre, at hun omsider — forhaabentlig da — paa ny fandt Ro i Ægteskabets Havn. Med sin sidste Mand *Christian Wildenradt* (saaledes skrev han selv sit Navn med øvet og sikker Haand) oprettede hun, dateret Havrelykkegaard 1696 ½, gensidigt Testamente, hvori bestemtes, idet de begge var uden Børn, at den efterlevende skulde være uindskrænket Ejer af Boet og kun ved nyt Giftermaal være forpligtet til at udbetale 100 Rd. til den afdødes Arvinger; ellers skulde efter den sidstlevendes Død begges Arvinger dele lige efter Loven.

I Regnskabsaaret 1693—94 havde „Fru Dorothea Skov" betalt 30 Rdl. for sin Begravelse under Jomfrukoret i Maribo Kirke. 1701 betalte „Monsr. Wildenrath for sin sl. Frues Begravelse at aabne" 10 Rdl., og ifølge Kirkebogen begravedes „Madam Dorthe Skov" 4. Juli s. A. (Smaalandske Registre i Rigsark. og A. Kall Rasmussen, Musse Herred S. 250 og 252).

Jeg kender kun Navnet paa Enkemanden; men det fortjener vel ogsaa at nævnes blandt Navnene paa „hendes Venner". *V. H.*

I Anledning af Ole Villumsen og Vestensborg.

I Aarbog 1915 under Pag. 16 læses: „Agent von Westen døde 1778, men i Løbet af disse 12 Aar" osv. Hertil skal først bemærkes, at nævnte Godsejer baade efter Kirkebogen og efter et af hans Enke Barbara Olivarius til en af Sønnerne nedskrevet Sørgebrev er afgaaet ved Døden 4. Decbr. 1774. Hans Regimente over Westensborg Gods gik altsaa ikke til 12, men til 8 Aar. Under 20. Juli 1774, dat. Westensborg, oprettede han et Stamhusbrev, hvori baandlagdes Godserne Westensborg og Hvedesdal, medens en samtidig paakommende Sygelighed hos Godsherren forhalede Sagens endelige Ordning. Fjerde Dagen efter Dødsfaldet indsender Enken det henved fem Maaneder gamle Stamhusbrev for at faa den nødvendige kgl. Konfirmation, idet hun tillige oplyser, at Agentens Sygdom har hindret Indsendelsen. Samtidig opkom nogle Differencer inden for Familien — hun var Stifmoder til de 3 Sønner — og allerede efterfølgende 26. Januar sender hun Begæring om Kassation af Testamente og Stamhusbrev. Saaledes skete det, og herved var Porten fremdeles aaben for Bøndergodsets Overgang til Selveje.

Naar Forf. Hr. Karl Rasmussen fører saa haarde Ord mod Agent v. Westen, ja da faar disse jo staa for hans Regning, og kun skal jeg bemærke, at Almuen i Datidens Herremænd saa Undertrykkere og Plageaander, særlig naar der skulde forrettes Hovarbejde. Som født i Aaret 1843, opvokset og indgaaende stedkendt i Omegnen af Westensborg i hele den følgende Tid har jeg ingen Sinde hørt nogen mundtlig Overlevering fare ilde i Omtale af J. C. v. Westens Personlighed, og den Spøgelseshistorie, der i „Klokkergaarden" henføres til denne Godsejers Jordefærd, har jeg omkring 1859 hørt fortælle med lidt Modifikation, dog at Begivenheden henlagdes til den ourupgaardske Godsejer C. Hincheldeys dødelige Afgang 1793.

Hovarbejdet var forhadt, og den, der kunde spille Fogeden de fleste Puds eller turde vove sig længst ud med Dril og Trods, var en Helt i Kammeraternes Øjne. For selve Arbejdets Art og Omfang stod Lovens Bogstav som et Værn

mod Misbrug. At der alligevel nu og da skete Overgreb og Uret er sikkert nok; dog har jeg ikke set nogen Tingbog formelde sligt om Agent v. Westen.

Efter denne Herres Død styredes Godset i nogle faa Aar af Sønnerne, og i den Tid udfærdigede disse adskillige Frihedsbreve.

Naar der om Ole Willumsen Pag. 19 staar: „hans Fødegaard kender ingen", da skal herom oplyses, at han var født paa Gd. Nr. 3 i Nr. Ørslev — se Nyk. Rytterdistrikts Skifter —, og til fyldigere Forklaring vedføjer jeg i noget afkortet Form et Brudstykke af en af mig udarbejdet Slægtetavle. hvori fornævnte O. V. indgaar som et Led.

Jørgen Olsen Skjøtte (Skytte) fæster Gd. Nr. 20 i Nr. Ø. mellem 1665 og 1670, han dør mellem 1675 og 1678; med sin Hustru Karen Pedersdatter († 1697) havde han Sønnen

Jens Jørgensen Skjøtte, der 1689 fæster Gd. i Alkestrup, overtog 1694 efter en Stiffaders Død Hjemgaarden Nr. 20 i Nr. Ø., der senere ombyttes med Gd. Nr. 17 i samme By. Han og hans 2den Hustru, Margrethe Nielsdatter, døde begge i Oktober 1719. Af deres 8 Børn var

Niels Jensen (født 1711) den næstyngste. Han fæster Gd. Nr. 3 i Nr. Ø. og ægter Johanne Olsdatter; med hende havde han 8 Børn, hvoraf den ældste

Ole Nielsen ved Faderens Død 1756 var 22 Aar gammel. Det var denne unge Mand, der senere som Gaardmand fik Tilnavnet Villumsen, og som den ærede Forfatter sikkert med fuld Føje omtaler saa livfuldt og varmt forstaaende.

Den gamle Bondefører skrev sit Navn: Ole Willumsen, altsaa med dobbelt V; i alt Fald har han den 20de Septbr. 1796 skrevet saadan paa et Vidnesbyrd for min Farfar, til hvis Moder han var Søskendebarn.

Endnu kun dette: Til min fulde Erkendelse af den velskrevne historiske Afhandling knytter jeg en Tak, fordi jeg deri fandt en Anledning til i al Beskedenhed at fremkomme med foranstaaende ret afkortede Notitser.

Nykøbing F., i Aug. 1916. *P. Petersen.*

I *Sjællandske Tegnelser* for 21. Juli 1670 læses (Sproget moderniseret): Vores allernaadigste Vilje og Befaling er, at I straks en Galioth lader tilrede, som kan løbe til Nykøbing i Falster med Vin og Øl til Hendes Majestæts Vores Elskelige Fru Moders Enkedronningens Hofholdnings Fornødenhed.

Axel Garboe.

Kagstrygningspælen, som opbevares i Lolland-Falsters Stiftsmuseum, blev brugt sidste Gang den 21. Januar 1828. Det var en løsladt Slave, der blev strøget til Kagen, som det hed. Slavens Navn var Johan Henrik Berrerung; den Straf fik han, fordi han havde stjaalet noget Stødbrænde i en Skov tæt ved Maribo, der var vurderet til 4 Mark 4 Sk.; han maatte tillige arbejde i Københavns Fæstning sin Levetid. Kagstrygningspælen skal have staaet paa Maribo Bagtorv.

J. Olsen.

Soldaterbrev fra 1811.

(Overladt mig af Brevskriverens Dattersøn Partikulier *R. Mikkelsen,* Horbelev.)

Hierteelskende kiere konne. Jeg ka tilmelde et par faae linninger og ieg ønsker at dig Maade træffe dig ved helseng og sunhed som skulde Hiertelig glæde og fornøye mig hvad mig angaar da kan ieg tilmelde dig at ieg er gud være lovet ved en god helsening og det skulde fornøye mig at ieg kunde spørge det samme fra de Igen og hvor vi kantonerer det er en Bye som heder Veyle Bye som liger 1 mile paa den anden side a rø Bye og der fra og til vor vagt Har vi lise Langt at gaae som fra nykøbing og til Hesnæs noget nydt kan ieg inde tilmelde Dig for vor nær ieg kan komme hiem kan ieg inde tilmelde Dig og naar denne maane har ende saa kan ieg vende at komme Ud paa øen inne Høje for det første i fal vi bliver der saa længe men vor længe det ve vi inde her Ieg her i min skrivelse lader[2]) kærre moder og broder og broderkunne og alle vore venner og ingen maa forglemmes og den gang der ieg tog af .... gaarde i stokkemarge da maade ieg masere 2 mile eller mere.

Nu vil jeg afbryde disse faae linninger med flittig og kierli Hilsen til di kiære kunne. Lev vel. Men ieg mener denne flittig Hilsen til eder alle. Det er skreven i en Hast.

Veyle Bye d 12 iuni 1811 *Hans Andersen Aastrup.*

Herom bedes du at Hilse Peders skaanin kunne fra sin man at hun inde skal kiere si om noget for han er nu kommen vor Han faar sin kost og lever vel. Her staar i dette brev at ieg skal ud paa ienne Høije. Men det er vist ikke vist i nu. *Helene Strange.*

Spillekarens Vals.[3])

I Begyndelsen af det nittende Aarhundrede levede der paa Falster en Kvinde, som i Folkemunde blev kaldt „Spille-Karen". Hun spillede paa Markeder, men efter hvad gamle Folk har fortalt, kunde hun kun spille et eneste Stykke paa sin Violin, en Vals, som hun, hed det sig, selv havde „komponeret". Hun er død for mange Tider siden, men hendes Værk har overlevet hende til vore Dage. Spillekarens Vals blev spillet af enhver Musikanter ved Fastelavnsgilder og lignende Lejligheder, naar Trætheden begyndte at melde sig. Den egnede sig saa godt for Spillemanden til at sidde og halvsove over. Da det maaske kan interessere nogle af historisk Aarbogs Læsere at stifte eller forny Bekendtskabet med dette naive musikalske Produkt, hidsættes den her.

Jens C. J. Stub.

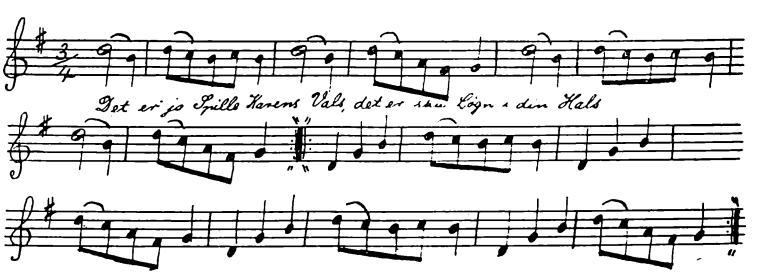

Lolland-Falsters Part i Københavns Befæstning.

1607. 17de Jan. (Antvorskow). Miss. til alle adelige, der have frit Jordegods paa Laaland og Falster. Da Kongen har anset det for at være til Gavn for Riget og dets Indbyggere, at Kbhvn. som Rigets Hovedstad med det allerførste bliver stærkere befæstet, end den hidtil har været, og bliver forsynet med Volde og andet, saaledes som Nødtørften kræver det, men Kongen nok kan tænke, at dette nødvendige og besværlige Arbejde ikke kan udføres paa Byens Bekostning, anmoder Kongen dem om at give deres Samtykke til, at deres Bønder paa Laaland og Falster, baade Ugedagsmænd og andre, i den kommende Sommer maa arbejde hver 6 Søgnedage paa Befæstningen for København paa egen Kost og Tæring, og uden nogen Betaling fra Kongens Side, naar de bliver tilsagte af Lensmanden i det Len, hvori de bo, eller ogsaa kan erlægge saa mange Penge, at man i deres Sted kan leje Daglønnere og Pligtsfolk. De anmodes om at betænke, at Kongens Begæring sker til Beprydelse og Ære for det ganske Rige, og til den 12te Febr. enten selv møde i Maribo eller sende deres Fuldmægtige did for at erklære sig til Kongens Raader og gode Mænd, der til samme Tid ville blive sendte did for at give dem nærmere Underretning. Kongen venter at de ville tage Hensyn til hans Begæring, og vil erkende det med al Gunst og Naade. (Kancelliets Brevbøger 1603—1608.)

A. Hk.

Noter.

[1]) Ovenstaaende Digt har sin passende Plads i Aarbog for 1916, netop de 100 Aar siden Biskop Balles Død. N. E. Balle fødtes 12. Oktober 1744 i Vestenskov paa Lolland og døde 19. Oktober 1816.

Red. Anm.

[2]) „hilse" er antagelig glemt. H. S.

[3]) En Variation fra Karleby, Falster, optagen af H. Adrian, i Dansk Folkemindesamling. I jydsk Spillemandsbog for 1791 (E. Tang Kristensens Saml.) findes en lignende Melodi, ifølge velvillig Meddelelse fra cand. mag. Grüner-Nielsen. Red. Anm.

Fra Bogverdenen.

Som sædvanligt — og som naturligt er — faldt Aarets Høst af specifikt lolland-falsterske Arbejder mager ud. Vi noterer det lille Skrift af *J. Aldal* om Redaktør *H. J. Jakobsen* („Redaktør H. J. Jakobsen. Et Livs- og Tidsbillede af J. Aldal". Med 7 Billeder. Nykøbing 1916); med pietetsfuld Pen skildrer Forfatteren Jakobsens Slægts- og Udviklingshistorie og hans Stilling under den politiske Brydningstid, da han var Stiftstidendes Redaktør. — Og vi henleder iaar som ellers Opmærksomheden paa *Maribo Amts økonomiske Selskabs* interessante *Aarbog* („Aarbog 1915", Nykøbing 1916); foruden Minderuner over Godsejer Neergaard, Fuglsang, og de kendte Landmænd Proprietær Wrede, L. P. Larsen, Tjørnevang og H. P. Jensen, Steffensminde, m. fl. indeholder Aarbogen af historisk Stof en større Afhandling af *C. Pedersen:* „Sukkerfabriken Nykøbing, dens Tilblivelse og Virksomhed".

Naar der nu skal peges paa forskellige Bøger og Tidsskriftafhandlinger, der ogsaa berører lolland-falsterske Forhold, maa det erindres, at denne hastige Oversigt paa ingen Maade gør Krav paa at være udtømmende, men snarere har det mer tilfældige Udpluks Karakter. Vi lader desuden som sædvanligt ligge Dagpressens ikke saa faa historiske Smaabidrag fra det forløbne Aar. Saaledes ogsaa den helt omfangsrige Bladlitteratur, der fremkom i Anledning af Maribo Købstads 500 Aars Jubilæum; gennemgaaende byggede Jubilæumsartiklerne jo paa den allerede foreliggende Litteratur, men et og andet nyt Stof kom dog ogsaa frem, saaledes bl. a. om Lavsforholdene i Maribo i 18. Aarh.

Personalhistorien kan opvise to interessante Slægtsskildringer med gode, sammentrængte Levnedstegninger af Slægtens mere kendte Personligheder. I „Slægten *Wilhjelm* i Danmark ved *S. O. Fasting*" (København 1916) — en Stam tavle med det rette overskuelige og fagmæssige Tilsnit — faar den udbredte lolland-falsterske Gren af Familien en udførlig Omtale. I Tidskriftet „Dansk Adel og Borgerstand" (Oktober 1916) skildrer *Poul Bredo Grandjean* paa Grundlag af en af Forfatteren selv udarbejdet glahnsk Slægtebog (1907) de mere fremtrædende Medlemmer af Familien *Glahn.* Der er saaledes den overmaade flittige Forfatter[1]) og Præst Henrik Christopher Glahn (f. 1738, d. 1804 i Riserup Præstegaard), der fik Prædikat som Professor i det grønlandske Sprog ved Københavns Universitet og bl. a. virkede paa Falster, først som Sognepræst i Tingsted, senere i Nr. Vedby og Nr. Alslev; han var gift med Biskop Poul Egedes Datter Gertrud, og af deres mange Børn blev Adam Wilhadt Glahn (1775—1863) en anset og „kuriøs" Præst i Væggerløse, og af Børnebørnene blev Henrik Christopher Glahn (1810—1891) Præst i Aastrup; det var hans Moder (gift med Sognepræst Poul Egede Glahn) Maren Blicher, Ingemanns Barndomskærlighed, der gik under det smigrende Navn „Falsters yndigste Pige".

Under agrarhistorisk Bognyt bør medtages „*Danske Len*" (1916), forfattet af Dr. phil. Louis Bobé, Højesteretssagfører Gustav Graae og Arkivsekretær Fr. Jürgensen West. Men særlig skal i denne Forbindelse Opmærksomheden henledes paa en Afhandling af *Henrik Pedersen* „Nogle Træk til *Belysning af Hovedgaardsdriften* i sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede" (Historisk Tidsskrift 8. R. VI). Den bringer nyt Stof frem til Belysning af Landboforholdene og drager skarpsindige Slutninger af Materialet.

Vi har i forrige Aarbog ret udførligt omtalt Professor Arups Oversigt over Bebyggelsen og Brugen af dansk Jord

[1]) Bl. hans Skrifter var der ogsaa et om Kartoffelavl (1800); se nærmere herom H. Kyrre: „Kartoffelens Krønike" (1913). *R. A.*

indtil de store Landboreformer og fremdraget de Træk, der havde særlig Interesse for Lolland-Falsters Stift. Gennem denne Afhandling, gennem Karl Rasmussens Undersøgelser vedrørende Krongodserne (se Afhandlingen i nærværende Aarbog) og nu gennem Kontorchef Henrik Pedersens falder Lyset klarere end forhen over lolland-falsterske Agrarforhold.

H. Pedersens Undersøgelser støtter sig paa Matriklen af 1688, med Matrikelprotokollerne og Modelbøgerne. Hovedæmnet er dette: Var Hovedgaardsbedriften og Landsbysamfundet knyttet sammen ved et begge omfattende „Jordfællesskab", eller laa Hovedgaardsbedriften for sig selv og dannede en af Landsbysamfundet teknisk uafhængig Bedriftstype? For Lolland-Falsters Vedkommende finder Forf. 41 Hovedgaarde ca. 1682, mange paa Lolland i Forhold til det øvrige Land, men kun 4 paa Falster (de store sammenhængende Krongodser); gennemsnitlig kommer der paa Loll.-Falster 57 Tdr. Hartk. paa hver Hovedgaard, hvilket er adskilligt over Landets Gennemsnit, ca. 43 Td. Hartk. pr. Hovedgaard. For hele Landets Vedkommende finder Forf. en Række Udviklingstyper m. H. t. Hovedgaardenes Stilling til Bondelandsbyerne, en Række Hovedgaarde, der som Yderpunkt til den ene Side har Hovedgaarden i gennemført strengt Fællig og i Dyrkningstvang med Landsbysamfundet, og derefter — gennem en Række Overgangsformer — som Yderpunkt til den anden Side de Hovedgaarde, der ved Matriklens Tid viklede sig ud af Fællig- og Dyrkningstvang ved Fortrængelse af Landsbysamfundet eller vel laa i Landsbyen, men uden for Fællesskab og Dyrkningstvang m. v.

Disse Forhold afspejler sig paa Lolland-Falster saaledes: 14 Hovedgaarde (med 2400 Tdr. Udsæd, ɔ: Areal under Plov) laa „i Fællig" (i Dyrkningstvang) med Landsbysamfundet, 22 (med 4300 Tdr. Udsæd) laa „ude af Fællig"; om Resten kan intet oplyses. — Medens det kan paavises, at adskillige Hovedgaarde og Sæder for adelige Familier paa Matriklens Tid var gaaet ud af Hovedgaardenes Klasse og opslugt af Bondejorden og denne ad den Vej i Tidens Løb havde faaet en ikke ubetydelig Forøgelse (af mindre Lavadels-

gaarde), blev den anden Udviklingstendens: Udvidelsen af bestaaende Hovedgaarde og Oprettelsen af ny efterhaanden den fremtrædende og i sidste Halvdel af 17. Aarh. den herskende. Paa Lolland-Falster blev der saaledes i Tidsrummet c. 1660—1730 nedlagt 110 Bøndergaarde ɔ: 2,8 pCt. af samtlige Gaarde og samtidig 7 Hovedgaarde udvidede og 5 oprettede. Og dette trods Forordn. af 28. Jan. 1682's strenge Forbud mod at nedlægge Bøndergaarde under Hovedgaarde (tilsvarende Bestemmelser i Danske Lovs 5—10—48). En fuldt saa virkningsfuld Maade at udvide Hovedgaarde paa var den at inddrage større eller mindre Arealer af Bondejord, uden at Gaarden blev nedlagt, og paa denne Arrondering af Hovedgaardsmarkerne gav Dansk Lov i 3—13—12 saa at sige Anvisning, idet den paabød Afkortning i Bondens Landgilde, naar Jord inddroges. — I Afsnittet om Driftssystemerne i Slutn. af 17. Aarh. faar vi at vide, at 19 Hovedgaarde paa Lolland (med 3513 Tdr. Land) havde Trevangsbrug, 17 Hovedgaarde (2908 Tdr. Land) Fire- og Femmarksbrug, men disse 17 Gaarde (for hele Landet noteredes ialt, de 17 iberegnet, kun 20 Gaarde med Fire- og Femmarksbrug) laa saa godt som udelukkende i Vestlollands Sønder og Nørre Herred.

Inden vi forlader Økonomien, blot en hastig Henvisning til det af Professor *Erik Arup* forfattede Jubilæumsskrift i Anledning af at „*Creditkassen* for Landejendomme i Østifterne" — i hvis Oprettelse ogsaa kendte Mænd paa Lolland-Falster havde væsentlig Andel — i Juli 1916 fejrede sit 50 Aars Jubilæum.

I „*Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*" (III Række, 4. Bind) har oldnordisk og middelalderlig Arkæologi — repræsenteret ved Nationalmuseets 2 Direktører — leveret vægtige Indlæg om Sønderjyllands Fortid. *Soph. Müller* paaviser i dybt indgaaende og grundlæggende Arbejder, at Sønderjylland arkæologisk ganske slutter sig til det danske Omraade. Med skarp polemisk Brod mod Berlinerskolen, der vil lægge nordisk Fortid ind under „Germanen-

thum", klarlægger han den fuldstændige Enhed i Kultur Norden og Sønden for Kongeaaen og denne Kulturs særegne nordiske Nationalitet. *M. Mackeprangs* interessante Undersøgelser for Middelalderens Vedkommende peger væsentlig i samme Retning og bekræfter, at Kongeaaen saa langt fra dannede Skel, at Vejene fra Nord, Øst, Vest og Syd førte sammen netop her.

Da Mackeprang's Afhandling „Sønderjyllands middelalderlige Landsbykirker" ogsaa kaster lidt Strejflys over vore Øer, skal dens Resultater, for saa vidt Lolland-Falster angaar, ganske kort berøres her.

Der er nøje Sammenhæng mellem Kirkerne N. og S. for Kongeaaen. Ribe Domkirke er det kunstneriske Centrum for en Mængde Kirker i Sønderjylland. Men mellem det østlige Sønderjylland (Haderslev Ø. Amt og Aabenraa Amt) og den fynske Øgruppe kan der paavises en livlig kunstnerisk Forbindelse. Kirkerne har meget tilfælles. Samme raa og kløvede Kamp, samme Udsmykning af Døbefontene — i god Samklang med Fællespræg i Sprog, i den ældre Gaardtypes Anlæg m. v. Et Motiv paa Fontene som Liljefiguren over en Bladranke kan forfølges fra Sønderjylland over de sydfynske Øer og Sydfyn helt hen til Lolland.

For denne Gruppe Kirker har aabenbart Domkirken i Slesvig været det kunstneriske Centrum. Denne Kirkes oprindelige Kvaderstens-Arkitektur har været Forbillede for de mange Kvaderstens-Kirker paa de sydfynske Øer og ogsaa for de 6 *Kvaderstensbygninger paa Lolland: Søllested, Halsted, Hunseby, Fuglse, Ringsebølle* og *Landet* Kirker. Og Forf. tænker sig Muligheden af, at de 6 lollandske fritstaaende *Klokketaarne af Træ* (Birket, Søllested m. v.) — en Ejendommelighed i dansk Kirkearkitektur — har historisk Tilknytning til Sønderjylland. I alt Fald er de fritstaaende Klokketaarne af Træ typiske for store Dele af dette Land.

Vi slutter denne flygtige Oversigt med en Henvisning til en Række Artikler i „Architekten" af Magister *Hugo Matthiessen* om gamle Gaarde og Gader i *Nakskov*.

A. Hk.

Her skal blot lige henledes Opmærksomheden paa en Bog, som maaske de fleste, der arbejder med Lolland-Falsters Historie, ikke vil finde, men som dog sikkert vil kunne have sin Interesse, nemlig *Alfred Huhnhäuser:* Rostocks Seehandel von 1635—1648 (nach den Warnemünder Lizentbüchern). I. Die Schiffahrt, Rostock. 1913. (Disputats). Den findes i Universitetsbibliotheket i København.

Af Warnemündes Toldregnskaber, opbevarede i det storhertugelige Arkiv i Schwerin, uddrager Forfatteren adskilligt Stof, der ogsaa i høj Grad berører Lolland-Falster. Side 58—125 gives Lister over Sejladsen bl. a. paa Lolland-Falsters Havnebyer med Angivelse af Skipperens Navn, Datoen m. m. Nykøbing, Nakskov, Stubbekøbing, Nysted osv. er atter og atter forekommende Navne. Jeg kunde tænke mig, at denne Liste kunde have Betydning f. Eks. for den, der arbejder med Tingbøgerne fra de paagældende Steder og maaske søger Oplysning om, hvad det var for et Par Skippere, der var i Klammeri med hinanden paa et givet Tidspunkt, eller lignende. — Bogen er forsynet med udførligt Person- og Havneregister.

I *Axel Garboe:* Enhjørningen, især i Natur- og Lægevidenskabens Historie. Kbh. 1915. (Medicinsk - historiske Smaaskrifter. Udg. af *Vilhelm Maar.* Nr. 12) berøres S. 29 en symbolsk Enhjørning-Fremstilling fra Idestrup Kirke, langs Randen af Døbefontens Messingbækken. Side 119 berøres et Enhjørning-Billede fra Tingsted Kirke. Udførlige Oplysninger om det mærkelige Enhjørningdyr gives i det nævnte Skrift. Muligvis vil de falsterske Enhjørningbilleder senere blive gjort til Genstand for en særlig Omtale. *A. G.*

Aarsberetning.

Paa Historisk Samfunds *Generalforsamling* — 22. Marts 1916 i Maribo — aflagde Formanden Amtsforvalter *Holck* Beretning om det forløbne Aars Virksomhed (Udgivelsen af Aarbogen, Afholdelsen af de to offentlige Friluftsmøder, Udgivelsen af første Del af Skriftet „Kilder og Hjælpemidler til Studiet af Lolland og Falsters Historie", der var udarbejdet af Dr. phil. W. Norvin og var tilsendt Medlemmerne gratis, m. m.) og gjorde derefter Rede for de planlagte Arbejder for kommende Sæson; naar Samfundet havde kunnet strække sig saa forholdsvis vidt m. H. t. Udgifter, saaledes ved Udgivelsen af den førnævnte Bibliografi, med Illustrationsstof o. a. m., skyldtes det de Bidrag, Samfundet fik fra Staten, Lollands Spare- og Laanebank, det Raben-Levetzau'ske Fond og det Classenske Fideikommis. Ved jævn Stigning var vi nu kommen op til ca. 500 Medlemmer.

Regnskabet (se S. 149) fremlagdes i revideret Stand af Apoteker *Reddelien* og godkendtes.

De efter Tur fratrædende Bestyrelsesmedlemmer — Stiftsfysikus Dr. med. *C. A. Hansen,* Bestyrer *Kolbye,* Apoteker *Reddelien* og Hofjægermester, Lensbaron *Rosenørn-Lehn* — genvalgtes. Ligeledes genvalgtes Revisorerne, Sagfører *Bang* og Boghandler *C. Dein.*

Paa *Bestyrelsesmødet,* umiddelbart efter Generalforsamlingen, genvalgtes Amtsforvalter *A. Holck* til Formand, Stiftsfysikus *Hansen* til Næstformand — Stiftsfysikus *Hansen,* Amtsforvalter *Holck* og Forstander *S. C. A. Tuxen* til Medlemmer af *Forretnings- og Redaktionsudvalget* — Apoteker *Reddelien* til Kasserer — Bestyrer *Kolbye* til Sekretær. Ligeledes genvalgtes Repræsentanterne (se Aarbog II S. 169).

Søndag d. 25. Juni holdt Historisk Samfund et velbesøgt offentligt *Møde* i *Berridsgaards* Have. Formanden, der indledede, bragte Stedets Ejer, Lensbaron Rosenørn-Lehn, Tak for Gæstfrihed. Cand. mag. *V. Lorenzen* holdt Foredrag om *Herregaarde paa Lolland-Falster,* idet han tog sit Udgangspunkt fra Berridsgaard og i sin Fremstilling af Storgaardenes Udviklingshistorie til Belysning stadig vendte tilbage til Berridsgaards Agrar- og Slægtshistorie; til Slutning dvælede Taleren ved den smukke Renaissancebygnings arkitektoniske Værdier og drog en Sammenligning mellem denne af Jac. Hvidtfeldt's Enke, Elisabeth Friis, i Slutningen af 16. Aarhundrede opførte Gaard og de andre af samme Slægt opførte Herregaarde, Hesselagergaard, Ørbæklunde m. v.; disse havde endnu bevaret Fæstningspræget, hvorom kun det ejendommelige Trappetaarn paa Berridsgaard bar Vidne. Foredraget — med dets Paavisning af Herrregaardenes Fremstaaen dels som Landsby-Hovedgaarde (Berridsgaard m. v.) dels som Særbrugs-Gaarde, Enestegaarde (f. Eks. Knuthenborg, Aalevad), af Kampen mellem Bøndergaardene og Hovedgaardene om Overtaget og af Herregaardenes og dermed Stordriftens Sejr i 16. Aarhundrede (som paa Berridsgaard) o. s. fr. — er imidlertid saa udførligt gengivet i Stiftets Dagblade, at man ikke skal komme nærmere ind derpaa.

Et planlagt Møde i Gunslev Præstegaard maatte foreløbig opgives paa Grund af Sygdomsforhold.

Regnskabet for Regnskabsaaret 1915—16 meddeles nedenstaaende i Uddrag ved Kassereren, Apoteker Reddelien:

Indtægt.		Kr.	Ø.
Overført fra forrige Aar		983	67
Renter		30	14
Understøttelser:			
Raben - Levetzauske Fond	200 Kr.		
Statstilskud	200 „		
Det Classenske Fideikommis	50 „		
Lollands Spare- og Laanebank	200 „		
		650	00
Transport		1643	81

Udgift.	Kr.	Ø.
Den almindelige Styrelse	180	44
Møder	315	56
Aarsskrift	839	96
Kilder og Hjælpemidler	501	15
Formue	1246	45
Transport	3083	56

Transport ...	1643	81	Transport ...	3083	56
Aarsbidrag	1097	00			
Solgt Aarsskrift	251	15			
Subskribenter	6	00			
Møder ved Nielstrup og Ravnsborg	65	60			
	3083	56		3083	56

Nye Medlemmer.

(Tillægsliste ved H. Reddelien, Kasserer).

Kommunelærerinde Frk. Bengaard, Nakskov.
Lærer Balthasar Christensen, Storehedinge.
Skomager H. P. Hansen, Sundby L.
Fru Laura Hansen, Lommelev.
Fru Maren Kappel, Torkildstrup.
Sagfører Lyngaa, Nakskov.
Telegrafbestyrer Møller, Maribo.
Nationalmuseets 2. Afdeling.
Bankbestyrer Olsen, Nr. Alslev.
Prop. Poulsen, Oldinggaarden, Nr. Alslev.
Forretningsfører Johs. Rasmussen, Stubbekøbing.
Repræsentant Rømer, Nykøbing F.
Malermester Michael Saxby, Valborgsallé 11, Valby.
Vinhandler Sidenius, Nykøbing F.
Gdr. N. Skov, Gyldenbjerg, Orehoved.
Østre Skole, Nykøbing F.